

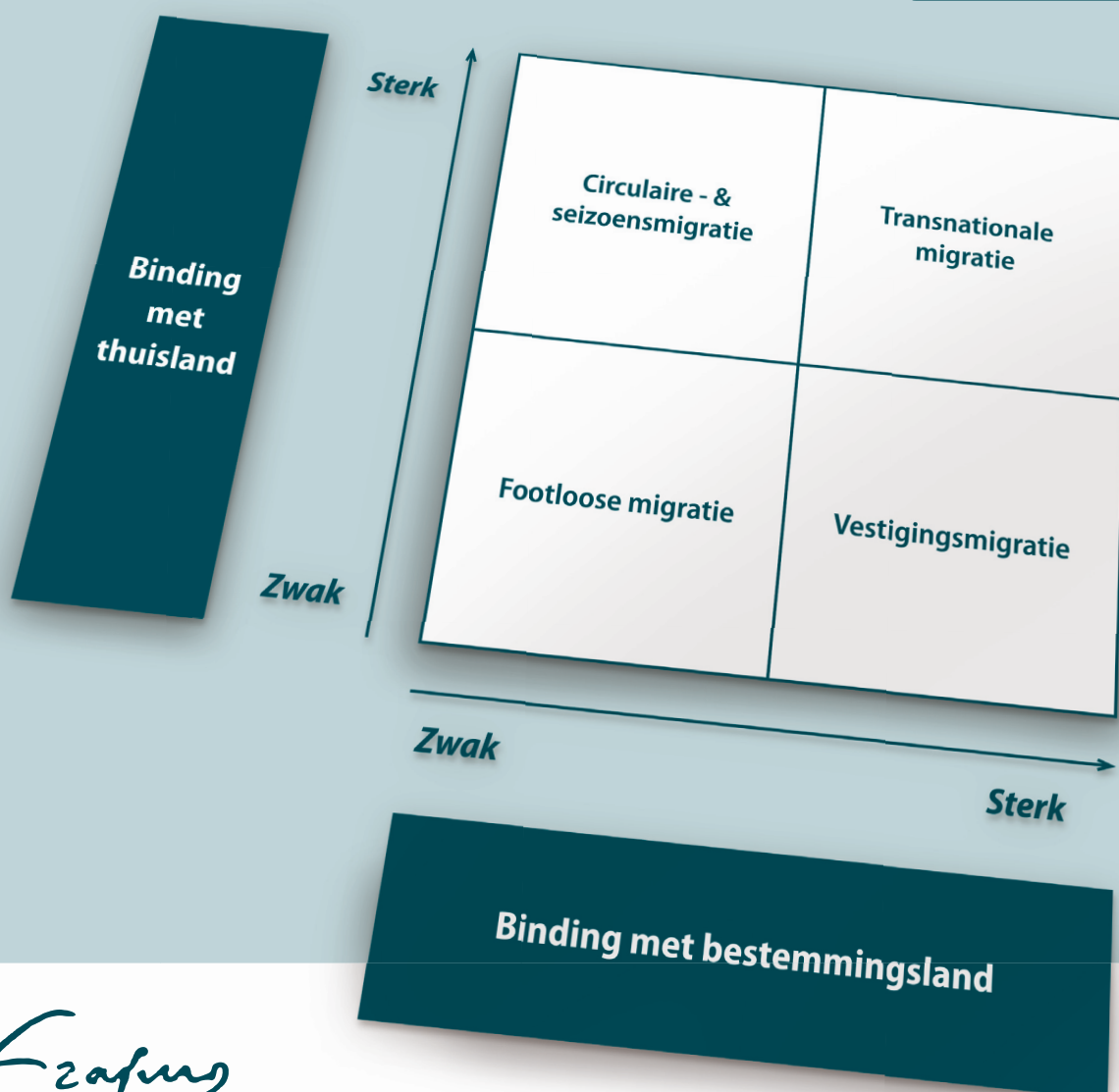
Arbeidsmigratie in vieren

AUGUSTUS 2011

Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen

GODFRIED ENGBERSEN
MARIA ILIES
ARJEN LEERKES
ERIK SNEL
ROBBERT VAN DER MEIJ

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Inhoud

Voorwoord	pag.	3
Samenvatting en conclusies 'Arbeidsmigratie in vieren'	pag.	5
1. Arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenie	pag.	16
2. Beschrijving van het onderzoek en de kenmerken van de onderzoekspopulatie	pag.	25
3. Positie op de arbeidsmarkt	pag.	37
4. Huisvesting: woonomstandigheden en woonkosten	pag.	68
5. Integratie in de Nederlandse samenleving en banden met het herkomstland	pag.	78
6. Hoogopgeleide arbeidsmigranten	pag.	97
7. Dakloze Roemenen en Bulgaren?	pag.	108
8. Migratiepatronen en integratie. Een pleidooi voor gedifferentieerd beleid	pag.	119
Literatuur	pag.	133
Bijlage A	pag.	138
Bijlage B	pag.	139
Bijlage C	pag.	141
Bijlage D	pag.	142
Bijlage E	pag.	143
Bijlage F	pag.	143

Voorwoord

In de voorbije jaren is de thematiek van arbeidsmigratie vanuit Oost- en Midden-Europa steeds nadrukkelijker in de aandacht gekomen. In het politieke en publieke debat gaat de aandacht vooral uit naar de Poolse arbeidsmigranten. Aanvankelijk spitste de discussie zich toe op de mogelijke economische gevolgen van de toetreding van de nieuwe lidstaten tot de EU¹, later kwam er meer aandacht voor de sociale gevolgen daarvan. Op de eerste 'Polentop' die in 2006 in Rotterdam werd gehouden kwam vooral het vraagstuk van de (illegale) huisvesting en overlast aan de orde. In latere jaren kwamen daar andere sociale vraagstukken bij, zoals werkloosheid en dakloosheid.

Dit rapport gaat in op de maatschappelijke positie van Bulgaren en Roemenen, in aantal de grootste groepen EU arbeidsmigranten in Nederland na de Polen, evenals op de relaties tussen patronen van arbeidsmigratie en integratie. Daarbij wordt ook een systematische vergelijking wordt met Poolse arbeidsmigranten. De reden daarvoor is dat Polen sinds mei 2007 vrij toegang hebben tot de Nederlandse arbeidsmarkt, terwijl dat voor Bulgaren en Roemenen niet het geval is. Voor hen mag nog tot uiterlijk 1 januari 2014 een tewerkstellingsvergunning worden gevraagd.

Deze studie is geschreven in opdracht van de Ministeries van BZK (WWI) en SZW. Daarbij is gebruik gemaakt van data die verzameld zijn in het kader van een omvangrijke NICIS/Erasmus Universiteit Rotterdam-studie naar de maatschappelijke positie van Polen, Bulgaren en Roemenen². Ook hebben wij gebruik gemaakt van de resultaten van een onderzoek naar dakloosheid en overlast van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in de gemeente Den Haag³. Daarnaast is ten behoeve van deze studie aanvullend onderzoek verricht naar dakloosheid in Den Haag en Rotterdam en zijn extra interviews gehouden met hoogopgeleide arbeidsmigranten.

Wij danken het NICIS en de gemeente Den Haag om gebruik te mogen maken van eerder verzamelde data. In het bijzonder danken wij Mies van Niekerk van het NICIS voor haar betrokkenheid bij ons onderzoek naar arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa. Daarnaast danken wij de Poolse, Bulgaarse en Roemeense studenten die voor ons in negen Nederlandse gemeenten hebben geïnterviewd. Verder willen wij dankzeggen aan onze Rotterdamse collega's Jack Burgers en Katja Rusinovic voor hun commentaar en aan Jasper Hamberg die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het deelonderzoek naar dakloosheid. Wij zijn ook veel dank verschuldigd aan de leden van de begeleidingscommissie onder leiding van Clementine Vooren: Katja Logger, Arianne van der Rijst-Broere, Edo Kort, Leendert Koning; C.W. Olde Olthof en Trinet Holtslag. Wij danken hen voor hun geduld en hun deskundige adviezen en suggesties. Ten slotte willen wij dank zeggen aan alle respondenten die ons bereidwillig te woord hebben gestaan.

Godfried Engbersen (projectleider)
Rotterdam, augustus 2011

-
1. De nieuwe EU-lidstaten in Midden- en Oost-Europa zijn Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Slovenië (sinds 2004) plus Bulgarije en Roemenië (sinds in 2007). Daarnaast traden Malta en Cyprus in 2004 toe tot de EU.
  2. Zie: Snel et al. (2010) *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenie in Rotterdam*; Burgers et al. (2010) *Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenie in West-Brabant*; Snel et al. (2011a) *Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenie in Den Haag*; Engbersen et al. (2011) *Poolse arbeidsmigranten in Westland*; Snel et al. (2011b) *Poolse arbeidsmigranten in Hillegom en Katwijk*;
  3. Erik Snel, Godfried Engbersen et al. (2011c) *De schaduwzijden van de nieuwe arbeidsmigratie*. Rotterdam: afdeling sociologie.

Samenvatting en conclusies

‘Arbeidsmigratie in vieren’

1. Inleiding

In januari 2007 traden Bulgarije en Roemenie toe tot de Europese Unie (EU). De toetreding van beide landen leidde tot een toename van het aantal Bulgaren en Roemenen in Nederland. Omdat velen van hen zich niet registreren in de GBA is het lastig om exacte cijfers te noemen. Van der Heijden et al. (2011) schatten het aantal Bulgaren dat in 2008 in Nederland verbleef op tussen de 39.000 en 51.000 en het aantal Roemenen op tussen de 40.000 en 51.000. Deze cijfers moeten wel met grote voorzichtigheid worden benaderd. Dat geldt ook voor de schatting van het aantal Polen dat tussen de 144.000 en 170.000 zou liggen. Niettemin geven deze cijfers een indicatie van een groeiende groep van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa (MOE-landen) in de Nederlandse samenleving.

In deze studie staan de Bulgaren en Roemenen centraal. Naar deze groep is tot nog toe amper onderzoek gedaan. Om hun positie beter te begrijpen is een systematische vergelijking gemaakt met Poolse arbeidsmigranten. De Polen hebben sinds mei 2007 volledig toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt, terwijl de Bulgaren en Roemenen nog onderhevig zijn aan een overgangsregime. Zij hebben een tewerkstellingsvergunning nodig om op de reguliere arbeidsmarkt te kunnen werken.

Deze studie schetst een beeld van de maatschappelijke positie van Bulgaren, Roemenen en Polen, evenals van patronen van arbeidsmigratie en –integratie. Het is gebaseerd op onderzoek in negen Nederlandse gemeenten, waaronder twee grote steden (Rotterdam en Den Haag), drie middelgrote steden (Dordrecht, Breda en Westland) en vier kleinere gemeenten (Moerdijk, Zundert, Oostland en Hillegom). In deze gemeenten zijn 164 Bulgaren, 112 Roemenen en 353 Polen geïnterviewd. Naast een kwantitatieve analyse en beschrijving van de kenmerken van de maatschappelijke positie van Bulgaren en Roemenen in vergelijking met Polen, wordt in het slothoofdstuk een meer kwalitatieve, interpretatieve analyse gemaakt van de bevindingen voor het beleid.

2. Arbeidsmigratie in vieren

De belangrijkste uitkomst van het onderzoek is dat we te maken hebben met uiteenlopende patronen van arbeidsmigratie. Deze *diversiteit* is in de eerste plaats het gevolg van de open grenzen binnen de EU waardoor op en neer reizen veel makkelijker is geworden. Een tweede factor is de specifieke werking van Europese arbeidsmarkten (zowel in Nederland als in de landen van herkomst) die verschillende mogelijkheden biedt aan verschillende groepen arbeidsmigranten. Als gevolg daarvan is het rationeel voor groepen arbeidsmigranten om - soms meerdere keren - tijdelijk in Nederland te werken en daarna terug te gaan naar het herkomstland. Voor migranten die in Nederland een stabiele baan weten te verwerven loont het de moeite om zich in Nederland te vestigen. Een derde factor vormen de banden die arbeidsmigranten onderhouden met hun thuisland en de daaruit voortvloeiende verplichtingen. Deze bindingen en verplichtingen werken terugkeer in de hand.

De diversiteit in arbeidsmigratie weerspiegelt zich in *vier ideaaltypische patronen* die uit het onderzoek opdoemen (zie onderstaande figuur). Het eerste patroon is *tijdelijke, circulaire migratie*. Arbeidsmigranten die onder dit patroon

vallen onderhouden weinig contacten met Nederlanders, spreken amper Nederlands en werken vooral om het verdiende geld in het herkomstland te investeren. Gemiddeld sturen ze ruim 5400 euro per jaar naar huis en gaan ze vier keer per jaar terug naar het herkomstland. Dit migratiepatroon zien we vooral onder Roemenen (39%) en Polen (24%) en minder onder Bulgaren (9%). Het zijn vaak mensen die op wat latere leeftijd zijn gemigreerd en in het land van herkomst een partner en/of kinderen hebben. Ze doen vaak seizoenswerk in de land- en tuinbouw, maar verrichten ook geschoolde handarbeid. Zij verblijven vaak al wat langer in Nederland dan veel andere arbeidsmigranten en willen maximaal 1-5 jaar in Nederland blijven.

Het tweede patroon is *transnationale of bi-nationale migratie*. Dit patroon betreft migranten die relatief goed geworteld zijn in Nederland en tegelijkertijd sterke banden hebben met het thuisland. Deze migranten hebben naar verhouding veel contacten met Nederlanders (ze spreken ook Nederlands), maar onderhouden ook hun contacten met het herkomstland. Zij sturen veel geld op (gemiddeld zo'n 3900 euro per jaar), gaan gemiddeld vijf keer per jaar naar huis en hebben bezit in het land van herkomst. Dit migratiepatroon zien we vooral bij hoogopgeleide respondenten en, in wat mindere mate, bij respondenten met een middelbare opleiding. Ze zijn in Nederland vooral werkzaam in een middelbaar beroep en hebben een goed inkomen. Zij zijn vaak al wat langer in Nederland en hebben vaak een partner, maar (nog) geen kinderen. Transnationale migranten zien we wat meer bij Polen (16%) dan bij Roemenen (10%) en Bulgaren (9%). De verwachting is dat zij op termijn teruggaan of doormigreren naar een ander land.

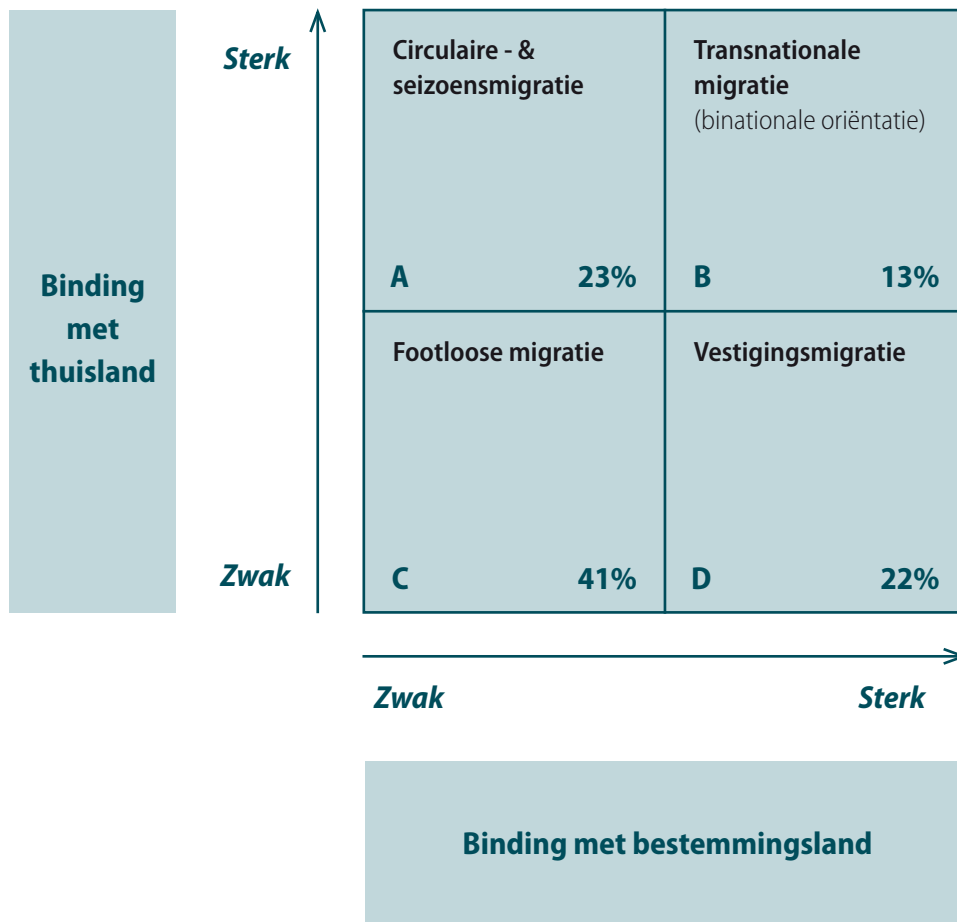
Een derde patroon is *vestigingsmigratie*: Dit migratiepatroon zien we vooral bij hoger opgeleiden, die al langere tijd in Nederland zijn, en die tijdens het interview aangaven voor onbepaalde tijd (terugkeerintentie: 'weet niet') of langere tijd (meer dan 5 jaar) in Nederland te willen blijven. Deze groep stuurt relatief weinig geld naar het herkomstland (gemiddeld zo'n 700 euro per jaar). Het betreft vooral personen die kinderen in Nederland hebben en waarbij de partner niet (meer) in het land van herkomst woont. Zij zijn vaak werkzaam in relatief hogere beroepen. Ook is er een categorie – vrouwen zijn daarbij iets oververtegenwoordigd – die juist in lagere beroepen werkt of werkloos is. Middelbare beroepen zijn ondervertegenwoordigd. Ook het gemigreerd zijn op jonge leeftijd vergroot de kans op dit patroon. Vestigers komen iets meer voor onder de Polen (24%) dan onder de Roemenen (18%) en Bulgaren (20%), maar deze verschillen zijn niet significant.

Het vierde patroon is dat van *footloose migratie*. Dit migratiepatroon tekent zien af bij migranten die nog relatief kort in Nederland zijn. Zij zijn nog weinig geworteld in de Nederlandse samenleving, spreken slecht Nederlands, hebben geen Nederlandse vrienden en een onzekere arbeidspositie. Ze onderhouden echter ook geringe contacten met het thuisland en sturen amper geld op. Zij hebben vooral, maar niet uitsluitend, een lage opleiding. Het patroon komt meer voor onder Bulgaren (60%) dan onder Polen (34%) en Roemenen (31%). *Footloose* migranten zijn relatief vaak *single* en op wat jongere leeftijd naar Nederland gekomen. Dit is ook een verklaring voor de geringe bindingen met het thuisland. Deze groep kent nog weinig familiale verplichtingen. Net als de 'vestigers' stuurt deze groep weinig geld naar het herkomstland: gemiddeld zo'n 800 euro per jaar. Deze groep geeft vaker dan de andere respondenten aan korter dan vijf jaar in Nederland te willen blijven. Er zijn wat meer *footloose* migranten (28%) dan *circulaire* migranten (25%) die aangeven nog niet te weten hoe lang zij in Nederland zullen blijven, maar dat verschil is niet significant.

Deze vier patronen van arbeidsmigratie komen echter niet in gelijke mate voor. Het onderzoek van Van der Heijden et al. (2011) maakte het mogelijk om onze populatie te wegen met een bepaalde 'wegingsfactor', waarbij niet GBA-geregistreerde respondenten relatief veel gewicht hebben gekregen, zodanig dat de GBA-registratiegraad na weging

Arbeidsmigratie in vieren

overeenkwam met de door Van der Heijden et al (2011) (geschatte) registratiegraad onder Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland. Uit de analyse komt dan naar voren dat het patroon van circulaire migratie bij 23% van de migranten voorkomt, transnationale migratie bij 13%, vestigingsmigratie bij 22%, en *footloose* migratie bij 41% van de arbeidsmigranten uit Bulgarije, Roemenie en Polen.

Deze typologie biedt naar onze overtuiging relevante aanknopingspunten voor *integratiebeleid*. Voor de korte en middellange termijn zal Nederland geconfronteerd worden met deze vier patronen van arbeidsmigratie die in verschillende verhoudingen zullen voorkomen in Nederlandse gemeenten. In sommige gemeenten zal het ene patroon domineren (bijvoorbeeld circulaire migratie in de gemeente Westland), terwijl vestigingsmigratie vooral voorkomt in de grote steden. De verschillende migratiepatronen leiden dus tot *verschillende integratiepatronen*: van tijdelijk verblijf en 'onbekend' verblijf tot definitieve vestiging. Het is van belang om daar rekening mee te houden in het integratiebeleid. De ene groep is vooral gebaat met adequate, tijdelijke huisvesting en het tegengaan van uitbuiting in de sferen van werk en huisvesting, terwijl voor andere groepen vrijwillige inburgeringsprogramma's of terugkeerprogramma's nodig zijn. Opvallend is overigens hoeveel arbeidsmigranten op eigen initiatief en voor eigen rekening Nederlandse cursussen

volgen. Integratie is een proces dat bij een substantiële groep – vooral bij de transnationale migranten en de vestigers - vanzelf gaat. Niettemin is er ook een omvangrijke groep waarvan de toekomst nog ongewis is. Hun verblijf perspectief is nog onduidelijk en zal sterk afhangen van de mate waarin ze succesvol zijn op de Nederlandse arbeidsmarkt. Dit geldt in het bijzonder voor Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten die zonder werkvergunning in Nederland verblijven. Een centrale bevinding van het onderzoek is overigens dat veel Bulgaren en deels ook Roemenen een zeer kwetsbare maatschappelijke positie hebben, zowel op de arbeids- als de huisvestingsmarkt.

Naast de vier patronen van arbeidsmigratie heeft ons onderzoek diverse deelinzichten opgeleverd die we kort toelichten.

3. Arbeid

Van de onderzochte respondenten was 5% in 2010 op zoek naar werk; de overige 95% had op het moment van het onderzoek een baan. Met 8% is het werkloosheidspercentage onder de Bulgaarse respondenten hoger dan het landelijke cijfer. Deze groep kent ook het hoogste percentage dat actief is op de informele arbeidsmarkt, maar liefst 41% heeft een informele arbeidsovereenkomst. Informele arbeid komt onder de Poolse respondenten amper voor. De Roemeense groep heeft het hoogste percentage respondenten met een vast contract: 12%, twee keer het gemiddelde voor alle drie de onderzochte groepen.

Bijna de helft van de Poolse respondenten verricht agrarisch werk. Van de Bulgaarse migranten verricht 44% laag- tot ongeschoolde handarbeid in fabrieken, de horeca, de bouw of als verhuizer, schoonmaker en babysitter. De meeste van de Roemeense respondenten verrichten handarbeid waarvoor een zekere kunde is vereist, in de bouw of als technicus, ingenieur, kleermaker of kok. Daarnaast verricht 23% van de Roemeense respondenten hooggeschoold werk.

Bij de Polen is de land- en tuinbouwsector het meest in trek, voor de Roemenen en Bulgaren is dit de bouw. 61% Van de Poolse respondenten werkt via een uitzendbureau; iets minder dan een kwart is in directe loondienst. Voor de Roemenen is dit respectievelijk 5% en 60%; voor de Bulgaren 3% en 50%. Kijken we naar de salariering van onze respondenten, dan zien we dat het merendeel tussen de 1000 en 1500 euro netto per maand verdient. Alleen voor de Bulgaarse respondenten geldt dat zij over het algemeen minder dan 1000 euro per maand verdienen.

3.1 Georganiseerde arbeidsmigratie: uitzendbureaus en sociale netwerken

De meerderheid van de Poolse respondenten heeft werk gevonden via een uitzendbureau. Er is in veel gevallen sprake van *georganiseerde arbeidsmigratie* die al in het thuisland plaatsvindt. Onderdeel daarvan zijn 'all inclusive' arrangementen waarbij zowel tijdelijk werk als tijdelijke huisvesting door het uitzendbureau worden geregeld. Voor Bulgaren spelen vooral informele, sociale netwerken een belangrijke rol bij het vinden van werk in Nederland: 60% van de Bulgaarse respondenten geeft aan werk gevonden te hebben via vrienden of familie die al in Nederland woonden. Voor Poolse en Roemeense respondenten zijn persoonlijke netwerken van minder belang: van beide groepen heeft een kwart hiervan gebruik gemaakt om in Nederland werk te vinden.

Lager geschoolde respondenten maken amper gebruik van het internet voor het vinden van een baan. Degenen die op zoek zijn naar laaggeschoolde arbeid zijn minder snel geneigd dit via het internet te doen, laat staan als het gaat om informele arbeid. De Roemeense respondenten maken het meeste gebruik van het internet (het betreft vooral de hoger opgeleide migranten), en de Bulgaren en Polen het minste.

3.2 Eigen rekening werkers & posted workers

18% Van de totale onderzoekspopulatie kan aangeduid worden als *eigen rekening werker*. Hieronder vallen zowel respondenten die zo te boek staan bij de Nederlandse autoriteiten, als diegenen die werk verrichten dat als zelfstandig kan worden gekwalificeerd, maar die niet ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel. Onder de Bulgaren is het aandeel eigen rekening werkers het grootst: 28% van de respondenten met de Bulgaarse nationaliteit zijn zo actief op de Nederlandse arbeidsmarkt. 30% Heeft zijn of haar bedrijf niet ingeschreven; dit percentage is het hoogst onder de Roemenen en Bulgaren. Zelfstandigen zijn voornamelijk werkzaam in de schoonmaak, de bouw en in mindere mate in de agrarische sector en het hovenierswezen. Onder eigen rekening werkers is de schoonmaak veruit het meest in trek. De overgrote meerderheid van deze groep verricht schoonmaakwerkzaamheden voor particulieren. Dat 16% van de arbeidsmigranten die zelfstandig opereren maar één klant heeft, doet vermoeden dat sommige migranten slechts op papier ondernemer zijn. De meeste van de zelfstandige respondenten geven aan een jaarlijkse omzet van tussen de 10.000 en 25.000 euro te hebben.

Daarnaast is met 26 Roemeense *posted workers* gesproken die vanuit Roemenië in Nederland waren gedetacheerd; allen woonachtig in Dordrecht. Ze zijn werknemer van een Roemeense firma, maar bieden hun diensten aan Nederlandse bedrijven aan. Het problematische aan deze constructie is dat de arbeidsmigranten zich niet volledig bewust zijn van de regelgeving over hun arbeidssituatie. Niet alle respondenten weten of ze een Sofinnummer en/of werkvergunning hebben. De meeste van deze respondenten werken in de scheepsbouw in de Rotterdamse haven; een enkeling is tuinier of bouwvakker. De salariëring van deze arbeidsmigranten varieert, maar de meesten verdienen tussen de 1000 en 1500 euro per maand, zonder dat ze voor hun huisvesting hoeven te betalen. De arbeidsmigranten geven aan niet over informatie over hun verblijf- of werkstatus, noch over documentatie over hun rechten en plichten, te beschikken.

3.3 Arbeidsmigranten met en zonder tewerkstellingsvergunning (TWV)

Polen hebben vrij toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Voor Roemenen en Bulgaren geldt nog steeds de zogenaamde overgangsperiode. Dit houdt in dat Roemenen en Bulgaren die in Nederland willen werken net als voorheen moeten beschikken over een tewerkstellingsvergunning (TWV) die door de werkgever moet worden aangevraagd. Uit het onderzoek blijkt dat van alle Roemeense en Bulgaarse respondenten (276 in totaal) er slechts 99 een TWV hadden, 141 respondenten hadden geen TWV, bij 31 respondenten was duidelijk dat ze geen TWV nodig hadden (zelfstandigen of 'posted workers') en vijf respondenten wisten niet of ze een TWV hadden.

Arbeidsmigranten zonder TWV zijn vaker vrouw, ouder dan 40 jaar en laag geschoold. Migranten met een hogere opleiding zijn beter in staat om een TWV te verkrijgen. Niettemin blijkt dat ook veel respondenten zonder TWV een relatief hoge opleiding hebben. De Roemenen met TWV werken in meerderheid op basis van een tijdelijk contract, terwijl ongeveer 30% van hen een vast contract in Nederland heeft. Slechts vijf % van de Roemenen met TWV werkt informeel (op basis van een 'mondeling contract'). Voor de Roemenen zonder TWV is dit anders: slechts iets meer dan 10% van hen heeft een formeel contract, terwijl meer dan de helft van hen aangeeft een informeel ('mondeling') contract te hebben. Bij de Bulgaren tekent zich een soortgelijk patroon af, al geldt voor hen dat ook respondenten met TWV relatief vaak een informeel contract hebben (ongeveer een kwart). Voor de Bulgaren zonder TWV is de situatie precair te noemen: ruim driekwart van hen werkt op basis van een informeel contract. Concluderend blijkt dat de arbeidssituatie van respondenten met een TWV duidelijk beter is dan die van respondenten zonder TWV.

Ruim de helft (55 %) van de Roemeense arbeidsmigranten met TWV werkt in higher of lower service-beroepen. Bij de Roemenen zonder TWV is dit anders. Bijna de helft van hen verricht laag- of ongeschoolde arbeid zoals fabrieksarbeid of werk in de horeca of de schoonmaaksector. Ruim 10% van de Roemenen zonder TWV werkt in de agrarische sector (tuinbouw) en 16% had op het moment van het interview geen werk.

Ongeveer één op de drie Bulgaarse respondenten met TWV werkt in higher of lower serviceberoepen. Verder werkt een vijfde deel van deze categorie in de bouwsector, terwijl ook een kwart van hen fabrieksarbeid of schoonmaakwerk verricht. De positie van Bulgaarse respondenten zonder TWV is het slechtst: een vijfde deel van hen is werkzaam in de bouw, terwijl meer dan de helft laag- en ongeschoolde arbeid verricht. Bulgaren hebben daarom een slechtere arbeidsmarktpositie dan Roemenen, maar de verschillen tussen respondenten met en zonder tewerkstellingsvergunning zijn nog duidelijker. De kans dat men zonder tewerkstellingsvergunning toch in een hoog of hoger geassocieerd beroep terechtkomt, is vrij klein.

Uit het onderzoek blijkt overduidelijk dat veel Bulgaren en Roemenen zonder werkvergunning naar Nederland komen en actief worden in de informele economie. Dit gegeven zou een argument kunnen zijn om minder belemmeringen op te werpen voor Bulgaren en Roemenen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Een bijkomend argument zou kunnen zijn dat Duitsland en Oostenrijk recentelijk hun arbeidsmarkten hebben geopend voor werknemers uit de acht landen die in mei 2004 zijn toegetreden tot de EU (waaronder Polen). Het is mogelijk dat we in de toekomst meer Bulgaarse en Roemeense arbeidskrachten nodig hebben omdat Poolse arbeidsmigranten zullen gaan werken in meer nabij gelegen arbeidsmarkten. Anderzijds levert de participatie van Bulgaren en Roemenen in de informele economie juist ook een argument om terughoudend te zijn in het volledig openstellen van de Nederlandse arbeidsmarkt. De economische vraag naar buitenlandse arbeidskrachten op de reguliere arbeidsmarkt is immers niet onbegrensd.

4. Hoogopgeleide arbeidsmigranten

De patronen van arbeidsmigratie wijzen uit dat niet alleen laagopgeleide migranten in Nederland werken, maar ook hoger opgeleiden. In het publieke debat in Nederland over arbeidsmigratie speelt deze groep amper een rol. Het onderzoek laat echter zien dat er een groep is van relatief jonge, hoogopgeleide mensen die naar Nederland is gekomen om hoogwaardige arbeid te verrichten (ongeveer 9% van de totale onderzoeksgroep). De grootste groep respondenten

heeft werk gevonden door *online* werving (36%). 12% heeft direct contact gezocht met hun gewenste werkgever en 10% is direct benaderd door de werkgever. Uitzendbureaus en netwerken spelen bij deze groep een veel geringere rol. Zij slagen erin op eigen kracht een baan te verwerven.

De hogergeschoolden zijn overwegend actief in de zakelijke dienstverlening (IT-industrie) en aanpalende industrieën, hoewel er ook een aantal respondenten werkzaam is als architect, tandarts of manager. Door hun beheersing van de Engelse taal hebben ze toegang tot hoogopgeleide, deels internationale functies. Bijna de helft van hen heeft een vast contract. Hoewel hoogopgeleide Oost-Europese arbeidsmigranten er de voorkeur aan geven hun tijd door te brengen met landgenoten of andere niet-Nederlanders, geeft een derde van hen aan zich voorgoed in Nederland te willen vestigen. Hun toekomstplannen hangen af van de professionele mogelijkheden die zij in Nederland hebben.

5. Huisvesting

Veel Poolse respondenten huren een huis via hun uitzendbureau, terwijl de Bulgaren en Roemenen vooral huren in de particuliere sector. Voor de Poolse respondenten is werk en huisvesting nauw met elkaar verbonden: voor beide zaken zijn zij afhankelijk van hun werkgever. Dit is het gevolg van de eerder omschreven 'georganiseerde arbeidsmigratie' door Nederlandse uitzendbureaus.

Het grootste aandeel huiseigenaren vinden we bij de Roemeense respondenten. Voor de Roemeense en Bulgaarse migranten zijn persoonlijke contacten van groot belang bij het vinden van woonruimte; meer dan de helft van de Bulgaarse respondenten geeft aan woonruimte te hebben gevonden via vrienden of kennissen. Een groot deel van alle drie de groepen respondenten woont in een huis met een gedeelde badkamer en keuken. Van de Poolse respondenten heeft 70% één of meerdere landgenoten anders dan familie of vrienden als huisgenoot. Voor de Roemenen is dit percentage 46%; 32% van de Roemenen woont samen met een partner. Voor de Bulgaren en Polen is dit respectievelijk 41% en 31%.

Veel respondenten delen hun woonruimte met anderen. Dit kan variëren van een studio waarin twee mensen wonen tot een 4- of 5-kamerappartement dat door 10 mensen bewoond wordt. Van onze respondenten betaalt gemiddeld 38% 200 tot 400 euro aan kale huur en servicekosten. Laatstgenoemde categorie behelst ameublement, reparatiekosten, gas, water, licht en andere voorzieningen. Veel respondenten betalen maandelijks een bedrag dat voorziet in zowel de kale huur als de servicekosten. Bulgaarse migranten betalen het meest voor een kamer – ongeveer 100 euro meer dan Polen en Roemenen. Meer dan een kwart van alle respondenten betaalt meer dan 600 euro aan kale huur en servicekosten en heeft relatief hoge woonlasten.

Het merendeel van de respondenten is tevreden over de woonsituatie. Deze tevredenheid kan deels verklaard uit het tijdelijke karakter van de huisvesting (men bezuinigt op huisvesting om zoveel geld over te houden om te investeren in het thuisland) en uit het duale referentiekader van migranten: de vergelijking van de Nederlandse woonomstandigheden met die uit het herkomstland valt in het voordeel uit van Nederland. Ondanks de tevredenheid over hun woning is er ruimte voor verbetering. De meerderheid van de Poolse en Bulgaarse respondenten zou minder willen betalen voor hun woonruimte. Verder wenst meer dan 40% van de totale onderzoekspopulatie meer woonruimte. Poolse en Bulgaarse migranten geven ook aan meer privacy te willen.

6. Integratie in de Nederlandse samenleving

Om inzicht te krijgen in de integratie van Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten in Nederland is gekeken naar de contacten die zij onderhouden met autochtone Nederlanders en naar hun beheersing van de Nederlandse taal.

Van de respondenten heeft 50% buiten het werk om contact met autochtone Nederlanders: de andere helft heeft buiten het werk om geen contact met autochtone Nederlanders. 61% van de Bulgaarse respondenten heeft contact met Nederlanders. Voor de Polen is dit percentage het laagste: 43%.

Bijna de helft van de Poolse respondenten en 40% van de Bulgaarse respondenten heeft contact met Nederlandse buurtgenoten; 42% van de Roemeense respondenten geeft aan zelden tot nooit contact te hebben met Nederlandse buurtgenoten. Als het gaat om de vrije tijd, zegt 51% van alle respondenten nooit tijd door te brengen met Nederlanders; ook geeft 82% aan zeer vaak de vrije tijd door te brengen met landgenoten die eveneens arbeidsmigrant zijn. Daarnaast brengt men graag de vrije tijd door met al gevestigde migranten uit het land van herkomst. Een significant deel van de Roemeense respondenten wenst vaker hun vrije tijd door te brengen met autochtone Nederlanders. Voor de Polen is dit percentage duidelijk lager: slechts 9% geeft aan de vrije tijd te willen spenderen met Nederlandse vrienden.

Op het gebied van taalvaardigheid zien we dat 57% van alle respondenten geen of slechts een paar woorden Nederlands spreekt. De Roemenen en Bulgaren geven het meest aan Nederlands te kunnen spreken: voor beide groepen geldt dat 19% de taal vloeiend spreekt. Voor de Polen is dit 8%. Het merendeel van de respondenten wil graag (beter) Nederlands leren spreken en is bereid daarvoor zelf te betalen. Hoewel enkele respondenten een inburgeringscursus hebben gevolgd in Nederland, zegt 42% van de respondenten een cursus Nederlands te hebben gevolgd via een commerciële instelling.

7. Banden met het herkomstland

De verschillende arbeidsmigratiepatronen duiden erop dat een deel van de arbeidsmigranten sterk gericht is op het herkomstland. De helft van de respondenten geeft enige vorm van financiële steun aan vrienden of familie in het land van herkomst: 56% van de Roemeense migranten verleent financiële steun aan familie of vrienden; voor de Polen en Bulgaren is dit respectievelijk 51% en 45%. Het grootste deel van het gestuurde geld dient om in het dagelijks levensonderhoud te voorzien.

Van de respondenten die geld naar het land van herkomst sturen, is de groep die tussen de 21% en de 30% van het inkomen afstaat het grootst; dit geldt ook voor de Polen. Onder de Roemenen en Bulgaren die geld afdragen aan familie of vrienden in het land van herkomst, is de groep die 10% of minder overmaakt het grootst. 16% Van de respondenten investeert in het land van herkomst: dit percentage is het hoogst onder de Poolse respondenten (19%) en het laagst onder Bulgaarse respondenten (10%). Het geld wordt vooral geïnvesteerd in financiële goederen en onroerend goed.

De meeste migranten brengen tussen de 1 en de 5 keer per jaar een bezoek aan het land van herkomst; de Polen gaan het vaakst, geholpen door de geringere afstand van Polen ten opzichte van Nederland. Langeafstandscontacten (via de telefoon of anderszins) vinden ook regelmatig plaats: 50% van de respondenten spreekt minimaal een keer per dag met familie. Dit percentage is het hoogste bij de Poolse respondenten: 63% maar liefst.

8. Verblijftenties

Een groot deel van de respondenten weet nog niet hoe lang ze in Nederland wil blijven (ongeveer 30%). 20% Van de Poolse arbeidsmigranten zegt voorgoed in Nederland te willen blijven; voor de Roemenen en Bulgaren is dit respectievelijk 17% en 19%. Voor de migranten die niet de wens hebben in Nederland te blijven geldt dat 55% terug wil gaan naar het land van herkomst. 24% Van de Roemeense respondenten wil echter liever naar een ander EU-land gaan. De voornaamste reden om in Nederland te blijven is de werkgelegenheid. Voor 35% van de respondenten is de kans op werk van doorslaggevend belang voor de beslissing om al dan niet in Nederland te blijven.

9. Dakloosheid

In de Nederlandse media en politiek wordt de laatste jaren geregeld aandacht gevraagd voor het verschijnsel van daklozen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa (vooral in de stad Den Haag). Uit de registraties van de daklozenopvang in Den Haag en Rotterdam blijkt dat er sprake is van enkele tientallen tot maximaal honderd daklozen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa. In beide steden betreft het merendeels Polen en maar weinig Roemenen en Bulgaren, terwijl we juist bij deze laatste categorie daklozen zouden kunnen verwachten (vanwege de slechtere arbeidsmarktpositie). Een reden kan zijn dat er in absolute aantallen veel meer Polen dan Roemenen en Bulgaren zijn in Nederland. Een andere reden is dat (Turks-sprekende) Bulgaren gebruik kunnen maken van opvang in de Nederlands-Turkse gemeenschap en daarom minder kans op dakloosheid lopen.

1. Arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenie

Inleiding

In januari 2007 traden Bulgarije en Roemenie toe tot de Europese Unie (EU). Net als na de uitbreiding van de EU (waaronder Polen) in mei 2004 kwamen aanzienlijke migratiebewegingen tot stand. In de afgelopen jaren heeft vooral de arbeidsmigratie van Polen naar West-Europese landen (zoals Engeland, Ierland en Scandinavische landen) de aandacht getrokken. De arbeidsmigratie vanuit Roemenie en Bulgarije is zeer recentelijk in Nederland in de belangstelling gekomen, mede door de beslissing van minister Kamp om terughoudend te zijn in het afgeven van tewerkstellingsvergunningen aan beide groepen. Voor het type arbeid dat zij verrichten zou voldoende binnenlands aanbod zijn of aanbod vanuit de EU lidstaten die in Mei 2004 zijn toegetreden.

In deze studie staan de Bulgaren en Roemenen centraal. Ze worden sinds de toetreding van beide landen tot de EU in januari 2007 ook wel aangeduid als EU2 burgers. Het is echter van belang om op te merken dat de arbeidsmigratie vanuit deze landen naar West-Europa niet iets van vandaag is. Veel migratieroutes bestonden al voor de uitbreiding van de EU. Na het verdwijnen van de communistische regimes hebben veel West-Europese landen bilaterale overeenkomsten gesloten met landen als Polen, Bulgarije en Roemenië om tijdelijke arbeidsmigratie mogelijk te maken. Afgezien daarvan waren aanzienlijke illegale migratiestromen van Roemenië naar voorkeursbestemmingen in West-Europa al in volle gang toen in 2002 de visa-verplichting verviel.

Voor zowel Roemeense als Bulgaarse migranten zijn vooral Zuid-Europese landen favoriete migratiebestemmingen. Spanje, gevolgd door Duitsland en Griekenland, zijn de belangrijkste bestemmingen voor Bulgaarse migranten, terwijl Italië en Spanje de meeste Roemeense migranten tellen. Volgens de *International Migration Outlook 2010* (OECD 2010) staat Nederland niet in de lijst van favoriete bestemmingslanden van Roemenen en Bulgaren. Hetzelfde rapport laat zien dat Italië, in 2009, 796.000 geregistreerde Roemenen telde terwijl Spanje er 797.000 telde. Volgens tellingen van het Roemeense Ministerie van Buitenlandse zaken bestaat de Roemeense gemeenschap in Italië uit 1.200.000 mensen waarvan de helft verhuisd is na 2007⁴. Hierin zijn de Roma gemeenschappen, die zich vaak vestigen in kampen aan de randen van steden, meegeteld hoewel dit voornamelijk een ongeregistreerd fenomeen is. In tegenstelling tot de in Nederland wonende Roemenen (zoals we later zullen zien in dit rapport) had van de in 2009 in Italië wonende populatie slechts 3,9% een hoog gekwalificeerd beroep⁵. Velen verrichten (geschoolde) handarbeid (45,7%), terwijl 36,5% laag geschoolde verricht, vooral in de zorgende beroepen.

Anders dan de Poolse arbeidsmigranten die op 1 mei 2007 volledig toegang kregen tot de Nederlandse arbeidsmarkt, hebben Bulgaren en Roemenen nog te maken met een overgangsregime⁶. Voor hen mag nog tot uiterlijk 1 januari 2014 een tewerkstellingsvergunning worden gevraagd. Dit is de maximale toegestane termijn, zoals vastgesteld door de Europese Commissie. Alleen de toegang tot de arbeidsmarkt is beperkt voor Bulgaarse en Roemeense burgers, zij hebben

4. Roemeens Ministerie van Buitenlandse Zaken, <http://www.dprp.gov.ro>, bezocht op 21 juli 2011

5. Agentia Nationala pentru Ocuparea Fortei de Munca, <http://www.muncainstrainatate.anofm.ro/elemente-de-interes-privind-prezen-lucr-torilor-rom-ni-n-italia-conform-anuarului-statistic-igrare>, bezocht op 21 juli 2011

6. Burgers uit Roemenië en Bulgarije kunnen zonder werkvergunning werken in Bulgarije, Cyprus, Tsjechië, Denemarken, Estland, Finland, Griekenland, Hongarije, Letland, Litouwen, Polen, Portugal, Roemenië, Slowakije, Slovenië, Spanje en Zweden. Oostenrijk, België, Frankrijk, Duitsland, IJsland, Ierland, Italië, Luxemburg, Malta, Nederland, Noorwegen, Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk leggen nog beperkingen op.

wel vrije toegang tot het Nederlands grondgebied, evenals de rest van de EU. We zien dan ook dat Bulgaren en Roemenen *zonder* tewerkstellingvergunning vertrekken naar Nederland om hier hun geluk te beproeven op de Nederlandse arbeidsmarkt (Snel et al. 2010).

In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we nader in op de juridische positie van Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten, formuleren we de onderzoeksvragen, behandelen we enkele schattingen over de omvang van de twee groepen en schetsen we de opbouw van het rapport.

Onderzoeksvragen

Er is in Nederland enig onderzoek gedaan naar de positie van Poolse arbeidsmigranten, maar over de situatie van Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten is veel minder bekend. Wel is bekend dat deze EU2-burgers een kwetsbaardere juridische positie kennen dan andere Europese burgers, omdat zij een tewerkstellingvergunning nodig hebben om te kunnen werken op de reguliere arbeidsmarkt. Sommige lidstaten, die ook vasthouden aan een overgangsregeling voor EU2 burgers, hebben de administratieve procedures voor knelpuntberoepen in bepaalde sectoren vereenvoudigd. Dit geldt bijvoorbeeld voor Frankrijk, waar een versimpelde procedure bestaat voor tewerkstelling in bepaalde beroepen, en voor Italië waar werkvergunningen in bepaalde sectoren niet nodig zijn⁷. In Nederland zijn dergelijke uitzonderingen niet van kracht. Een onbedoeld gevolg daarvan is dat Roemeense en Bulgaarse migranten relatief veel illegaal werk verrichten. Dit is opvallend omdat de terugdringing van illegale arbeid een reden is geweest voor andere EU-lidstaten om hun arbeidsmarkten open te stellen voor Roemenië en Bulgarije. Markova (2010: 214) geeft aan dat veel Bulgaren de mogelijkheid tot illegale arbeid gebruiken, terwijl ze legaal verblijven in West-Europese landen. Het gaat om een mobiele categorie van arbeiders die illegale arbeid verricht gedurende een aantal maanden. Deze trend van 'legaal recht op verblijf, maar niet voor werk' is begonnen toen de visa-verplichting voor Bulgaarse burgers verviel. Vervolgens heeft de toetreding tot de EU in 2007 deze trend versterkt. Een studie in Rotterdam maakte duidelijk dat meer dan 50% van de geïnterviewde Bulgaren zwart werkte (Snel et al. 2010). Zwart werk is vaak moeilijk te controleren. Dat geldt ook voor bepaalde reguliere arbeidsvormen, zoals 'zelfstandigen zonder personeel' (ZZP) en de 'posted workers'. Beide vormen worden gezien als een voorziening van diensten en niet als arbeidsmobiliteit. Deze manieren van toetreding tot de arbeidsmarkt, samen met zwart werk, verzwakken de positie van de migrant wat betreft werkzekerheid, loon en sociale voorzieningen.

De 'posting of workers', waarop we later in dit rapport ingaan, reguleert de grensoverschrijdende mobiliteit van dienstenwerk⁸. Een werknemer is 'posted' wanneer hij of zij in dienst is in één EU-lidstaat, maar op tijdelijke basis in een andere lidstaat werkzaam is. Dit wordt gezien als het voorzien van een *dienst* of *service* en niet als *arbeid*. Het verschil tussen deze twee zaken is dat de mobiliteit van diensten gelimiteerde, kortdurende opdrachten betreft en dat 'posted workers' hun dienstverband hebben in hun eigen land, terwijl van arbeidsmigranten verwacht wordt dat zij voor een langere periode deel uitmaken van de arbeidsmarkt in bestemmingslanden (Friberg 2010: 30). De toetredingsverdragen van Bulgarije en Roemenië met Nederland doen geen afbreuk aan de vrijheid om diensten te verlenen door middel van de

---

7. Italië verlangt geen werkvergunning voor werk in bepaalde sectoren, namelijk landbouw, hotels en toerisme, huishoudelijk werk, zorgverlening, bouw, techniek, leidinggevend en hoogopgeleid werk en seizoenswerk, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=508&langId=en>, bezocht op 21 juli 2011.

8. Richtlijn 96/71/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 december 1996 betreffende de terbeschikkingstelling van werknemers met het oog op het verrichten van diensten.

'posted workers'. Vanuit het perspectief van de Bulgaarse en Roemeense migranten is het feit dat 'posted workers' wordt gezien als mobiliteit van diensten en niet van arbeid, een mogelijkheid tot een alternatieve vorm van arbeidsmigratie. Vanuit het werkgeversperspectief kan 'schijn-posten' een manier zijn om goedkope arbeid te verkrijgen, met lage lonen en slechte woon- en werkomstandigheden. Dit laatste aspect zal uiteengezet worden in het hoofdstuk over arbeid. In dit hoofdstuk zullen we ook ingaan op een andere speciale categorie, en wel de 'own account workers' (eigen rekening werkers). 'Eigen rekening werkers' zijn arbeiders die alleen of samen met een of meer partners een baan hebben waardoor ze getypeerd kunnen worden als zelfstandigen. Deze zelfstandigen kunnen soms tijdelijk werknemers in dienst hebben.

Wanneer we de situatie van Oost-Europese arbeidsmigranten in de Nederlandse samenleving in ogenschouw nemen, moeten Bulgaarse en Roemeense burgers gezien worden als een aparte categorie in vergelijking met, bijvoorbeeld, Poolse arbeidsmigranten. Roemeense en Bulgaarse burgers hebben een tewerkstellingsvergunning (TWV) nodig om legaal te werken in Nederland. Werkgevers die een EU2 burger aan wens te nemen dienen bij de UWV een aanvraag te doen, nog voordat de werknemer naar Nederland komt. Ze moeten middels een arbeidsmarkttoets laten zien dat er geen Nederlander of andere EU burger beschikbaar was voor de betreffende baan. Deze beperkingen betreffen alleen de toegang tot de arbeidsmarkt en hebben geen invloed op andere rechten gerelateerd aan de het vrije verkeer van personen, zoals het verblijfsrecht in Nederland. Bovendien hebben deze beperkingen geen invloed op het vrije voorzien van diensten en het recht op verblijf voor studenten, gepensioneerden, toeristen en andere categorieën van mensen die kunnen bewijzen in hun bestaan te kunnen voorzien.

De ambigue, juridische positie van Roemenen en Bulgaren roept ook de vraag op in hoeverre ze maken hebben met *dakloosheid*. De laatste jaren is geregeld aandacht gevraagd voor het verschijnsel van daklozen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa in Europese steden (zoals Den Haag, Londen, Brussel). Daarbij gaat het vooral om Polen. Bulgaren en Roemenen hebben echter een kwetsbaardere arbeidspositie. In dit rapport zullen we daarom uitzoeken of Bulgaren en Roemenen ook met dit probleem te maken hebben.

In dit rapport willen we inzicht geven in de economische en maatschappelijke positie van Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten in Nederland. Daarbij zullen we in het bijzonder aandacht besteden aan de positie van beide groepen op de arbeid- en huisvestingsmarkt. Daarnaast gaan we uitgebreid in op het thema van integratie en op het vraagstuk van de tijdelijkheid van arbeidsmigratie. Ook gaan we nader in op de relaties die er bestaan tussen patronen van arbeidsmigratie en integratie. In deze studie willen we de volgende deelvragen beantwoorden.

- Wie zijn de Roemeense en Bulgaarse migranten die in Nederland komen wonen?
- Wat is hun positie op de arbeidsmarkt?
- Waar en hoe wonen zij?
- Hoe zijn zij geïntegreerd in de Nederlandse samenleving?
- Hoe zijn hun bindingen met het herkomstland?
- In hoeverre doen zich problemen van dakloosheid voor?
- Welke arbeidsmigratiepatronen doen zich voor en wat zijn daarvan de gevolgen voor patronen van integratie?

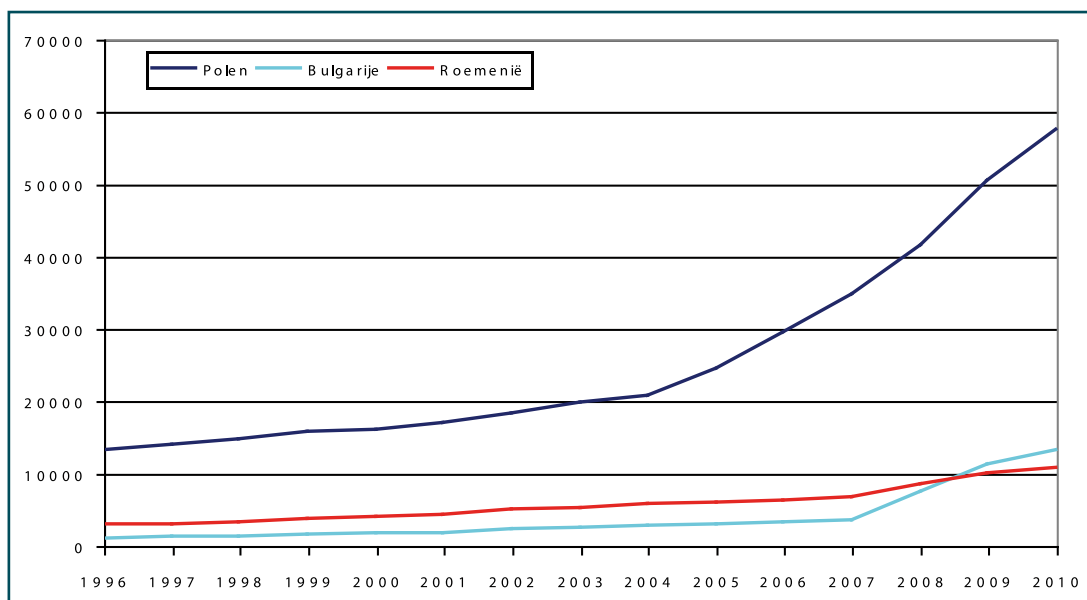
In de beantwoording van deze vragen zal steeds een systematische vergelijking worden gemaakt met Poolse arbeidsmigranten.

Hoeveel Roemenen en Bulgaren in Nederland?

De migratie uit Roemenië en Bulgarije is sinds hun toetreding in 2007 toegenomen. Volgens het rapport *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa* waren er in 2006 in totaal 1.200 Bulgaarse en Roemeense migranten die naar Nederland kwamen, terwijl in 2007 4.800 Bulgaren en 2.400 Roemenen kwamen (Weltevrede et al. 2009). Volgens hetzelfde rapport kwamen er in 2008 ongeveer 26.000 migranten uit Midden- en Oost Europese landen. De meerderheid – 14.000 – kwam uit Polen, terwijl 5.100 uit Bulgarije en 2.500 uit Roemenië afkomstig waren. Deze data zijn gebaseerd op de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA). Hoewel migranten die naar Nederland komen voor een langere periode dan 3 maanden zich in dienen te schrijven in de GBA, hebben de autoriteiten praktisch gezien geen manier om dit effectief te bewerkstelligen. Veel Roemeense en Bulgaarse migranten die in Nederland wonen en werken zijn daarom niet zichtbaar in de officiële statistieken. Een reden kan zijn dat zij hier geen legale arbeidsstatus hebben.

Uit figuur. 1 kan worden opgemaakt dat er in 2010 ongeveer 80.000 migranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije zijn die zich in de GBA hebben ingeschreven. Ingeschreven Roemenen zijn goed voor 10.000 inschrijvingen en Bulgaren voor ongeveer 14.000 inschrijvingen.

Figuur 1. Het aantal inwoners ingeschreven in het GBA uit Polen, Roemenië en Bulgarije (1996-2010)

Bron: CBS, Statline

Het aantal werkvergunningen uitgegeven voor Roemeense en Bulgaarse burgers is eveneens laag – net over 4000 in 2009 (hoewel dit aantal wel verviervoudigd is in het laatste decennium). In 2000 zijn er ongeveer 1000 werkvergunningen uitgegeven en in 2009 meer dan 4000. Daarna neemt het aantal werkvergunningen weer af naar 3330. Roemeense burgers hebben in vergelijking met Bulgaren 3 tot 4 keer zoveel werkvergunningen ontvangen. Dit kan een aanwijzing zijn dat een aanzienlijk aantal Bulgaren actief is op de informele arbeidsmarkt.

In hun onderzoek naar Midden- en Oost-Europeanen in Rotterdam laten Snel et al. (2010: 20) zien dat meer dan 50% van hun Bulgaarse respondenten op informele basis werkt. Deze mogelijkheid wordt versterkt door de etnische banden die de Bulgaars-Turkse migranten verbinden met de Turkse gemeenschap in Nederland. Zoals Leerkes et al. (2007) laten zien krijgen Bulgaren van de Turkse minderheid (gemakkelijker) toegang tot informeel werk en huisvesting door middel van hulp van de in Nederland aanwezige Turken. Volgens Guentcheva et al. (2003) zijn 80% van de ongedocumenteerde Bulgaarse migranten van Turkse afkomst. De media hebben deze trend opgemerkt – zie: "Nieuwe Turk is Bulgaar"⁹.

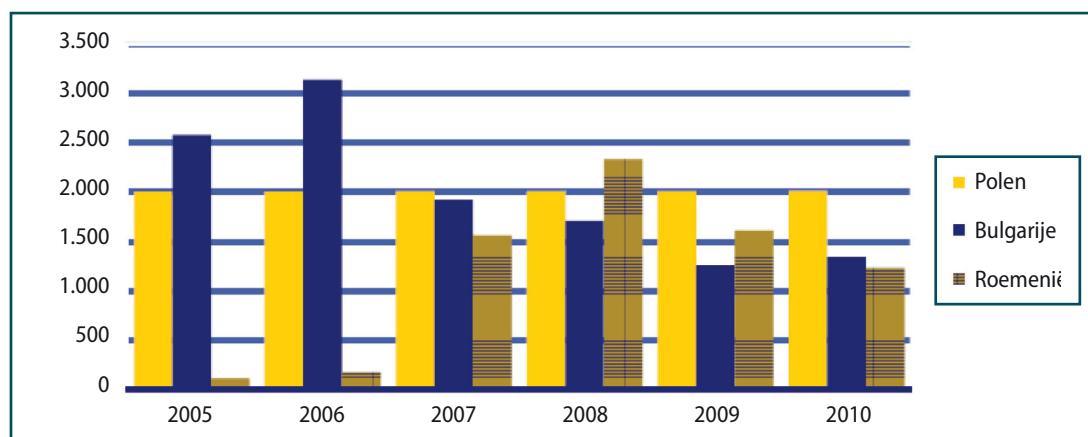
Tabel 1. Aantallen werkvergunningen (volgens WAV) uitgegeven voor Roemenen en Bulgaren

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Roemenie	643	741	860	1095	1300	1885	2266	2657	2992	3286	2673
Bulgarije	387	427	324	381	400	544	739	996	1080	922	641
Totaal	1030	1168	1184	1476	1700	2429	3005	3653	4071	4208	3314

Bron: De Boom et al. 2010 en UWV 2011

Een andere aanwijzing van het aantal Roemenen en Bulgaren in Nederland is het aantal bedrijven dat zij oprichten. Zoals we verderop in het rapport uiteenzetten is ondernemerschap een strategie om toegang te krijgen tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Figuur 2 laat zien dat van 2007 tot met 2010 ongeveer 12.600 bedrijven zijn opgestart door Bulgaarse en Roemeense migranten.

Figuur 2. Startende ondernemers uit Polen, Roemenië and Bulgarije (2005-2010)

Bron: Kamer van Koophandel, 2011

9. De Telegraaf, 'Nieuwe Turk is Bulgaar', http://www.telegraaf.nl/binnenland/4445005/___Nieuwe_Turk_is_Bulgaar___html, bezocht op 21 juli 2011

Zoals gezegd is een groot deel van de MOE-landers niet geregistreerd in de GBA. Dat blijkt uit het eerder gememo-reerde onderzoek *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa* (Weltevrede et al. 2009). De onderzoekers schatten dat er per 1 januari 2009 165.000 migranten uit de MOE-landen zijn. Daarvan zijn er 65.000 geregistreerd in de GBA. De overige MOE-landers zijn (1) werknemers die geregistreerd staan in het werknemersbestand (WNB) van de UWV (87.000), (2) werknemers met een Pools-Duitse nationaliteit (7000), en (3) zelfstandige ondernemers die niet zijn ingeschreven bij de Kamer van Koophandel (7.700).

Zeer recentelijk hebben Van der Heijden et al. (2011) een schatting gemaakt van het aantal MOE-landers in Nederland. Daarbij hebben ze zich niet alleen gebaseerd op de GBA en het WNB, maar ook op het Herkenningsdiensysteem (HKS). Het HKS is een landelijk dekkend systeem dat sinds 1986 door de politie gebruikt wordt om gegevens over verdachten te registreren¹⁰. Voor het HKS is gekozen omdat dit een van de weinige bestanden is waar niet-geregistreerden in voorkomen. Op grond van hun analyses schatten Van der Heijden et al. (2011) dat er in 2008 tussen de 144.000 en 170.000 Polen in Nederland waren, tussen de 40.000 en 51.000 Roemenen en tussen de 39.000 en 51.000 Bulgaren. De overige MOE-landers schatten zij op een aantal van tussen de 33.000 en 40.000. Het geschatte totale aantal MOE-landers komt dan uit op tussen de 262.000 en 305.000.

Tevens laten Van der Heijden et al. zien dat 35% van de Polen niet geregistreerd is in de GBA of het WNB, 84% van de Roemenen niet geregistreerd is en 76% van de Bulgaren niet is geregistreerd. Voor het jaar 2009 ontbreken gegevens uit het WNB. Maar voor dat jaar becijferen Van der Heijden et al. dat er tussen de 134.000 en 153.000 Polen in Nederland zijn, tussen de 58.000 en 71.000 Roemenen, tussen de 35.000 en 46.000 Bulgaren en tussen de 53.000 en 63.000 overige MOE-landers. In totaal komen zij voor 2009 uit op tussen de 286.000 en 326.000 MOE-landers. Daarmee liggen de schattingen van Van der Heijden et al. (2011) ver boven die van Weltevrede et al. (2009).

Van der Heijden et al. (2011) stellen dat de omvangsschattingen voor 2008 en 2009 een beperkt belang hebben omdat geringe afwijkingen in hun aannamen tot grote veranderingen in de schattingen leiden. Niettemin is hun werk zeer relevant omdat het inzicht verschaft in (1) de relatieve omvang van de verschillende groepen ten opzichte van elkaar, (2) de samenstelling van de groepen MOE-landers, en (3) patronen van registratie en non-registratie. In hoofdstuk 2 zullen wij toelichten hoe wij deze inzichten hebben gebruikt voor dit rapport.

Er is dus een aanzienlijke groep Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten die hier woont en werkt, maar die niet in de bevolkingsregisters voorkomt. Met dit rapport proberen we nader inzicht te verschaffen in de arbeid- en huisvestingspositie van deze arbeidsmigranten en hun migratie- en integratiepatronen.

Opbouw van het rapport

De opbouw van dit rapport is al volgt. In hoofdstuk 2 geven we een beschrijving van het onderzoek en de onderzoekspopulatie en gaan we nader in op het vraagstuk van representativiteit.

In hoofdstuk 3 bespreken we de arbeidspositie van de respondenten. Daarin besteden we ook aandacht aan twee bijzondere categorieën: de 'own account workers' (eigen rekening werkers) en de 'posted workers'.

---

10. Het HKS wordt beheerd door het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD) en bevat zowel de gegevens over de aard van bij de politie bekend geworden misdrijven als de persoonsgegevens van de verdachten daarvan.

In hoofdstuk 4 bespreken we de huisvestingssituatie. Daarbij komen vooral de aard en kwaliteit van de huisvesting aan de orde, evenals de manieren waarop migranten huisvesting hebben gevonden.

In hoofdstuk 5 gaan we in op het thema van integratie. Hierbij kijken we vooral naar processen van sociaal-culturele integratie. Ook besteden we aandacht aan de transnationale bindingen van respondenten.

In hoofdstuk 6 zoomen we in op een relatief onderbelichte groep, namelijk de 'highly skilled'. Arbeidsmigratie vanuit Midden- en Oost-Europa wordt vaak gelijkgesteld met laaggeschoolde arbeid. Dat is echter niet altijd het geval zoals zal blijken uit dit hoofdstuk.

In hoofdstuk 7 gaan we nader in op een groep die veel aandacht heeft gekregen in de gemeente Den Haag, namelijk dakloze MOE-landers. In de afgelopen jaren hebben vooral Polen gebruik gemaakt van voorzieningen voor dak- en thuislozen in Den Haag (Snel et al. 2011). De vraag die in dit hoofdstuk aan de orde komt is in hoeverre dit ook opgaat voor Bulgaren en Roemenen.

In het slothoofdstuk brengen we de belangrijkste bevindingen samen. In dit hoofdstuk staat de vraag centraal in hoeverre we te maken hebben met nieuwe patronen van arbeidsmigratie en integratie en wat de gevolgen daarvan zijn voor het integratiebeleid.

2. Beschrijving van het onderzoek en de kenmerken van de onderzoekspopulatie

Inleiding

Dit rapport is gebaseerd op een empirisch onderzoek waarin kwalitatieve en kwantitatieve manieren van interviews gecombineerd zijn. De data zijn verzameld door interviews 'in het veld' die hebben plaatsgevonden tussen november 2009 en januari 2011. Gedurende deze periode heeft een team van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit 654 interviews afgenomen. De analyses in de hoofdstukken 2 tot en met 6 zijn echter gebaseerd op 629 interviews in de 9 gemeenten die in tabel 2 zijn weergegeven. In februari 2011 zijn vervolgens nog 25 interviews afgenomen in Katwijk. De laatstgenoemde interviews zijn alleen meegenomen bij de meest recente analyses, waarvan de resultaten in hoofdstuk 8 worden gerapporteerd. Verder is een deelonderzoek uitgevoerd naar het vraagstuk van dakloosheid onder Bulgaren en Roemenen in Den Haag en Rotterdam. Over dit deelonderzoek zal in hoofdstuk 7 worden gerapporteerd.

Tabel 2. Aantal interviews gedaan in elke gemeente

Gemeente	Aantal interviews
Rotterdam	155
Zundert	30
Breda	30
Moerdijk	30
Den Haag	129
Westland	90
Dordrecht	90
Oostland	50
Hillegom	25
TOTAAL	629

We hebben arbeidsmigranten geïnterviewd uit 3 verschillende landen - Polen, Roemenië en Bulgarije. De verdeling is als volgt:

Tabel 3. Nationaliteit van respondenten

Nationaliteit	N	%
Polen	353	56
Bulgarije	164	26
Roemenië	112	18
TOTAAL	629	100

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de arbeidspositie, de sociale leefsituatie en het migratiepatroon van migranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Zoals eerder is vastgesteld schrijven veel migranten zich niet in de GBA. Vandaar dat in het onderzoek er voor gekozen is om geen steekproeven te trekken uit deze bestanden.

De data zijn verzameld met een 213 vragen tellende enquête die in gestructureerde face-to-face interviews met enkele open vragen gebruikt is. Daarbij is gevraagd naar belangrijke persoonskenmerken (leeftijd, geslacht, onderwijsniveau), werk- en huisvestingsomstandigheden, de economische situatie in het herkomstland, migratiegeschiedenis, deelname aan de Nederlandse samenleving, banden met het herkomstland, gezondheid en toekomstplannen. De interviews zijn afgenomen in de moedertaal van de respondenten en duurden tussen de één en twee uur. De interviewers waren Poolse, Roemeense en Bulgaarse studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij hebben hun respondenten geselecteerd door middel van *snowball sampling*. Aan het eind van elk interview werd de respondenten gevraagd of zij nog landgenoten kenden die geïnterviewd konden worden. We hebben speciale aandacht gehad voor de diversificatie van bronnen waar wij onze respondenten troffen. Ze zijn benaderd in verschillende publieke en semi-publieke ruimten. Daarbij hebben we ervoor gezorgd om bepaalde locaties niet te veel te gebruiken. Respondenten zijn geselecteerd in winkels (in het bijzonder in Poolse, buurtsupermarkten), ‘Polenhotels’, campings, wijken waar veel MOE-landers wonen, kerken, en werkplekken. Ook hebben we gebruik gemaakt van de persoonlijke netwerken van onze interviewers, en van sociale netwerksites en fora op het internet. Tot slot hebben onze interviewers respondenten benaderd op straat bij het horen van hun taal of bij het zien van nummerplaten op auto’s. We hebben interviewers aangenomen die *street-wise* waren. De vragenlijsten die zij inleverden zijn stuk voor stuk gecontroleerd.

In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we nader in op het thema van representativiteit, de kenmerken van de populatie en de populatieschatting door Van de Heijden et al. (2011) die in hoofdstuk 1 kort is genoemd.

Representativiteit

Het is moeilijk om harde uitspraken te doen over de representativiteit van het onderzoek. De kenmerken van totale populatie van Polen, Roemenen en Bulgaren zijn immers onbekend. Wij gaan er daarom van uit dat de resultaten van dit onderzoek geen representatief beeld geven van Bulgaren en Roemenen in Nederland. Wel hebben we bij het selecteren van respondenten nadrukkelijk nagestreefd om heterogeniteit in de totale onderzoekspopulatie te krijgen. We laten zien dat er binnen de populatie verschillen bestaan in onderwijsniveau, arbeidsmarktpositie en verblijfpercepties, maar ook dat migranten over verschillende netwerken van arbeid- en huisvestingsbemiddeling beschikken (via uitzendbureaus of persoonlijke netwerken) die hun komst naar Nederland in meer of mindere mate hebben gefaciliteerd. Deze *achterliggende factoren en processen* maken het mogelijk om te generaliseren naar de algemene kenmerken van het incorporatieproces van Roemenen en Bulgaren in de Nederlandse samenleving.

Onderzoekers van de universiteit Utrecht hebben onlangs schattingen gemaakt van het aantal MOE-landers in Nederland, inclusief personen die niet zijn geregistreerd in het GBA (Van der Heijden et al. 2011). Toen de conceptrapportage over de schatting in juli 2011 ter beschikking werd gesteld aan de Erasmus Universiteit, werd het mogelijk om de geïnterviewden op enkele kenmerken te vergelijken met de geschatte totale populatie Polen, Roemenen en Bulgaren in Nederland. Daarbij gaat het om zaken als relatieve populatieomvang, GBA-registratiegraad, geslacht, leeftijd, verblijfsduur en woonregio. Op de resultaten van deze vergelijking wordt aan het eind van dit hoofdstuk nader ingegaan.

Kenmerken van de onderzoekspopulatie

Er zijn in totaal 629 migranten uit Midden- en Oost Europa geïnterviewd. 56% van de respondenten kwamen uit Polen, terwijl Roemenië en Bulgarije goed waren voor respectievelijk 26% en 18% van de respondenten. In deze paragraaf zullen we de belangrijkste kenmerken van de onderzoekspopulatie toelichten.

In de onderstaande tabel is de verdeling naar leeftijd en geslacht van onze respondenten weergegeven. Het merendeel van de respondenten was man, maar de verdeling loopt niet ver uiteen hoewel het verschil sterker is bij de Polen en Roemenen dan bij de Bulgaren. Wel troffen we in agrarische gemeenten als Westland en Zundert logischerwijs veel mannen aan. De arbeid die dergelijke gemeenten biedt trekt vooral mannelijke arbeidsmigranten aan. De migranten zijn in de meeste gevallen jonger dan 30 jaar. Slechts 1 of 2 op de 10 was ouder dan 41 jaar. Kijken we naar de verdeling naar nationaliteit dan zien we dat de Poolse respondenten het jongst waren. Bij de Roemenen was dit eveneens het geval, maar in mindere mate. De Bulgaarse respondenten waren het oudst: meer dan 4 op de 10 was tussen de 30 en 40 terwijl een kwart zelfs ouder was dan 41 jaar. Bij de andere nationaliteiten hebben we relatief minder ouderen aangetroffen.

Tabel 4. Leeftijd en geslacht

<i>Geslacht/ leeftijd</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Geslacht								
Man	216	61%	63	56%	81	50%	360	57%
Vrouw	136	39%	49	44%	82	50%	267	42%
Leeftijdscategorie								
t/m 30	218	62%	56	50%	56	34%	330	52%
31 - 40	91	26%	32	29%	66	41%	189	30%
41 of ouder	44	13%	24	21%	40	25%	108	17%
Totaal	353		112		164		629	

Ook hebben we gevraagd naar de religieuze achtergrond van onze respondenten. Uit onderstaande tabel blijkt dat het christendom veruit de belangrijkste godsdienst is. De gesproken Bulgaren zijn eveneens voor het grootste deel christelijk, maar de populatie kent daarnaast ook een islamitische minderheid. Het gaat hier om ongeveer een kwart van mensen die wij gesproken hebben. Zij maken deel uit van de Turkssprekende bevolking in Bulgarije in de regio Shumen en Varna. Omdat wij in Nederland een omvangrijke Turkse gemeenschap kennen kan hun achtergrond meespelen in de beslissing van Turkse Bulgaren om naar Nederland te migreren. Zij hebben hierdoor namelijk gemakkelijk toegang tot de Turkse gemeenschap in Nederland (zie: Leerkes 2004).

Tabel 5. Religieuze achtergrond

<i>Religie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Christendom	315	89%	110	98%	108	66%	533	85%
Islam	1	0%	1	1%	38	23%	40	6%
Boeddhisme	1	0%	0	0%	0	0	1	0%
Overig	0	0%	0	0%	3	2%	3	0%
Geen	36	10%	1	1%	15	9%	52	8%
Totaal	353		112		164		629	

Naast hun religieuze overtuigingen hebben we ook gevraagd naar de regio waaruit men afkomstig is. Opvallend is dat per land er 4 à 5 regio's aan te wijzen zijn waar de meerderheid van de arbeidsmigranten vanuit afkomstig is. Op volgorde van belangrijkheid gaat het voor Roemenië voor migranten uit Galati, Boekarest, Timis en Cluj. Meer dan de helft van de respondenten kwam hiervandaan. Verder hebben we ook Bulgaren gesproken uit de regio's Neamt, Suceava, Iasi en Bihor. In Bulgarije kwam het grootste deel uit de regio's Schumen, Sofia, Plovdiv en Rousse. We spraken ook enkele mensen uit Varna. Bij de Polen was de variëteit van de herkomstregio's het grootst. De meerderheid kwam uit deze regio's: Slaskie, Lubuskie, Dolnoslaskie, Wielkopolska en Zachodniopomorskie. Kleinere aantallen kwamen uit: Warminsko-Mazurskie, Podlaskie, Lubelskie, Kujawsko-Pomorskie, Opolskie, Malopolska en Pomorskie.

Omdat iemands sociaal-economische positie van groot belang is voor een eventueel migratietraject hebben we hier op verschillende wijzen naar gevraagd. Allereerst is het opleidingsniveau van de respondenten van belang. We hebben hierbij gekeken naar het hoogst behaalde niveau of diploma. Let wel dat de onderwijssystemen in Nederland en de andere landen onderling van elkaar verschillen. We hebben daarom leeftijd ook meegenomen om tot een classificatie te komen. Zo heeft iemand die high school niveau heeft bijvoorbeeld een opleiding afgesloten tussen het 15e en 18e levensjaar.

Tabel 6. Opleidingsniveau (hoogst behaalde diploma)

<i>Opleidingsniveau</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Geen	0	0%	0	0%	2	1%	2	0,3%
Basisschool	6	2%	0	0%	9	6%	15	2%
Secundair onderwijs (tot ±15 jaar)	23	7%	11	10%	38	23%	72	11%
'High school' (tot ± 18 jaar)	264	75%	56	50%	80	49%	400	64%
Universiteit	51	15%	42	38%	33	20%	126	20%
Studeert nog	8	2%	3	3%	2	1%	13	2%
Totaal	352		112		164		628	

In bovenstaande tabel zijn de respectievelijke onderwijsniveaus van onze respondenten weergegeven. Driekwart van de Polen heeft high school niveau. Bij de Roemenen is ook high school niveau goed voor de meeste respondenten, maar bijna 4 op de 10 respondenten heeft echter universitair niveau. Bij de Polen en Bulgaren zijn er kleinere aantallen

universitair geschoolden. Bij de Bulgaren valt het hoge aantal laagopgeleiden migranten op. De meeste respondenten hebben een high school diploma behaald, maar 3 op de 10 Bulgaren heeft slechts onderwijs tot zijn/haar 15e levensjaar genoten. Over het algemeen zijn de Roemenen het hoogst opgeleid, gevolgd door de Polen en Bulgaren.

Ook hebben we onze respondenten gevraagd of zij in Nederland hebben gestudeerd. Zoals te verwachten was gaf slechts een klein aantal aan dat dit voor hen het geval was. In totaal hebben 9 Polen, 12 Roemenen en 4 Bulgaren in Nederland gestudeerd.

Tabel 7. Heeft men in Nederland gestudeerd?

<i>In Nederland gestudeerd</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	9	3%	12	11%	4	2%	25	4%
Nee	344	97%	100	89%	160	98%	604	96%
Totaal	353		112		164		629	

Vervolgens hebben we gevraagd naar de arbeidssituatie in het land van herkomst. Uiteraard kan dit een grote rol gespeeld hebben bij de beslissing om te migreren. In onderstaande tabel zijn de antwoorden terug te vinden.

Tabel 8. Arbeidssituatie in het land van herkomst

<i>Arbeidssituatie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Tijdelijk contract	84	24%	10	9%	24	15%	118	19%
Vast contract	89	25%	62	55%	40	24%	191	30%
Zelfstandige	12	3%	6	5%	12	7%	28	4%
Informeel/ mondeling contract	21	6%	4	4%	15	9%	40	6%
Werk in eigen huishouden	5	1%	0	0%	1	0,6%	6	1%
Werkloos, op zoek	46	13%	4	4%	40	24%	90	14%
Student	73	21%	18	16%	16	10%	107	17%
Overig	3	1%	0	0%	0	0%	5	1%
Meerdere banen¹¹	20	6%	8	7%	16	10%	44	7%
Totaal	353		112		164		629	

Nemen we alle respondenten samen dan blijkt dat 30% van de respondenten een vaste baan had in het land van herkomst. Daarnaast had men tijdelijke contracten, een studie of was men op zoek naar een baan. De verschillen tussen de nationaliteiten zijn echter interessanter. In alle landen heeft een flinke groep een relatief sterke arbeidsmarktpositie (een vast dan wel tijdelijk contract). Het gaat om 49% van de Polen, 64% van de Roemenen en 39% van de Bulgaren. Respondenten uit Bulgarije hebben de minst sterke positie op de arbeidsmarkt. Uit Bulgarije kwamen ook de meeste werkloze respondenten. Een kwart was werkloos of op zoek naar werk in het land van herkomst, terwijl dit slechts gold

11. Alleen de eerste baan is meegenomen in de analyse.

voor 13% van de Polen en 4% van de Roemenen. Hieruit kunnen we opmaken dat de Roemenen de sterkste arbeidsmarktpositie hadden en de Bulgaren de zwakste. De Polen nemen een middenpositie in.

We vroegen mensen ook hoeveel zij meer verdienen in Nederland dan met hun baan in het land van herkomst. Het overgrote deel van de respondenten verdient enkele malen meer in Nederland. Slechts een paar respondenten, voornamelijk Polen, is er financieel op achteruit gegaan door te migreren. Part-time werk kan hier een reden voor zijn omdat we naar de maandelijkse inkomsten hebben gevraagd. De meeste respondenten, meer dan 4 op de 10, verdienen 2-4 keer meer dan met hun werk in het land van herkomst. Een derde van de respondenten verdient 4 tot 8 keer meer dan in het land van herkomst, en 15% zelfs meer dan 8 keer zo veel. Bij de Polen verdient meer dan de helft 2 tot 4 keer meer dan in Polen. Bij de Roemenen verdient 44%, 4-8 keer meer dan in eigen land, terwijl de Bulgaren in 44% van de gevallen 2 tot 4 keer meer verdienen dan in Bulgarije.

Tabel 9. Verhouding huidige salaris en salaris in land van herkomst

<i>Aantal keer meer of minder</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
<i>Minder</i>							9	3%
(-3)-(-4)	2	1%	0	0%	0	0%	2	1%
(-1)-(-2)	6	3%	0	0%	1	1%	7	2%
<i>Meer</i>							339	97%
0-1	6	3%	1	1%	0	0%	7	2%
1-2	9	4%	0	0%	1	1%	10	3%
2-4	107	52%	17	24%	30	44%	154	44%
4-8	68	33%	32	44%	17	25%	117	34%
>8	9	4%	22	31%	20	29%	51	15%
Totaal	207		72		69		348	

De loonverschillen zijn een belangrijke reden om naar Nederland te migreren. We hebben de respondenten gevraagd waarom zij hier naar toegekomen zijn. Het was mogelijk om meerdere antwoorden te geven. Dit heeft geleid tot onderstaande tabel. We hebben opgeteld per hoofdcategorie en de dikgedrukte cijfers betreffen het aantal keer dat een hoofdcategorie genoemd is. De percentages die er naast staan betekenen hoe vaak een reden genoemd is ten opzichte van het totale aantal keren dat een reden genoemd is.

Veruit de meeste respondenten zijn hier naar toe gekomen om werkgerelateerde redenen. Denk hierbij aan de beschikbaarheid van werk, gevraagd worden door de werkgever, hogere salarissen en betere werkomstandigheden. Deze redenen werden in totaal in 55% van de gevallen genoemd. Sociale contacten en netwerken zijn eveneens van belang. Ongeveer een kwart van alle opgegeven redenen waren hieraan gerelateerd. Het gaat hierbij om de aanwezigheid van familie, bekenden, landgenoten en een deel komt naar Nederland om zich bij familie te vestigen. 1 op de 10 genoemde redenen had te maken met de voorzieningen in Nederland en ongeveer eenzelfde aantal hebben we ingedeeld in de categorie 'anders'. Daarbij gaat het om zaken als de zelfredzaamheid van mensen die Engels of Duits spreken of de Ne-

derlandse cultuur. Voor alle drie de nationaliteiten geldt dat werk veruit de belangrijkste reden is om naar Nederland te migreren.

Tabel 10. De redenen om naar Nederland te migreren

<i>Waarom naar Nederland gekomen?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
<i>Werk (totaal)</i>	602	61%	192	52%	184	46%	978	55%
Gevraagd door werkgever	35	10%	30	27%	14	9%	79	13%
Beschikbaarheid van werk	244	69%	51	46%	61	37%	356	57%
Hoger salaris	208	59%	71	63%	64	39%	343	55%
Betere werkomstandigheden	115	33%	40	36%	45	27%	200	32%
<i>Sociale netwerken (totaal)</i>	214	22%	56	15%	134	33%	404	23%
Aanwezigheid familie	79	22%	27	24%	31	19%	137	22%
Aanwezigheid vrienden en bekenden	109	31%	23	21%	74	45%	206	33%
Aanwezigheid landgenoten	26	7%	6	5%	29	18%	61	10%
<i>Voorzieningen (totaal)</i>	56	6%	61	16%	59	15%	176	10%
Lagere levenskosten	8	2%	6	5%	5	3%	19	3%
Opleiding van kinderen	9	3%	9	8%	7	4%	25	4%
Betere huisvesting	12	3%	5	5%	7	4%	24	4%
Goede sociale voorzieningen	12	3%	18	16%	33	20%	63	10%
Eigen opleiding en training	15	4%	23	21%	7	4%	45	7%
<i>Anders (totaal)</i>	118	12%	62	17%	26	6%	206	12%
Engelse taal	37	11%	25	22%	5	3%	67	11%
Duitse taal	9	3%	3	3%	1	1%	13	2%
Nederlandse cultuur	33	8%	13	12%	12	7%	58	9%
Nabijheid land van herkomst	12	3%	1	1%	0	0%	13	2%
Overig	27	8%	20	18%	8	5%	55	9%
Totaal	353		112		164		629	

Polen noemen vooral werk als reden om naar Nederland te migreren, gevolgd door de Roemenen en dan de Bulgaren. Sociale netwerken blijken voor Bulgaren relatief belangrijker dan de andere nationaliteiten. 1 op de 3 redenen die men noemde had hier betrekking op. De voorzieningen werden vaker door Roemenen en Bulgaren genoemd dan door de Polen. Het verschil is het meest uitgesproken bij de deelredenen 'goede sociale voorzieningen'. Slechts 3% van de Polen heeft deze reden genoemd tegenover respectievelijk 16% en 20% van de Roemenen en Bulgaren. Tot slot zien we in de categorie 'anders' dat Roemenen relatief vaak de zelfredzaamheid vanwege kennis van de Engelse taal noemen als reden om naar Nederland te komen.

De burgerlijke staat en de familiesituatie van de respondenten leveren een gemengd beeld op. In onderstaande tabel zien we dat percentages getrouwde, ongetrouwde met partner en alleenstaande respondenten in de totale populatie niet ver uiteenlopen. Ook wanneer we naar de verhoudingen kijken per nationaliteit zijn er geen bijzondere uitschieters. Het is dus niet zo dat burgers uit een bepaald land vaker als alleenstaande migreren.

Tabel 11. Burgerlijke staat

<i>Burgerlijke staat</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Getrouwd	102	29%	47	42%	64	39%	213	34%
Partner, niet getrouwd	102	29%	32	29%	38	23%	172	27%
Alleenstaand	118	33%	29	26%	38	23%	185	29%
Gescheiden	27	7%	4	4%	19	12%	50	8%
Weduwe(naar)	3	2%	0	0%	3	2%	6	1%
Anders	1	0%	0	0%	2	1%	3	0,5%
Totaal	353		112		164		629	

Kijken we per bevolkingsgroep dan blijkt dat Bulgaren als enige groep vaker wel dan geen kinderen hebben. Aangezien zij ook relatief het oudst zijn is dit niet verwonderlijk.

Tabel 12. Heeft men kinderen?

<i>Kinderen</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	137	39%	35	32%	93	57%	265	42%
Nee	216	61%	77	68%	70	43%	363	58%
Totaal	353		112		164		629	

We hebben onze respondenten gevraagd of zij formeel zijn ingeschreven bij de gemeente. Inschrijvingen zijn verplicht wanneer men langer dan 4 maanden in Nederland blijft, maar de ervaring leert dat arbeidsmigranten zich vaak aan formele registratie onttrekken. Zoals we later zullen zien heeft de overgrote meerderheid de intentie hier langer dan 4 maanden te verblijven. Inschrijving is dus verplicht. Van onze onderzoekspopulatie geeft echter het grootste deel aan dat zij ingeschreven is in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA).

Tabel 13. Is men ingeschreven in het GBA?

<i>Ingeschreven in het GBA</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	203	58%	79	71%	106	65%	388	62%
Nee	107	30%	25	22%	52	32%	184	29%
Geen antwoord	0	0%	1	1%	3	2%	4	0,6%
Weet niet	43	12%	7	6%	3	2%	53	8%
Totaal	353		112		164		629	

De inschrijvingen bij Roemenen en Bulgaren lijken hoger te zijn dan bij de Polen, maar het loopt niet ver uiteen. 3 op de 10 respondenten was niet ingeschreven. De verschillen naar nationaliteit zijn niet erg groot. Een enkeling weet niet of men ingeschreven is en daarnaast wil een enkeling het niet zeggen. Redenen om niet ingeschreven te zijn in het GBA verschillen. Sommigen wisten niet dat het moest, anderen mochten het niet van hun werkgever en weer anderen willen geen belastingen betalen. Ook zijn mensen hier pas kort en weten ze niet hoe lang ze willen blijven. Het is opvallend hoe veel respondenten aangeven ingeschreven te zijn. Eerder onderzoek heeft uitgewezen dat slecht 36% van de arbeidsmigranten uit Midden- en Oost Europa zich had ingeschreven en dat een kwart het niet wist (Weltevreden et al. 2009). De inschrijvingsbereidheid van onze respondenten is moeilijk te verklaren. De vraag zou verkeerd begrepen kunnen zijn of men geeft sociaal wenselijke antwoorden. Ook kan men ten onrechte denken ingeschreven te staan wanneer een groot deel van het verblijf door de werkgever is geregeld. Dit zou vooral spelen bij de Polen die via een uitzendbureau werkzaam zijn.

Roemenen en Bulgaren die in Nederland werken hebben een werkvergunning nodig. Opvallend is dat het merendeel aangeeft niet in het bezit te zijn van een dergelijke vergunning. Een aantal 'weet het niet' en sommigen onthouden zich van een antwoord. Slechts 36% zegt een TWV te hebben. De percentages per nationaliteit lopen niet ver uiteen.

Tabel 14. Heeft men een geldige tewerkstellingsvergunning?

<i>Tewerkstellingsvergunning</i>	Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	41	37%	57	35%	98	36%
Nee	51	46%	98	60%	149	54%
N.v.t.	4	4%	1	0,6%	5	2%
Weet niet	16	14%	4	2%	20	7%
Geen antwoord	0	0%	4	2%	4	1%
Totaal	112		164		276	

Afgezien van de TWV hebben we ook geïnformeerd naar het bezit van een Burger Service Nummer (BSN). De meeste respondenten zijn in het bezit van een BSN. Bij de Polen heeft nagenoeg iedereen een BSN. Bij de Roemenen en Bulgaren zijn de percentages lager. Respectievelijk geven 73% en 65% van de Roemenen en Bulgaren aan een dergelijk nummer te hebben.

Tabel 15. Heeft men een BSN-nummer (voorheen Sofinummer)?

<i>SOFI - nummer</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	336	96%	82	73%	106	65%	524	83%
Nee	9	3%	24	21%	54	33%	87	14%
Geen antwoord	4	1%	0	0%	3	2%	7	1%
Weet niet	3	1%	6	6%	1	0%	10	2%
Totaal	352		112		164		628	

Tot slot hebben we gevraagd naar ziektekostenverzekeringen. Men is verplicht, als men in Nederland werkt, verzekerd te zijn voor ziektekosten.

Tabel 16. Hoe en waar is men verzekerd tegen ziektekosten?

<i>Verzekerd?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
In Nederland	247	69%	49	44%	42	26%	338	54%
In thuisland	55	15%	35	31%	63	39%	153	24%
In Nederland en thuisland	46	12%	9	8%	9	6%	64	10%
Elders	1	0%	5	5%	0	0%	6	1%
Nee	16	4%	18	16%	36	22%	70	11%
Totaal	353		112		164		629	

In totaal is 88% van de respondenten verzekerd in Nederland dan wel het thuisland. Meer dan 60% is in Nederland verzekerd voor ziektekosten. Polen hebben het vaakst een dergelijke verzekering in Nederland en Bulgaren het minst. Later zullen we zien dat Bulgaren de zwakste (veelal informele) arbeidsmarktpositie hebben. Het feit dat men niet verzekerd is daarom niet zo verwonderlijk. De Roemenen bekleeden een middenpositie in dit geheel.

Uit de bovenstaande beschrijving van enkele kenmerken van respondenten komt een heteroog beeld naar voren. De Roemenen en Bulgaren wijken op een aantal punten af van de vergelijkingsgroep van de Polen. De Roemenen zijn naar verhouding hoog opgeleid en verdienen goed. Tegelijkertijd is er ook een meer kwetsbare groep van Roemenen die zonder werkvergunning in Nederland verblijft. Dat laatste geldt ook voor de Bulgaren. Een groot deel van hen is laag opgeleid en het merendeel van hen heeft geen werkvergunning.

Vergelijking met de populatieschattingen van Van der Heijden

Onderzoekers van de universiteit Utrecht hebben onlangs schattingen gemaakt van het aantal MOE-landers in Nederland, inclusief personen die niet zijn geregistreerd in het GBA (Van der Heijden et al. 2011). Toen de conceptrapportage in juli 2011 ter beschikking werd gesteld aan de Erasmus Universiteit, werd het mogelijk om de geïnterviewden op enkele kenmerken te vergelijken met de geschatte totale populatie Polen, Roemenen en Bulgaren in Nederland. Daarbij gaat het om zaken als relatieve populatieomvang, GBA-registratiegraad, geslacht, leeftijd, verblijfsduur en woonregio. Er blijken op de genoemde kenmerken relatief beperkte verschillen tussen de steekproef en de geschatte populatie (zie bijlage B voor de uitkomsten van deze vergelijking). Wel blijkt de GBA-registratiegraad onder Poolse en Bulgaarse respondenten circa twee keer hoger dan volgens Van der Heijden et al. (2011) in de totale populatie van Polen en Bulgaren het geval is. Bij de Roemeense respondenten is de registratiegraad zelfs zes keer hoger. Als de populatieschattingen van Van der Heijden et al. (2011) juist zijn kan dat betekenen dat in onze steekproef te veel 'gevestigde' respondenten voorkomen. Dat kan impliceren dat ook het opleidingsniveau onder de respondenten hoger is dan in de totale populatie Polen, Roe-

men en Bulgaren in Nederland. Aangezien er tussen de steekproef en de geschatte populatie geen grote verschillen zijn gevonden in verblijfsduur lijkt de verhoogde mate van GBA-registratie onder de respondenten niet verklaard te kunnen worden door de veronderstelling dat er relatief veel respondenten geïnterviewd zijn die lang in Nederland wonen. Een andere verklaring voor de verhoogde mate van GBA-registratie is dat een deel van de respondenten bij deze vraag heeft aangegeven GBA-geregistreerd te zijn, terwijl dat in werkelijkheid niet het geval was. Deze laatste veronderstelling kon uiteraard niet worden getoetst.

Een kanttekening bij de gemaakte vergelijking is dat de schattingen van Van der Heijden et al. (2011) betrekking hebben op heel Nederland, terwijl het veldwerk van de Erasmus Universiteit heeft plaatsgevonden in de provincie Zuid-Holland en, in mindere mate, Midden- en West-Brabant. Er kon niet worden vastgesteld of de GBA-registratiegraad in de genoemde provincies ook in werkelijkheid wellicht hoger is dan onder MOE-landers in Nederland als geheel.

Alles overwegende is bij de analyses in hoofdstuk 8 besloten om gebruik te maken van een wegingsfactor, waarbij niet GBA-geregistreerde respondenten relatief veel gewicht hebben gekregen, zodanig dat de GBA-registratiegraad na weging overeenkwam met de (geschatte) registratiegraad onder alle Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland. Er vanuit gaande dat de schattingen van Van der Heijden et al. juist zijn, zullen de gerapporteerde cijfers door de weging dichter in de buurt komen van de werkelijkheid dan zonder een dergelijke weging. Weging heeft niet plaatsgevonden bij de hoofdstukken 2 tot en met 6. Bij lezing van de hoofdstukken 2 tot en met 6 dient daarom in het achterhoofd te worden gehouden dat het opleidingsniveau van de respondenten wellicht hoger is dan in werkelijkheid in de populatie het geval is.

3. Positie op de arbeidsmarkt

Inleiding

De komst van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa heeft het begrip arbeidsmigratie weer teruggebracht in de publieke en politieke belangstelling. Sinds het stoppen van de gastarbeidersmigratie begin jaren zeventig is er nimmer in een relatief korte tijd zo'n substantiële arbeidsmigratie naar Nederland gekomen als in de afgelopen tien jaar (vooral na de formele uitbreiding van de EU in 2004 en 2007). In dit hoofdstuk behandelen we de volgende onderwerpen: de aard van de arbeidsovereenkomst, de beroep- en economische sectoren, de wijzen waarop arbeidsmigranten een baan vinden, salariëring, de speciale positie van de 'eigen rekening werkers' en de 'posted workers', en de gevolgen van het al dan niet hebben van een tewerkstellingsvergunning (TWV). Tenslotte gaan we kort in de relatie tussen het type werk dat arbeidsmigranten verrichten en hun onderwijs- en professionele kwalificaties.

In dit onderzoek onderscheiden we twee specifieke groepen arbeidsmigranten: de 'eigen rekening werkers' (own account workers) en de 'posted workers.' Afgaande op de *Glossary of Statistical Terms* van de OECD¹² zijn 'eigen rekening werkers' arbeiders die – alleen of samen met een of meer partners – een baan hebben waardoor ze getypeerd kunnen worden als zelfstandige. Deze zelfstandigen kunnen soms op tijdelijke basis werknemers in dienst hebben. Om recht te doen aan de situatie van de Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in Nederland hebben we voor ons onderzoek de definitie van de OECD verruimt: we hebben ook diegenen opgenomen die alleen in naam zelfstandig zijn, maar zich niet als zodanig hebben laten registreren in Nederland of hun land van herkomst. Als dit rapport de term 'eigen rekening werker' gebruikt, kan er over het algemeen vanuit worden gegaan dat hier arbeidsmigranten worden bedoeld van wie de arbeidsbetrekking buiten de traditionele werkgever-werknemer constructie valt.

Vervolgens gaan we in op het onderscheid tussen Bulgaren en Roemenen met of zonder werkvergunning. De leidende vraag daarbij is wat de gevolgen zijn van het ontbreken van een werkvergunning voor de arbeidspositie van Bulgaren en Roemenen. Tenslotte besteden we ook aandacht aan de 'posted workers'. Ze zijn werknemers van een buitenlandse werkgever, maar gestationeerd ('posted' in Nederland, waar ze hun diensten aanbieden aan plaatselijke bedrijven). Zij vallen onder de regelgeving voor dienstverleners, voor hen is deels de arbeidswetgeving van het zendende land van toepassing. Daarnaast geldt op grond van de Detacheringsrichtlijn de zogenaamde harde kern van arbeidsvoorwaarden van het ontvangende land. Daarbij gaat het om zaken als minimumlonen, maximaal aantal werkuren, gezondheid, vakantiedagen, et cetera.

Typen arbeidsovereenkomst

Uit de onderstaande tabel kan worden opgemaakt dat er een substantieel verschil is tussen de aard van de arbeidsovereenkomst van Polen enerzijds en die van de Roemenen en Bulgaren anderzijds. De Polen werken in belangrijke mate via uitzendbureaus en dat is bij de andere groepen niet het geval.

Hoewel Roemenen volgens de wet niet zomaar in Nederland aan de slag mogen, is het werkloosheidspercentage onder deze categorie respondenten min of meer hetzelfde als voor de Poolse respondenten (beiden 5%). Dit kan ver-

12. OECD Glossary of Statistical Terms, <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1986>, bezocht op 21 juli 2011

klaard worden door het grote aandeel hoogopgeleiden onder Roemeense migranten in vergelijking met de twee andere categorieën. Als het gaat om de migrantengroepen die een werkvergunning nodig hebben, is het voor hoogopgeleide migranten vaak makkelijker om legale arbeid te vinden dan voor laagopgeleide migranten. Een bovengemiddeld deel van de Bulgaren is echter werkloos (8%). Zij zijn ook de groep waarvan het grootste deel werkzaam is in de informele sector: 41% zegt een informele arbeidsovereenkomst te hebben. Zoals verwacht is dit percentage onder de Polen het laagst. Het percentage vaste contracten is in deze groep echter ook het laagst. Een verklaring hiervoor is dat veel Polen via een uitzendbureau werken – vooral in de agrarische sector. Afgaande op onze data hebben de Roemeense migranten het vaakst een vast contract – 12%. Dat heeft te maken met het feit dat relatief veel Roemeense migranten hoogopgeleid werk verrichten. De categorie ‘andere tussenpersoon’ refereert aan mensen – vaak ook met een migrantenachtergrond – die als intercedent fungeren tussen migranten die werk zoeken in het buitenland en het werk aldaar. Zij vervullen dezelfde rol als uitzendbureaus. Een zeer groot deel van de Roemeense migranten werkt via een dergelijke tussenpersoon. We komen hier later op terug.

Tabel 17. Typen arbeidsovereenkomst

<i>Arbeidssituatie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Uitzendbureau	199	56%	5	5%	2	1%	206	33%
Andere tussenpersoon	3	1%	20	19%	2	1%	25	4%
Tijdelijk contract	58	16%	33	31%	16	10%	107	17%
Vast contract	16	5%	13	12%	10	6%	39	6%
Informeel contract	9	3%	13	12%	66	41%	88	14%
Alleen eigen huishouden	4	1%	0	0%	3	2%	7	1%
Zonder werk, werkzoekend	16	5%	5	5%	13	8%	34	5%
Eigen rekening werkers	46	13%	18	17%	46	28%	110	18%
Anders	2	1%	1	1%	4	2%	7	1%
Totaal	353		108		162		623	

De aard van de arbeidsovereenkomst wordt ook zichtbaar in de mate waarin respondenten een arbeidscontract hebben ondertekend. Een ruime meerderheid van de Polen en Bulgaren heeft dit gedaan en een minderheid van de Bulgaren.

Tabel 18. Hebt u een arbeidscontract getekend?

<i>Een papieren contract, door beide partijen ondertekend¹³</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	269	89%	76	78%	32	26%	377	72%
Nee	32	11%	21	21%	90	72%	143	27%
Weet niet	2	1%	1	1%	1	1%	4	0,7%
Wil niet antwoorden	0	0%	0	0%	2	2%	2	0,3%
Totaal	303		98		125		526	

13. Zelfstandige respondenten en niet-werkenden (werkzoekend, huisman/-vrouw) niet inbegrepen.

Beroepen

Kijken we naar de beroepen die de Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten in Nederland uitoefenen, dan ontstaat er een vrij divers beeld. De antwoorden die de respondenten hierover hebben gegeven zijn gehercodeerd volgens een gestandaardiseerde beroepenclassificatie. Het gaat om het zogenaamde “EPG occupational class scheme”, ontwikkeld door Erikson, Goldthorpe and Portocarero (1979 & 1983) (zie bijlage A voor meer informatie). Deze classificatie gebruikt de beroepsbeschrijving van de respondenten zelf. Onderstaande tabel laat de verdeling voor deze classificatie onder onze respondenten zien.

Tabel 19. Type beroepen (EGP classificatie)

<i>EGP</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
I Higher service	3	1%	9	8%	9	6%	21	3%
II Lower Service	11	3%	17	15%	9	6%	37	6%
III Routine clerical/sales	11	3%	4	4%	4	2%	19	3%
IVa Small employers	4	1%	2	2%	4	2%	10	2%
V Manual foremen	6	2%	1	1%	0	0%	7	1%
VI Skilled manual	44	13%	29	26%	34	21%	107	17%
VIIa Semi-skilled/ Unskilled manual	100	28%	27	24%	73	44%	200	32%
VIIb Farm workers	163	46%	16	14%	7	4%	186	30%
Survival strategy	0	0%	0	0%	11	7%	11	2%
No job	10	3%	7	6%	13	8%	30	5%
Totaal	352		112		164		628	

Allereerst zien we dat een groot deel van de Poolse werknemers (46%) in de land- en tuinbouw werkt. Zij werken voornamelijk in de kassen in het Westland, het Oostland, Moerdijk of Zundert. Voor de Bulgaarse arbeidsmigranten kunnen we vaststellen dat één categorie – de semi-unskilled manual workers – meer dan 40% van de Bulgaarse respondenten betreft. Zowel bij de Poolse als bij de Bulgaarse migranten zien we dus een zekere mate van specialisatie in een bepaald type werk. De Bulgaarse semi-unskilled manual workers zijn werkzaam als productiemedewerkers, verhuizers, schoonmakers, babysitters, of werken in de horeca of de bouw. Veel van de Roemeense arbeidsmigranten verrichten geschoolde handenarbeid. Zij zijn werkzaam als onderhoudsmonteur, technicus, kleermaker of kok of verrichten geschoolde arbeid in de bouw. Ook verrichten veel Roemenen arbeid in de semi-skilled/unskilled category, in vergelijkbare banen als de Bulgaarse respondenten die in deze sector actief zijn. De hoogopgeleide arbeidsmigranten worden vertegenwoordigd door de eerste twee categorieën: de hogere en lagere dienstverlenende sector. 23% van de Roemeense migranten verricht hoger geschoolde arbeid; het hoogste percentage van alle drie de groepen respondenten. Voor de Bulgaren en Polen is dit respectievelijk 12% en 4%. Hoogopgeleide arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa verrichten een keur aan werkzaamheden: ze zijn werkzaam als ingenieur, tandarts, manager, architect, software-ontwikkelaar en financieel analist. Ook werken ze in de R&D, het hoger onderwijs, of het zakenleven. Sommige van onze Roemeense en Bulgaarse respondenten werken in Den Haag voor internationale of Europese instanties (Eurojust, Europol, OPCW, internationale gerechtshoven).

De meeste van de hoogopgeleide migranten zijn niet naar een Nederlandse universiteit gegaan. 11% van de Roemeense respondenten heeft dit wel gedaan, het hoogste percentage voor alle drie de groepen respondenten.

Economische sectoren

De verdeling van de arbeidsmigranten over de economische sectoren bevestigt het hierboven geschetste beeld. Zo zijn de meeste Poolse arbeidsmigranten actief in de land- en tuinbouw – bijna de helft van deze groep werkt in deze sector. Daarentegen werkt een kwart van de Roemeense respondenten en een vijfde van de Bulgaarse respondenten in de bouw; dit is de sector die het meest in trek is bij laagopgeleide migranten uit deze twee landen. We zien dus een duidelijk onderscheid tussen enerzijds de laagopgeleide Polen (werkzaam in de land- en tuinbouw) en de Roemenen en Bulgaren (werkzaam in de bouw). Daarnaast is er een groot verschil tussen beide sectoren voor wat betreft het type dienstverband. Het overgrote deel van de Polen die in de land- en tuinbouw werken, doet dit via een uitzendbureau. Iets meer dan 60% van de Poolse respondenten werkt voor een uitzendbureau. Dit percentage is beduidend lager voor de Roemenen en Bulgaren.

Tabel 20. Economische sector waarin respondent actief is

<i>Sector</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Land- en tuinbouw, veeteelt	167	47%	20	18%	6	4%	193	31%
Bouwnijverheid	30	9%	28	25%	35	21%	93	15%
Industrieel	52	15%	8	7%	14	9%	74	12%
Transport en opslag	23	7%		0	1	1%	24	4%
Hoger opgeleide zakelijke dienstverlening	16	5%	16	14%	10	6%	42	7%
Back office zakelijke dienstverlening	23	7%	14	13%	29	18%	66	11%
Horeca en toerisme	6	2%	9	8%	21	13%	36	6%
Zorg (verplegend)	1	0%	2	2%	2	1%	5	1%
Detailhandel	11	3%	3	3%	11	7%	25	4%
Groothandel	1	0%	0	0%	0	0%	1	0%
Onderwijs en kinderopvang	3	1%	1	1%	6	4%	10	2%
Kunst, cultuur en entertainment	3	1%	0	0%	9	5%	12	2%
Anders	6	2%	4	4%	7	4%	17	3%
Geen baan/geen sector	10	3%	6	5%	13	8%	29	5%
Totaal	352		111		164		627	

De meeste uitzendbureaus die met Polen werken zijn Nederlands; 85% van de Poolse respondenten geeft aan dat hun uitzendbureau een Nederlandse eigenaar heeft, al dan niet met vestigingen in Polen. Deze uitzendbureaus variëren in grootte: van kleine kantoren tot grote bedrijven die duizenden mensen aan een baan helpen. Vaak bieden zij een breed pakket aan voorzieningen aan hun werknemers: zij voorzien de migranten doorgaans van huisvesting, maar ook van andere diensten en informatie, zoals scholing in de Nederlandse taal, assistentie bij het vinden van een arts, hulp bij

het afsluiten van verzekeringen en het organiseren van sociale evenementen. De uitzendbureaus geven de voorkeur aan Polen boven Roemenen en Bulgaren, omdat het plaatsen van werknemers uit eerstgenoemde groep minder administratieve rompslomp met zich meebrengt.

Tabel 21. Wie is uw directe werkgever?

<i>Mijn directe werkgever is</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Een bedrijf dat goederen of diensten levert	80	23%	52	50%	70	48%	202	34%
Een uitzendbureau	210	61%	5	5%	4	3%	219	37%
Andere tussenpersoon	3	1%	23	22%	15	10%	41	7%
Anders	4	1%	7	7%	12	6%	23	3%
Eigen rekening werker	46	14%	18	17%	46	33%	110	19%
Totaal	343		105		147		595	

Veel Poolse arbeidsmigranten geven aan het prettig te vinden dat hun uitzendbureau veel van hun zaken regelt. Slechts een kwart van de Poolse respondenten werkt rechtstreeks voor een werkgever. Ter vergelijking: dit geldt voor bijna 50% van de Bulgaren en de helft van de Roemenen. Om te komen tot de categorie 'eigen rekening werkers' hebben we alle situaties waarin de respondent zelfstandig werkt geteld. Dit houdt in dat de respondent geen baas of manager heeft en zelf moet zorgen voor het opbouwen en onderhouden van een klantenbestand. Het kan dan gaan om ondernemers, zelfstandigen, maar ook om meer informeel zelfstandig werk zoals huishoudelijk werk of freelance werk in de bouw. Later in dit hoofdstuk zullen we dieper ingaan op deze categorie.

Als het gaat om de economische sectoren waarin de migranten werkzaam zijn, rijst al snel de vraag waarom zo veel Roemeense en Bulgaarse respondenten in de bouw werken en slechts weinigen van hen in de land- en tuinbouw, zeker als de vergelijking gemaakt wordt met de Poolse respondenten. Een van de verklaringen hiervoor is dat de aard van het werk in de bouw het voor werknemers mogelijk maakt een eigen firma op te richten, met als doel zichzelf te verhuren. Daarnaast is dit een sector waar van oudsher veel informele arbeid wordt verricht: de Arbeidsinspectie¹⁴ concludeerde in 2009 dat in de horeca en bouw de meeste illegale arbeid werd verricht. Er is echter een verschil tussen de voorkeuren voor bepaalde economische sectoren van Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten ten opzichte van meer populaire landen van bestemming als Italië en Spanje. Veel van de Roemeense migranten in Italië zijn werkzaam in de zorg; dit is niet het geval in Nederland. Daarnaast werken veel Roemenen en Bulgaren in Spanje in de land- en tuinbouw; het percentage Bulgaren dat in Nederland in deze sector werkt is laag: 4%. De Roemenen scoren echter iets hoger met 18%.

Het vinden van een baan

Zoals eerder is aangegeven, heeft de meerderheid van de Poolse respondenten werk gevonden via een uitzendbureau. 25% van hen geeft aan werk gevonden te hebben via hun familie-, vrienden- of kennissenkring.

14. Jaarverslag Arbeidsinspectie, 2009

Tabel 22. Hoe bent u aan uw huidige baan gekomen?

<i>Baan gevonden d.m.v.</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Familie, vrienden of kennissen in NL	87	25%	28	25%	100	61%	215	34%
Landgenoten in NL	7	2%	2	2%	6	4%	15	2%
Familie, vrienden of kennissen in land van herkomst	10	3%	11	10%	0	0%	21	3%
Advertentie in openbare ruimte	2	1%	5	4%	4	2%	11	2%
Internet	23	7%	17	15%	11	7%	51	8%
Advertentie in krant	3	1%	1	1%	1	1%	5	1%
Uitzendbureau in NL	108	31%	1	1%	2	1%	111	18%
Uitzendbureau in land van herkomst	67	19%	8	7%	1	1%	76	12%
Ben direct benaderd	6	2%	13	12%	5	3%	24	4%
Heb bedrijf direct benaderd	7	2%	6	5%	7	4%	20	3%
Eigen bedrijf begonnen	20	6%	4	4%	13	8%	37	6%
Anders	2	1%	10	9%	1	1%	13	2%
Geen baan	11	3%	6	5%	13	8%	30	5%
Totaal	353		112		164		629	

Voor Bulgaren spelen sociale netwerken een belangrijke rol bij het vinden van werk in Nederland: 60% van de Bulgaarse respondenten geeft aan werk gevonden te hebben via vrienden of familie die al in Nederland woonden. Voor Poolse en Roemeense respondenten spelen deze persoonlijke netwerken een minder belangrijke rol: van beide groepen heeft een kwart hiervan gebruik gemaakt om in Nederland werk te vinden.

Een opvallende bevinding was dat slechts een klein deel van onze respondenten het internet heeft gebruikt om aan een baan te komen. Vandaag de dag wordt het internet veelvuldig gebruikt bij de zoektocht naar een baan; voor arbeidsmigranten lijkt dit echter minder het geval te zijn. Wellicht dat het gebrek aan online mogelijkheden voor diegenen die een baan in een andere lidstaat zoeken een illustratie is van de gefragmenteerde Europese arbeidsmarkt. Daarnaast is het type baan waarnaar de migranten doorgaans op zoek zijn een verklaring voor het relatief lage aandeel respondenten dat hun baan via het internet heeft bemachtigd. Degenen die op zoek zijn naar laaggeschoolde arbeid zijn minder snel geneigd dit via het internet te doen, laat staan als het gaat om informele arbeid. De Roemeense respondenten maken het meeste gebruik van het internet, en de Bulgaren en Polen het minste. De Poolse respondenten maken voornamelijk gebruik van uitzendbureaus, terwijl de Bulgaren vooral putten uit hun sociale netwerken; vooral familie, vrienden en kennissen die al in Nederland wonen. Onderstaande tabel bevestigt dit: een grote meerderheid van de Bulgaarse respondenten heeft pas een baan gevonden na aankomst in Nederland; in een dergelijke situatie valt men al snel terug op persoonlijke contacten in het land van aankomst.

Tabel 23. Hebt u uw baan in Nederland of in uw land van herkomst gevonden?

<i>Ik heb mijn baan gevonden</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Voor mijn komst naar NL	140	41%	52	49%	21	14%	213	36%
Na komst naar NL	200	59%	54	51%	130	86%	384	64%
Totaal	340		106		151		597	

De groep respondenten die werkt via een eigen firma heeft daarvoor verschillende motieven. Enerzijds is er een groep die dit puur vanuit een ondernemende *drive* doet. Anderzijds zijn er respondenten die het opzetten van een eigen onderneming gebruiken als strategie om legaal aan het werk te kunnen in Nederland. Deze laatste motivatie vinden we vooral terug bij de Roemeense en Bulgaarse respondenten: voor hen gelden er nog altijd beperkingen als het gaat om het vinden van een baan in Nederland. Het oprichten van een eigen firma is een manier om die beperkingen te omzeilen. Binnen de groep Bulgaren vinden we verhoudingsgewijs de meeste respondenten die een eigen firma hebben opgericht. Eerder is aangegeven dat 62% van de Bulgaren zich heeft ingeschreven in de GBA. Velen onder hen hebben dit gedaan om in Nederland een bedrijf op te zetten. Er zijn de nodige arbeidsmigranten die naar Nederland zijn gekomen zonder een plan van aanpak voor het vinden van een baan. Zij realiseren zich niet dat het verkrijgen van een werkvergunning een nogal omslachtige procedure is. Vaak komen ze er pas na hun aankomst in Nederland achter dat de makkelijkste en meest zekere manier om toegang te hebben tot de formele arbeidsmarkt het opzetten van een eigen bedrijf is.

Salariëring

De onderstaande tabel toont het netto maandinkomen van de respondenten. De meerderheid van de respondenten verdient tussen de 1000 en 1500 euro per maand. Dit geldt ook voor de afzonderlijke populaties van Polen en Roemenen. Voor de Bulgaren geldt dat een meerderheid van de respondenten minder dan 1000 euro per maand verdient. Het bruto minimum inkomen in Nederland ligt op 1407 euro bruto per maand.

Tabel 24. Salariëring

<i>Maandloon</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
<999	84	24%	18	17%	56	35%	158	26%
1000-1499	139	40%	35	33%	36	23%	210	34%
1500-1999	72	21%	24	22%	24	15%	120	20%
2000-2999	29	8%	13	12%	16	10%	58	9%
3000+	15	4%	11	10%	13	8%	39	6%
n.v.t. (geen baan)	10	3%	6	6%	13	8%	29	5%
Totaal	349		107		158		614	

Om een scherper beeld te krijgen van het loon van de respondenten naar rato, hebben we voor iedere groep respondenten het gemiddeld gewerkte aantal uren berekend. Onderstaande tabel laat zien dat – gemiddeld genomen – de Poolse respondenten de meeste uren werken voor een salaris onder de 1000 euro per maand en de Bulgaren het minste aantal uren. De Poolse respondenten werken bijna voltijds voor minder dan 1000 euro per maand. Voor een maandloon van meer dan 1000 euro per maand zijn de verschillen minder groot. Het lijkt er echter op dat over het algemeen de Polen het langste moeten werken voor hun loon en de Roemenen het kortst.

Tabel 25. Gemiddeld aantal uren per week en salariëring

<i>Maandloon</i>	Polen	Roemenen	Bulgaren
	<i>Gemiddeld aantal gewerkte uren per week</i>		
<999	34.25	30.11	29.82
1000-1499	39.84	38.14	37.20
1500-1999	42.25	38.13	45.63
2000-2999	46.45	41.92	40.75
3000+	46.33	41.36	41.54

We hebben ook gekeken hoeveel respondenten minder dan het minimumloon (voor dit onderzoek bepaald op 1200 euro netto per maand) verdienen. Om dit te bepalen hebben we alleen gebruik gemaakt van de respondenten die ouder dan 22 zijn en voor wie de huisvestingskosten niet verrekend zijn in hun salaris (N=283). We zien dan dat 40% van de Bulgaarse respondenten minder verdient dan het minimumloon – het hoogste percentage van de drie onderzochte populaties. Voor de Polen en Roemenen is dit 21%.

De arbeidspositie van de Bulgaren is het zwakst: een overgrote meerderheid van de Bulgaren die minder dan het minimumloon verdient werkt zonder een formele arbeidsovereenkomst. We kunnen ons afvragen waarom verhoudingsgewijs evenveel Poolse als Roemeense migranten een salaris onder het minimumloon verdienen, ondanks de moeilijkere toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt van laatstgenoemde groep. Een verklaring is dat een deel van de Roemenen in Nederland hooggeschoolde arbeid verricht; uitbuiting en informeel werk komen in dit segment van de arbeidsmarkt minder vaak voor dan in lagere segmenten.

Tabel 26. Minder verdienen dan minimum loon?

<i>Percentage respondenten dat minder dan het minimum loon (1200 euro) verdient (ouder dan 22 jaar, kosten huisvesting niet verrekend met salaris)</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren	
Ja	28	21%	11	21%	39	40%
Nee	105	79%	41	79%	59	60%
Totaal	283					

Eigen rekening werkers

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is aangegeven, hebben we arbeidsmigranten die zelfstandig op de Nederlandse arbeidsmarkt opereren aangeduid als 'eigen rekening werkers.' Het gaat hier om arbeidsmigranten die geen arbeidscontract met een werkgever hebben afgesloten. Dit kunnen kleine zelfstandigen zijn, migranten met een eenmanszaak, maar ook zelfstandig opererende respondenten die hun bedrijf niet bij de Kamer van Koophandel hebben ingeschreven. Deze eigen rekening werkers onderscheiden zich van andere arbeidsmigranten doordat ze klanten hebben en geen leidinggevend, over hun eigen werktijden beslissen en hun eigen uurloon bepalen – alle eigenschappen van een zelfstandig ondernemer, zonder dat ze bij de Kamer van Koophandel staan ingeschreven. Het niet ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel impliceert niet dat een zelfstandige illegaal is. Men kan ook ingeschreven staan in het land van herkomst (zie volgende tabel). Er kan echter sprake zijn van ontduiking van de Wet Arbeid Vreemdelingen als een zelfstandige feitelijk als werknemer werkt.

De reden dat we ook deze groep hebben ondergebracht in de categorie 'eigen rekening werkers', is dat hun werkzaamheden meer op die van andere zelfstandigen lijken dan op die van reguliere werknemers. Van de Bulgaren is 28% eigen rekening werker; het hoogste percentage van alle drie de onderzochte groepen. Bij de Roemenen is dit 17% en bij de Polen 14% (zie tabel 17). De Polen leveren als enige groep ook grensoverschrijdende diensten; dat wil zeggen dat er enkele Polen zijn die een bedrijf hebben opgezet in Polen en diensten verlenen aan Nederlandse klanten. Onderstaande tabel laat zien dat maar liefst 30% van de onderzochte migranten die zelfstandig opereert dit doet zonder bij de Kamer van Koophandel ingeschreven te staan. Onder de Roemenen is het percentage zelfstandig opererenden het hoogst, op de voet gevolgd door de Bulgaren.

Tabel 27. Hebt u uw bedrijf ingeschreven bij de Kamer van Koophandel?

<i>Ingeschreven KvK</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, in Nederland	29	63%	10	56%	23	50%	62	65%
Ja, in herkomstland	4	9%	0	0%	0	0%	4	5%
Nee	13	28%	8	44%	23	50%	44	30%
Totaal	46	100%	18	100%	46	100%	110	100%

De vrouwelijke respondenten die behoren tot deze groep illegale zelfstandigen werken voor het overgrote deel als werkster of babysitter. De mannen uit deze groep werken overwegend in de bouw of als hovenier. Het betreft hier vaak flexwerkers, die met hun diensten inspringen op specifieke behoeften van de markt. Ze dragen zelf zorg voor hun klantenbestand. Vaak zijn deze klanten afkomstig uit het eigen sociale netwerk; zo vinden Turks sprekende Bulgaarse vrouwen vaak werk als huishoudster of babysitter bij Turkse families. Aan dit type werk is in Nederland relatief gemakkelijk te komen; vandaar ook dat Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten hier vaak hun toevlucht toe zoeken. Voor hen is de toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt immers aan beperkingen onderhevig. Veel van hen zien dit soort werk ook als een manier om toegang te krijgen tot diezelfde Nederlandse arbeidsmarkt. Daarbij komt dat zij gemiddeld een hoog uurloon hebben: gemiddeld verdient een schoonmaker of werkster zo'n 10 euro per uur.

Onderstaande tabel laat zien voor wat voor rechtsvormen de eigen rekening werkers zoal hebben gekozen.

Tabel 28. Type bedrijf

<i>Rechtsvorm bedrijf</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
ZZP	32	70%	7	35%	18	43%	57	53%
VOF	2	4%	2	10%	3	7%	7	6%
BV	0	0%	3	15%	0	0%	3	3%
Niet geregistreerd	12	26%	8	40%	21	50%	41	38%
Totaal	46		20		42		108	

Het merendeel van de respondenten die zelfstandig werken is ZZP'er (zelfstandige zonder personeel) of heeft een eenmanszaak. ZZP'er worden is voor deze arbeidsmigranten dan ook de gemakkelijkste manier om legaal een eigen zaak te hebben in Nederland. Inwoners van EU-lidstaten, waaronder ook Polen, Roemenië en Bulgarije vallen, zijn immers vrij om zich als ondernemer in Nederland te vestigen en hebben hier dus geen werkvergunning voor nodig. Poolse, Roemeense en Bulgaarse ZZP'ers zijn actief in de bouw, het hovenierswezen, de schoonmaak en als kleermaker (zie ook tabel 41 verderop). Dit zijn ook de disciplines waarbinnen de niet-geregistreerde zelfstandigen actief zijn. Een derde van alle eigen rekening werkers heeft zich niet als zodanig aangemeld bij de bevoegde instanties. De helft van de Bulgaarse eigen rekening werkers is niet geregistreerd en voor de Roemenen is dit 40%. Begrijpelijkerwijs kent de Poolse groep het laagste percentage niet-geregistreerde, namelijk een kwart. Enerzijds zou dit kunnen betekenen dat het voor veel migranten nog altijd relatief voordelig is hun diensten niet via een wettelijk verplichte constructie aan te bieden. Anderzijds zou het kunnen betekenen dat de migranten niet goed op de hoogte zijn van de wettelijke procedures die nodig zijn om legale zelfstandige arbeid in Nederland te kunnen verrichten. Verder werkt een groot deel van de niet-geregistreerde eigen rekening werkers als werkster of schoonmaker voor particulieren, een type werk waarvoor vaak een informele arbeidsovereenkomst wordt aangegaan.

Dat veel migranten hun bedrijf of eenmanszaak via een wettelijke constructie vast hebben laten leggen, wil echter niet zeggen dat hun bedrijfsvoering volledig volgens de wet verloopt. Zoals valt af te lezen valt uit onderstaande tabel, betaalt de helft van de eigen rekening werkers geen belasting. Dit betreft zowel de geregistreerde zelfstandigen als de illegale zelfstandigen. Van de Poolse eigen rekening werkers betaalt 30% geen belasting; voor de Roemenen is dit 56% en voor de Bulgaren maar liefst 65%.

Tabel 29. Betaalt u belasting over uw inkomsten?

<i>Betaalt u belasting over uw inkomsten?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, in Nederland	27	59%	8	44%	16	35%	51	46%
Ja, in herkomstland	5	11%	0	0%	0	0%	5	4%
Nee	14	30%	10	56%	30	65%	54	50%
Totaal	46		18		46		110	

Als we kijken naar de economische sectoren waarin onze respondenten werkzaam zijn, dan zien we dat bijna de helft van de eigen rekening werkers in de huishoudelijke sector voor particulieren werkt, voornamelijk als schoonmaker of werkster, maar ook als babysitter of ouderenverzorger. De helft van de Roemenen en meer dan de helft van de Bulgaren verricht dergelijke werkzaamheden. Voor de Polen is dit percentage iets lager: 37%. Bijna alle eigen rekening werkers die dit soort werk verrichten zijn vrouw. Het is weinig verrassend dat veel van onze eigen rekening werkers dit soort werk doen: de banen zijn relatief gemakkelijk te vinden, er zijn geen speciale vaardigheden voor nodig en er is veel vraag naar. Tevens zijn de arbeidsovereenkomsten die voor dit soort werk worden aangegaan vaak van informele aard. Dit wil echter niet zeggen dat alle respondenten die dit soort werkzaamheden verrichten, dit illegaal doen: sommigen van hen doen dit werk als ZZP'er.

Waar de vrouwen vaak als werkster, babysitter of verzorger werken, zijn de mannen vaak actief in de bouw en aanpalende disciplines. Het gaat hier om zowel legaal als illegaal werk. Voor de Polen geldt dat naast de reguliere werknemers er ook veel zelfstandigen in de land- en tuinbouwsector actief zijn. Veel van deze agrarisch zelfstandigen zijn tussen 2004 en 2007 als arbeidsmigrant naar Nederland gekomen en zijn destijds door hun werkgevers gevraagd om zich als zelfstandige te laten registreren, om legaal aan de slag te kunnen. Ook toen ze in 2007 legaal als rechtstreekse werknemer aan de slag mochten, hebben veel van deze Poolse zelfstandigen hun status als zelfstandige behouden. Een enkeling geeft aan dat het voor hem of haar voordeliger is om als zelfstandige aan het werk te blijven.

Hoewel we zien dat voor alle respondenten geldt dat ze voornamelijk actief zijn in de huishoudelijke sector en de bouw, zijn er ook duidelijke verschillen tussen de drie groepen migranten. Zo vinden we alleen onder de Polen en Bulgaren winkeliers die goederen uit het land van herkomst aanbieden. Sommige sectoren bieden vooral werk aan respondenten met een bepaalde nationaliteit: de horeca is bijvoorbeeld bijna uitsluitend in trek bij de Roemeense respondenten en alleen sommige Poolse respondenten geven aan actief te zijn in de schoonheidsindustrie of als consultant¹⁵. Wat al deze groepen gemeen hebben is dat het vaak laaggeschoolde werkzaamheden betreft.

Tabel 30. Economische sectoren waarin zelfstandigen actief zijn

<i>Soort werkzaamheden</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Schoonmaak en ander huishoudelijk werk	17	37%	9	50%	25	54%	51	34%
Bouwnijverheid	15	33%	4	22%	11	24%	30	27%
Land- en tuinbouw, veeteelt	8	17%	1	6%	3	7%	12	11%
Café- of winkeleigenaar	3	7%	1	6%	5	11%	9	8%
Horeca & catering	0	0%	2	11%	0	0%	2	2%
Kleermaker	0	0%	1	6%	1	2%	2	2%
Muziek & entertainment	1	2%	0	0%	1	2%	2	2%
Consultancy	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Kapper/uiterlijke verzorging	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Totaal	46		18		46		110	

15. Het betreft hier vaak advies aan Poolse migranten op het gebied van belasting, verzekeringen en dergelijke.

Onderstaande tabel laat zien dat de meeste (iets meer dan de helft) van de zelfstandig opererende arbeidsmigranten tussen de 1 en de 5 klanten hebben. Een aanzienlijk aantal respondenten geeft aan maar één cliënt te hebben. Dit kan duiden op werknemers die feitelijk rechtstreeks voor een werkgever werken, maar slechts op papier zelfstandig zijn. In dit geval is sprake van ontduiking van de Wet Arbeid Vreemdelingen. Sommige migranten lijken zich dus als zelfstandige te hebben opgegeven, terwijl ze feitelijk werknemer zijn. Voor alle drie de groepen geldt echter dat hun klanten vaak Nederlander zijn, al hebben Roemeense en Bulgaarse ondernemers ook klanten uit andere migrantengemeenschappen in Nederland. Voor wat betreft de Bulgaren zou het zo kunnen zijn dat hieronder ook Nederlanders van Turkse afkomst vallen. Alleen bij de Poolse zelfstandigen bestaat een aanzienlijk deel van de klandizie uit landgenoten.

Tabel 31. Aantal klanten van de zelfstandigen

Aantal klanten	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
1 klant	8	17%	2	11%	6	13%	15	17%
1-5 klanten	21	46%	7	39%	28	61%	37	41%
5-10 klanten	9	20%	4	22%	4	9%	17	19%
10-15 klanten	2	4%	3	17%	1	2%	6	7%
>15 klanten	6	13%	0	0%	5	11%	11	12%
Overige	0	0%	2	11%	2	4%	4	4%
Totaal	46		18		46		90	

Ten slotte hebben we de zelfstandige respondenten gevraagd wat hun omzet was in het jaar voordat ze zijn geïnterviewd (2008 en 2009). Een flink aantal respondenten gaf geen antwoord op deze vraag; dit geldt vooral voor de Bulgaarse eigen rekening werkers. Bijna de helft gaf hier geen antwoord op de vraag. Het overgrote deel van de respondenten die wel antwoord gaf op onze vraag, haalde slechts een bescheiden omzet. Dit gold vooral voor de Roemeense respondenten. Er was echter één Roemeense respondent, een eigenaar van een bar en een café in Breda, die als enige van de gehele onderzoekspopulatie in de hoogste inkomenscategorie viel met een omzet tussen de 250.000 en 300.000 euro.

Tabel 32. Jaaromzet

Jaaromzet afgelopen jaar in euro's	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Minder dan 10.000	6	13%	7	39%	10	22%	23	21%
10.000 tot 25.000	13	28%	5	28%	9	20%	27	25%
25.000 tot 50.000	10	22%	0	0%	0	0%	10	9%
50.000 tot 75.000	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
75.000 tot 100.000	0	0%	0	0%	2	4%	2	2%
250.000 tot 300.000	0	0%	1	6%	0	0%	1	1%
Wil geen antwoord geven	9	20%	2	11%	20	43%	31	28%
Weet niet	7	15%	3	17%	5	11%	15	14%
Totaal	46		18		46		110	

Arbeidsmigranten met en zonder tewerkstellingsvergunning (TWV)

In deze studie over Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten moet ook worden ingegaan op wat hen onderscheid van arbeidsmigranten uit andere Midden- en Oost-Europese landen. Roemenië en Bulgarije werden in januari 2007 lid van de EU. Terwijl burgers van eerdere nieuwe EU-lidstaten inmiddels vrij toegang hebben tot de Nederlandse arbeidsmarkt geldt voor Roemenen en Bulgaren nog steeds de zogenaamde overgangperiode. Dit houdt in dat Roemenen en Bulgaren die in Nederland willen werken net als voorheen moeten beschikken over een tewerkstellingsvergunning (TWV). Zoals we echter zullen zien, beschikken lang niet alle in Nederland aanwezige Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten over een TWV. In deze paragraaf schetsen we eerst kort nog de formele richtlijnen over de TWV's voor Roemenen en Bulgaren. Vervolgens gaan we op basis van ons onderzoek in op Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten met en zonder tewerkstellingsvergunning.

Werknemers uit landen die niet tot de Europese Economische Ruimte (EER) behoren, dienen over een TWV te beschikken als ze in Nederland willen werken. De werkgever dient deze aan te vragen. De Europese Economische Ruimte (EER) betreft alle landen van de EU plus Noorwegen, Liechtenstein en IJsland. Dit betekent dat buitenlandse werknemers uit EU-landen in principe vrij zijn om in Nederland te werken. Een uitzondering op deze regel betreft echter werknemers afkomstig uit de nieuwe EU-lidstaten van 2004 en 2007. Voor de nieuwe EU-lidstaten van 2004 gold drie jaar lang (tot mei 2007) de zogenaamde overgangperiode. Dit betekende dat werknemers uit deze landen nog steeds een TWV moesten hebben om in Nederland te kunnen werken. Voor de nieuwe EU-lidstaten van 2007 (Roemenië en Bulgarije) geldt deze overgangperiode nog steeds. Volgens EU-regelingen mag deze overgangperiode maximaal zeven jaar duren. Dit zou betekenen dat Roemenen en Bulgaren tot maximaal 1 januari 2014 TWV-plichtig zijn, tenzij de Nederlandse regering eerder beslist de overgangperiode te beëindigen.

De TWV-plicht geldt echter niet voort alle werkenden uit beide landen. Ten eerste geldt de TWV-plicht alleen voor buitenlandse werknemers. Zelfstandigen uit beide landen zijn dus niet TWV-plichtig (maar moeten zich dan wel formeel in Nederland of in eigen land als zelfstandige geregistreerd hebben). Een tweede uitzondering op de TWV-plicht betreft kennismigranten. Kennismigranten zijn buitenlandse werknemers met een hoog inkomen¹⁶ dan wel die als onderzoeker werkzaam zijn aan een universiteit of onderzoeksinstituten. Ook buitenlandse studenten mogen binnen één jaar na hun afstuderen van het HBO of universiteit op zoek gaan naar een baan in Nederland. Zij vallen eveneens onder deze regeling. Voor al deze categorieën geldt de TWV-plicht niet. Een derde categorie voor wie de TWV-plicht niet geldt, zijn buitenlandse werknemers die in Nederland werkzaam zijn, maar formeel in dienst zijn van een bedrijf gevestigd in het land van herkomst. Deze zogenaamde 'posted workers' komen in de volgende paragraaf aan de orde.¹⁷

Een TWV moet worden aangevraagd door een werkgever die een openstaande vacature wil opvullen met een buitenlandse werknemer. Voordat een TWV wordt afgegeven, moet de werkgever echter een arbeidstoets doen: nagegaan moet worden of binnen Nederland en/of elders in Europa geen geschikte kandidaat voor de functie beschikbaar is. Pas als er geen andere kandidaat blijkt te zijn, kan een TWV worden aangevraagd voor een potentiële werknemer van buiten de EU. Het is de werkgever die een TWV aanvraagt. Een arbeidsmigrant kan dus niet zelf een TWV aanvragen. Verder geldt de TWV alleen voor werk bij de betreffende werkgever en voor de specifieke werknemer én de specifieke werkzaamheden

16. Een jaarlijks bruto-inkomen (in 2011) van ten minste € 50.619 of € 37.121 voor personen tot dertig jaar.

17. https://www.werk.nl/werk_nl/werkgever/meerweten/werkvergunning/aanvragentwv, bezocht op 25 jui 2011.

Voor meer informatie wordt verwezen naar deze website en andere subpagina's van deze site.

waarvoor de vergunning is aangevraagd. Een TWV is dus zowel verbonden aan een specifieke werknemer als aan specifieke werkzaamheden.

In het onderzoek is aan Bulgaarse en Roemeense respondenten de vraag voorgelegd of ze een 'geldige werkvergunning' in Nederland hebben. Respondenten konden ja of nee antwoorden, maar konden ook aangeven dat ze het niet wisten of dat dit niet op hen van toepassing was. Waar mogelijk is per respondent gecontroleerd of deze gegevens betrouwbaar en consistent waren in het licht van verdere informatie. De respondenten bij wie duidelijk was dat ze tot de categorieën zelfstandigen of 'posted workers' behoorden, zijn door ons ingedeeld bij 'niet van toepassing'. De respondenten die niet wisten of ze een TWV hadden, zijn gecontroleerd op diverse andere variabelen om erachter te komen of men zo'n vergunning heeft. Diegenen bij wie dit niet mogelijk was zijn uit de analyses verwijderd. Dit resulteerde in de volgende aantallen: van alle Roemeense en Bulgaarse respondenten hadden 99 respondenten een TWV, 141 respondenten hadden geen TWV, bij 31 respondenten was duidelijk dat ze geen TWV nodig hadden (zelfstandigen of 'posted workers') en vijf respondenten wisten niet of ze een TWV hadden. Deze laatste twee categorieën zijn in de rest van deze paragraaf buiten beschouwing gelaten. De verdere analyses gaan alleen over Roemeense of Bulgaarse respondenten met of zonder TWV (N= 240).

We bekijken eerst enkele achtergrondkenmerken van de respondenten met en zonder TWV (tabel 44). Uit de tabel komt naar voren dat arbeidsmigranten zonder TWV vaker vrouwen zijn. Bovendien blijkt dat de respondenten zonder TWV vaker in de oudste leeftijdscategorie vallen dan respondenten die wel een TWV hebben. Respondenten met TWV blijken daarom vaker van jonge of middelbare leeftijd te zijn. Qua opleidingsniveau blijken wel duidelijke verschillen tussen de respondenten met en zonder geldige TWV. Respondenten zonder TWV hebben, ongeacht hun herkomst, significant vaker maximaal secundair onderwijs of alleen de basisschool afgerond. Omgekeerd geldt dat respondenten met TWV aanmerkelijk vaker een universitaire opleiding hebben afgerond. Dit geldt vooral voor de Roemeense respondenten met een TWV: bijna tweederde van hen heeft een universitaire studie afgerond. Bij de Bulgaarse respondenten met TWV zijn dit er minder (maar nog altijd 30 procent). Geconcludeerd kan worden dat migranten met een hogere opleiding beter in staat zijn om een TWV te verkrijgen. Tegelijkertijd moeten we echter constateren dat ook veel respondenten zonder TWV een relatief hoge opleiding hebben. Tachtig procent van de Roemeense respondenten en bijna zestig procent van de Bulgaarse respondenten zonder TWV heeft meer dan secundair onderwijs afgerond of studeert nog. We kunnen concluderen dat werken zonder TWV niet alleen is voorbehouden aan de zeer laaggeschoolde arbeidsmigranten uit Roemenië en Bulgarije.

Tabel 33: Geslacht, leeftijd en opleidingsniveau van respondenten met en zonder TWV

	Roemenen		Bulgaren		Totaal
	Ja	Nee	Ja	Nee	
TWV					
Geslacht					
Man	48%	38%	57%	46%	48%
Vrouw	52%	62%	43%	54%	52%
Leeftijdscategorie					
t/m 30	62%	51%	34%	36%	42%
31-40	26%	22%	52%	34%	35%
41 of ouder	12%	27%	14%	31%	23%
Opleidingsniveau					
Basisschool	0%	0%	2%	10%	5%
Secundair onderwijs	2%	14%	11%	31%	18%
High school	26%	51%	54%	43%	44%
Universiteit	62%	27%	30%	14%	28%
Studeert nog	5%	3%	2%	1%	2%
Anders	5%	5%	2%	1%	3%
Totaal	42	37	57	104	240

De vraag is vervolgens wat de arbeidssituatie van de migranten met en zonder TWV is. In wat voor soort beroepen komen migranten met en zonder TWV terecht? Er blijken wederom duidelijke verschillen tussen beide groepen (tabel 34). De Roemenen met TWV werken in meerderheid op basis van een tijdelijk contract, terwijl ongeveer 30 procent van hen een vast contract in Nederland heeft. Slechts vijf procent van de Roemenen met TWV werkt informeel (op basis van een 'mondeling contract'). De overgrote meerderheid van de Roemeense respondenten met TWV (ruim 90%) heeft dus de relatieve zekerheid van een formeel contract, met arbeidsvoorwaarden waarop men terug kan vallen. Voor de Roemenen zonder TWV is dit anders: slechts iets meer dan 10% van hen heeft een formeel contract terwijl meer dan de helft van hen aangeeft een informeel ('mondeling') contract te hebben. Bovendien was 16 % van de Roemeense respondenten zonder TWV op het moment van het interview werkloos en op zoek naar werk.

Voor de Bulgaren bestaat een soortgelijk beeld, al geldt voor hen dat ook respondenten met TWV relatief vaak een informeel contract hebben, liefst een kwart van hen. De helft van de Bulgaarse respondenten met TWV heeft een tijdelijk of vast, maar in ieder geval formeel contract en opvallend is bovendien dat ongeveer één op de vijf van hen aangeeft zelfstandige te zijn. Als dit werkelijk zo zou zijn, zouden deze respondenten geen TWV nodig hebben. De vraag is derhalve hoe dit opgevat moet worden en hoe betrouwbaar deze gegevens zijn. Voor de Bulgaren zonder TWV is de situatie zondermeer precair te noemen: ruim driekwart van hen werkt op basis van een informeel contract waarbij men zoals eerder gezegd feitelijk geen rechten heeft als werknemer en mede daardoor weinig zekerheid in de baan heeft. Concluderend blijkt dat de arbeidssituatie van respondenten met een TWV duidelijk beter is dan die van respondenten zonder TWV.

Tabel 34: Arbeidssituatie van respondenten met en zonder TWV

	Roemenen		Bulgaren		Totaal
	Ja	Nee	Ja	Nee	
TWV					
Tijdelijk contract	64%	11%	32%	3%	22%
Vast contract	29%	0%	18%	1%	10%
Zelfstandige	3%	11%	19%	1%	7%
Informeel contract	5%	57%	25%	77%	49%
Anders	0%	20%	7%	18%	13%
Totaal	42	37	57	104	239

Tenslotte kijken we naar het soort beroepen dat Roemeense en Bulgaarse respondenten met en zonder TWV uitoefenen. Net als hiervoor hebben we de door de respondenten opgegeven beroepen gecodeerd met behulp van een gestandaardiseerde beroepenclassificatie (het EGP-schema), waaraan we echter twee categorieën hebben toegevoegd (namelijk 'survival strategieën' zoals straatmuzikant of krantenverkoper op straat en 'geen werk'). Wederom blijken er duidelijke verschillen tussen migranten met en zonder TWV. Eerder in dit hoofdstuk constateerden we dat een vrij groot aandeel Roemeense arbeidsmigranten relatief goed geschoolde beroepen heeft. Dit geldt des te meer als we alleen naar de Roemeense arbeidsmigranten met TWV kijken: ruim de helft van hen (55%) werkt in higher of lower service-beroepen. Bij de Roemenen zonder TWV is dit anders. Bijna de helft van hen verricht laag- of ongeschoolde arbeid zoals fabrieksarbeid of werk in de horeca of de schoonmaaksector. Ruim 10% van de Roemenen zonder TWV werkt in de agrarische sector (tuinbouw) en 16% had op het moment van het interview geen werk.

Een vergelijkbaar beeld bestaat voor de Bulgaren, al blijkt weer dat de situatie van de Bulgaren zowel met als zonder TWV over het algemeen slechter is dan die van hun Roemeense equivalenten. Ongeveer één op de drie Bulgaarse respondenten met TWV werkt in higher of lower service-beroepen; aanmerkelijk minder dan bij Roemeense respondenten met TWV. Verder werkt een vijfde deel van deze categorie in de bouwsector, terwijl ook een kwart van hen bijvoorbeeld fabrieksarbeid of schoonmaakwerk verricht. De positie van Bulgaarse respondenten zonder TWV blijkt wederom het slechtst te zijn: een vijfde deel van hen is werkzaam in de bouw, terwijl meer dan de helft van hen in categorie VIIa valt en zich daarmee in de onderste delen van het EGP-schema bevindt. Bulgaren blijken daarom een slechtere arbeidsmarktpositie te hebben dan Roemenen, maar de verschillen tussen respondenten met en zonder tewerkstellingsvergunning zijn nog duidelijker. De kans dat men zonder tewerkstellingsvergunning toch in een hoog of hoger geclassificeerd beroep terechtkomt, is vrij klein.

Tabel 35. Beroepenclassificatie (EGP) van respondenten met en zonder TWV

TWV	Roemenen		Bulgaren		Totaal
	Ja	Nee	Ja	Nee	
I Higher service	17%	3%	16%	0%	7%
II Lower service	38%	0%	16%	0%	10%
III Routine clerical/sales	5%	5%	5%	1%	3%
IVa Small employers	0%	3%	7%	0%	2%
V Manual foremen	2%	0%	0%	0%	,4%
VI Skilled manual	7%	14%	21%	20%	17%
VIIa Semi-unskilled manual	14%	49%	25%	56%	40%
VIIb Farm workers	14%	11%	3%	3%	7%
Survival strategy	0%	0%	4%	9%	5%
No job	2%	16%	2%	12%	8%
Totaal	42	37	57	104	239

Ook uit de resultaten over wanneer men de baan geregeld heeft blijkt dat respondenten met een tewerkstellingsvergunning dit significant vaker al in het land van herkomst geregeld hebben. Bovendien blijkt dat respondenten zonder tewerkstellingsvergunning veel vaker geen baan hebben. Het voorgaande geldt zowel voor de Roemenen als de Bulgaren, al blijkt dat de Roemenen vaker hun baan in hun herkomstland geregeld hebben. Dit is opnieuw een indicatie van het feit dat de arbeidssituatie en -positie van de Roemeense respondenten beter is dan die van de Bulgaarse respondenten.

Tabel 36. Wanneer heeft men de baan geregeld? Respondenten met en zonder TWV

TWV	Roemenen		Bulgaren		Totaal
	Ja	Nee	Ja	Nee	
<i>Baan geregeld</i>					
Voor aankomst in NL	38%	19%	24%	7%	18%
Na aankomst in NL	62%	65%	74%	82%	74%
Geen baan	0%	16%	2%	12%	8%
Totaal	42	37	57	104	240

Posted workers

We hebben 26 Roemeense arbeiders geïnterviewd die vanuit Roemenië 'posted' waren in Nederland ('posted workers'). Zij woonden ten tijde van het interview allemaal in Dordrecht. De sneeuwbalmethode die hanteerden leidden ertoe dat we veel van deze arbeiders in Dordrecht tegenkwamen. Omdat wij het een belangrijk verschijnsel vonden hebben we doelbewust een relatief groot aantal van deze 'posted workers' gesproken.

Tabel 37. Leeftijd posted workers

Leeftijd	Roemenen	
t/m 30	7	27%
31-40	10	38%
41 of ouder	9	35%

De meerderheid van hen (76%) is afkomstig uit het zuidoosten van Roemenië; de rest komt uit het noordwesten. De reden dat we extra aandacht besteden aan deze groep is dat zij een bijzondere positie hebben binnen de Nederlandse arbeidsmarkt. Ze zijn allen werknemers van een Roemeense firma, maar gestationeerd in Nederland, waar ze hun diensten aanbieden aan plaatselijke bedrijven. Het verschil tussen deze arbeiders en de rest van de onderzoekspopulatie is dat migranten die op persoonlijke titel migreren onder de Europese regelgeving voor arbeidsmigratie vallen, terwijl door een buitenlandse firma gedetacheerde migranten te maken hebben met regelgeving voor dienstverleners. Laatstgenoemde categorie valt onder de *Posting of Workers Directive*. Op dergelijke migranten is de arbeidswetgeving van het zendende land (in dit geval Roemenië) van toepassing.

In de praktijk komt het erop neer dat de Roemeense werkgever als intercedent opereert tussen de Roemeense werknemers en de Nederlandse werkgevers voor wie deze werknemers feitelijk aan het werk zijn. De arbeidsvoorwaarden volgen de Roemeense wet en de intercedent regelt alle werkgerelateerde formaliteiten, waaronder huisvesting, transport en salarisuitbetaling. De Nederlandse bedrijven in kwestie spelen formeel geen rol in het migratieproces van de Roemeense werknemers en zijn daarom niet belast met de informatievoorziening aan deze werknemers; zij zijn slechts afnemer van de door de Roemeense firma en haar werknemers geboden diensten. Volgens onze respondenten zijn deze Nederlandse bedrijven – net als de Roemeense werknemers – echter vrij om te beslissen of ze een Roemeense werknemer langer in dienst willen houden of ontslaan. Dergelijke gedetacheerde arbeidsmigranten mogen niet langer dan 12 maanden arbeid verrichten in het buitenland (een verlenging tot maximaal 24 maanden mag worden aangevraagd). Van de 26 respondenten werkt er één sinds begin 2007 in Nederland, 6 sinds 2008 en nog eens 6 sinds 2009. Verder zijn 13 respondenten in 2010 naar Nederland gekomen.

De interviews zijn in augustus 2010 afgenomen. Sommige van onze respondenten zijn dus langer in Nederland dan de maximaal toegestane periode voor 'posted workers'. De meeste van onze respondenten zijn dan ook niet goed op de hoogte van hun eigen situatie in Nederland. Tevens zijn er grote verschillen in de antwoorden die de respondenten hieromtrent geven. Alleen door onderlinge vergelijking van alle antwoorden zijn we in staat geweest een beeld te schet-

sen van hun positie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Zoals onderstaande tabel aangeeft, weten sommige respondenten niet goed wie nu eigenlijk hun werkgever is.

Tabel 38. Werkgevers posted workers

<i>U bent in dienst van:</i>	Roemenen	
Een uitzendbureau	4	15%
Andere tussenpersoon	22	85%
Totaal	26	

Veel van deze arbeidsmigranten zijn naar Nederland gehaald om te werken in de scheepsbouw en aanverwante sectoren, voornamelijk in de Rotterdamse haven. In bepaalde economische sectoren, vooral de bouw en de scheepsbouw, is het dan ook niet ongebruikelijk om met uitzendkrachten of freelancers te werken. Dit maakt deze sectoren bij uitstek geschikt voor de hierboven beschreven gedetacheerde arbeidsmigranten. Ook hebben we eerder in dit hoofdstuk gezien dat de bouw ook onder zelfstandige arbeidsmigranten in trek is.

De Roemeense arbeidsmigranten worden echter in toenemende mate in andere beroepssectoren ingezet. Onderstaande tabel geeft aan dat 77% van onze geïnterviewde respondenten in de scheepsbouw actief is en de rest in de bouw en het hovenierswezen.

Tabel 39. Beroepen posted workers

<i>Beroep</i>	Roemenen	
Slotenmaker	15	58%
Lasser	4	15%
Tuinman	4	15%
Stratenmaker	2	8%
Kraanmachinist	1	4%
Totaal	26	

Veel van deze arbeidsmigranten zijn zich, zoals eerder aangegeven, maar ten dele bewust van de regelgeving omtrent hun werkzaamheden in Nederland. Sommige respondenten zeggen dat ze naast de overeenkomst met hun Roemeense werkgever ook Nederlandstalige documenten hebben moeten ondertekenen; de inhoud van deze documenten is hen echter grotendeels onbekend. Sommige respondenten gaven aan een Sofinummer te hebben, terwijl andere respondenten niet wisten wat dit inhield of aangaven er geen te hebben.

Tabel 40. Werkvergunning posted workers

<i>Hebt u een geldige werkvergunning?</i>	Roemenen	
Nee	14	54%
Weet niet	12	46%
Totaal	26	

Bovenstaande tabel laat zien dat bijna de helft van deze respondenten aangeeft niet te weten of ze over een Nederlandse werkvergunning beschikt. De meerderheid geeft echter aan er geen te hebben. Overigens zeggen de meeste respondenten wel over een Sofinummer te beschikken.

Tabel 41. Sofinnummers van posted workers

<i>Hebt u een Sofinummer?</i>	Roemenen	
Ja	15	58%
Nee	8	30%
Weet niet	3	12%
Totaal	26	

Hoewel de salarissen onderling verschillen, verdienen de meeste van deze arbeidsmigranten tussen de 1000 en 1500 euro per maand. Één respondent verdient het minste: hij verdient 260 euro per maand voor gemiddeld 10 uur per week.

Tabel 42. Salarissen van posted workers

<i>Maandloon</i>	Roemenen	
<999	3	12%
1000-1499	11	42%
1500-2000	9	34%
Wil ik niet zeggen	3	12%
Totaal	26	

Uit onderstaande tabel blijkt duidelijk dat deze arbeidsmigranten veel uren maken. De meerderheid werkt meer dan 40 uur per week; 35% werkt zelfs meer dan 50 uur per week.

Tabel 43. Gewerkte uren door de posted workers

<i>Wekelijks gewerkte uren</i>	Roemenen	
10	1	4%
40	7	27%
41-50	9	35%
Meer dan 50	9	35%
Totaal	26	

Naast hun salaris, voorziet de werkgever 85% van deze groep respondenten gratis van huisvesting. Bij de overige 15% wordt de huur van het salaris afgetrokken. Voor alle 26 respondenten geldt dus dat de woonruimte wordt geregeld door de werkgever. 70% van deze respondenten moet zijn of haar slaapkamer delen, de rest heeft een eigen slaapkamer. Als het gaat om het delen van de rest van de woonruimte, zien we een meer divers beeld.

Tabel 44. Delen van een woning onder posted workers

<i>Met hoeveel mensen deelt u uw woning?</i>	Roemenen	
1	2	8%
2-5	18	69%
Meer dan 5	6	23%
Totaal	26	

De meeste van deze arbeidsmigranten delen een huis met 2 tot 5 mensen; sommigen hebben meer dan 5 huisgenoten. Maar ook deze respondenten geven aan tevreden te zijn met hun leefomstandigheden. Opmerkelijk is dat veel respondenten aangeven al een of meerdere keren verhuisd te zijn geweest gedurende hun verblijf in Nederland. Vaak wordt dit door de werkgever besloten, krijgen ze dit 1 tot 3 dagen voor de verhuizing te horen en wordt er geen reden opgegeven.

Tabel 45. Aantal adressen in Nederland posted workers

<i>Op hoeveel adressen in NL heeft u tot nu toe gewoond?</i>	Roemenen	
1	8	32%
2	6	24%
3	9	36%
5	2	8%
Totaal	25	

Een groot deel van de arbeidsmigranten geeft aan gedurende het huidige dienstverband op drie verschillende adressen te hebben gewoond. Daarnaast zijn ze onvoldoende op de hoogte van hun rechten en plichten in Nederland. Sommige respondenten geven aan hier graag meer informatie over te willen hebben. Ze denken echter ook dat hun huidige werkgever niet bereid is hen een contract te geven dat gelijkwaardig is aan dat van hun Nederlandse collega's. Bovendien zijn ze bang dat elke vorm van actie (zoals informeren naar hun wettelijke status) een negatief effect kan hebben op de relatie met hun Nederlandse leidinggevende, mogelijk met beëindiging van hun dienstverband als gevolg. De respondenten wisten gevallen te noemen van werknemers die vrijwel meteen na aankomst in Nederland teruggestuurd werden naar Roemenië, simpelweg omdat hun Nederlandse leidinggevende ze niet mocht.

Tabel 46. Registratie in GBA posted workers

<i>Heeft u zich ingeschreven in de GBA?</i>	Roemenen	
Ja	15	58%
Nee	7	27%
Weet niet/wil niet zeggen	4	15%

Bijna 60% van deze respondenten geeft aan dat ze zich opgegeven hebben bij de plaatselijke autoriteiten. Ze staan echter allemaal ingeschreven op hun eerste adres, ongeacht het aantal keren dat ze inmiddels zijn verhuisd binnen Nederland. Vaak komt dit omdat hun Roemeense werkgever ze heeft verteld dat het niet nodig is verdere adreswijzigingen door te geven. De respondenten stellen dat de verhuurder van hun appartementen 10 tot 15 vergelijkbare appartementen in hetzelfde deel van Dordrecht bezit, die allemaal aan vergelijkbare arbeidsmigranten worden verhuurd. De 26 respondenten die wij hebben geïnterviewd maken dan ook deel uit van een grotere groep van 200 tot 250 Roemeense arbeidsmigranten in Dordrecht. Volgens onze respondenten woonden er in 2008, vóór de wereldwijde financiële crisis, meer dan 300 Roemeense arbeidsmigranten in Dordrecht, allen werkzaam in de scheepsbouw. De reden dat ze in Dordrecht wonen is dat de woonruimte goedkoop is en dat hun werk (in Rotterdam of Den Haag) vanuit deze stad goed bereikbaar is.

De onzekerheid over de status van hun verblijf in Nederland heeft zo zijn uitwerking op de toekomstplannen van deze migranten. Velen geven aan niet te weten hoe lang ze nog in Nederland willen blijven, hoewel 35% aangeeft nog slechts kort in Nederland te willen verblijven (minder dan een jaar).

Tabel 47. Toekomstplannen NL posted workers

<i>Hoe lang bent u van plan in Nederland blijven?</i>	Roemenen	
0 – 3 maanden	2	8%
4 – 6 maanden	1	4%
7- 12 maanden	6	23%
3 - 5 jaar	4	15%
Ik wil voor altijd in NL blijven	2	8%
Weet ik niet	11	42%
Totaal	26	

Op de vraag waarvan de lengte van hun verblijf in Nederland afhangt, gaf één respondent aan dat zijn baas mensen zonder opgave van reden ontslaat, louter door ze mede te delen dat ze de volgende dag naar Roemenië terug zullen vliegen. Een dergelijk gebrek aan baanzekerheid geeft aan dat de situatie van deze groep migranten niet te benijden is.

Relatie tussen werkzaamheden, professionele achtergrond en opleidingsniveau

Tot slot hebben we de respondenten gevraagd hun huidige werksituatie te beoordelen in vergelijking met hun opleidingsniveau en –type. Dit hebben we gedaan voor zowel de zelfstandige migranten als de migranten in loondienst. Verhoudingsgewijs evenveel Poolse als Bulgaarse respondenten geven aan voor ander werk geschoold te zijn dan het werk dat ze op het moment verrichten. Dit duidt erop dat ze zich hebben aangepast aan de op de Nederlandse arbeidsmarkt heersende vraag; het is een teken dat het hier gaat om een flexibele beroepsgroep. Alleen een substantieel aantal Roemeense respondenten verricht werkzaamheden van hetzelfde niveau als het werk daarvoor. Ruim 25% van het totale aantal respondenten verricht werk dat van een lager niveau is dan datgene waarvoor ze geschoold zijn. Slechts een enkeling verricht in Nederland werk van een hoger niveau dan hun vorige werkzaamheden of opleiding rechtvaardigt.

Tabel 48. Huidige baan versus opleiding/professionele ervaring

<i>Komt uw baan overeen met training/ervaring</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Nee, werk is op hoger niveau	6	2%	1	1%	2	1%	9	2%
Nee, werk is op lager niveau	93	27%	24	23%	45	30%	162	27%
Nee, ben opgeleid voor iets anders	159	47%	35	33%	73	48%	267	45%
Ja, gelijk niveau	83	24%	46	43%	31	21%	160	27%
Totaal	341		106		151		598	

Conclusies

Van alle respondenten was in 2010 5% op zoek naar werk; de overige 95% had op het moment van het onderzoek een baan. Met 8% is het werkloosheidspercentage onder de Bulgaarse respondenten hoger dan het landelijke cijfer. Deze groep kent ook het hoogste percentage dat actief is op de informele arbeidsmarkt: 41% heeft een informele arbeidsovereenkomst, zo'n 3 keer het gemiddelde van alle drie de groepen. Zoals verwacht is dit percentage het laagst onder de groep Poolse respondenten. De Roemeense groep heeft het hoogste percentage respondenten met een vast contract: 12%, twee keer het gemiddelde voor alle drie de onderzochte groepen. Dit komt mede omdat veel Roemeense arbeidsmigranten hoogopgeleid werk verrichten.

Als we kijken naar het type werk dat de door ons onderzochte migranten verrichten, zien we dat 46% van de Poolse respondenten agrarisch werk doet. Van de Bulgaarse migranten verricht 44% laag- tot ongeschoolde handarbeid in fabrieken, de horeca, de bouw of als verhuizer, schoonmaker of babysitter. De meeste Roemeense respondenten verrichten handarbeid waarvoor een zekere kunde is vereist, in de bouw of als technicus, ingenieur, kleermaker of kok. Daarnaast verricht 23% van de Roemeense respondenten hooggeschoold werk.

Bij de Polen is de land- en tuinbouwsector het meest in trek, voor de Roemenen en Bulgaren is dit de bouw. 61% Van de Poolse respondenten werkt via een uitzendbureau; iets minder dan een kwart is in directe loondienst. Voor de Roemenen is dit respectievelijk 5% en 60%; voor de Bulgaren 3% en 50%. Kijken we naar de salariering van onze respondenten, dan zien we dat het merendeel tussen de 1000 en 1500 euro netto per maand verdient. Alleen voor de Bulgaarse respondenten geldt dat zij over het algemeen minder dan 1000 euro per maand verdienen.

Van de totale onderzoekspopulatie kan 18% aangeduid worden als 'eigen rekening werker'. Hieronder vallen zowel respondenten die zo te boek staan bij de Nederlandse autoriteiten als diegenen die werk verrichten dat als zelfstandig kan worden gekwalificeerd, maar niet ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel. Onder de Bulgaren is het aandeel eigen rekening werkers het grootst: 28% van de respondenten met de Bulgaarse nationaliteit zijn zo actief op de Nederlandse arbeidsmarkt. 30% heeft zijn of haar bedrijf niet ingeschreven; dit percentage is het hoogst onder de Roemenen en Bulgaren. Zelfstandigen zijn voornamelijk werkzaam in de schoonmaak, de bouw en in mindere mate in de agrarische sector en het hovenierswezen. Onder eigen rekening werkers is de schoonmaak veruit het meest in trek. De overgrote meerderheid van deze groep verricht schoonmaakwerkzaamheden voor particulieren. Dat 16% van de arbeidsmigranten die zelfstandig opereren aangeeft maar één klant te hebben, doet vermoeden dat sommige migranten slechts via een dergelijke rechtsvorm opereren om toegang te krijgen tot een reguliere baan in Nederland; zij zijn slechts op papier ondernemers.

Daarnaast blijkt dat de arbeidssituatie van respondenten met een TWV duidelijk beter is dan die van respondenten zonder TWV. Ruim de helft (55%) van de Roemeense arbeidsmigranten met TWV werkt in higher of lower serviceberoepen. Bij de Roemenen zonder TWV is dit anders. Bijna de helft van hen verricht laag- of ongeschoolde arbeid zoals fabrieksarbeid of werk in de horeca of de schoonmaaksector. Ruim 10% van de Roemenen zonder TWV werkt in de agrarische sector (tuintbouw) en 16% had op het moment van het interview geen werk. Ongeveer één op de drie Bulgaarse respondenten met TWV werkt in higher of lower serviceberoepen. Verder werkt een vijfde deel van deze categorie in de bouwsector, terwijl ook een kwart van hen fabrieksarbeid of schoonmaakwerk verricht. De positie van Bulgaarse respondenten zonder TWV is het slechtst: een vijfde deel van hen is werkzaam in de bouw terwijl meer dan de helft van laag- en ongeschoolde arbeid verricht.

Ook hebben we met 26 Roemeense arbeidsmigranten gesproken die vanuit Roemenië in Nederland waren gedetacheerd; allen woonachtig in Dordrecht. Ze zijn werknemer van een Roemeense firma, maar bieden hun diensten aan Nederlandse bedrijven aan. Velen van hen weten niet of ze een Sofinummer en/of werkvergunning hebben. De meeste van deze respondenten werken in de scheepsbouw in de Rotterdamse haven; een enkeling is tuinier of bouwvakker. De salariering van deze arbeidsmigranten varieert, maar de meesten verdienen tussen de 1000 en 1500 euro per maand, zonder dat ze voor hun huisvesting hoeven te betalen. De arbeidsmigranten zeggen niet over informatie over hun verblijf- of werkstatus, noch over documentatie over hun rechten en plichten te beschikken. Tevens zijn ze zich ervan bewust dat ze ieder moment hun baan kunnen verliezen. Hun positie op de Nederlandse arbeidsmarkt is dus erg zwak.

Tot slot hebben onze respondenten hun huidige werksituatie vergeleken met hun opleiding en arbeidsverleden. De meeste Poolse en Bulgaarse respondenten geven aan dat ze in een andere discipline zijn geschoold dan het werk dat ze op het moment van het onderzoek verrichtten. Een groot deel van de Roemeense respondenten geeft aan dat het werk dat ze verrichten van een vergelijkbaar niveau is als datgene waarvoor ze zijn opgeleid of waar ze ervaring mee hebben.

4. Huisvesting: woonomstandigheden en woonkosten

Inleiding

Huisvesting is een van de meest bediscussieerde aspecten van de arbeidsmigratie vanuit Midden- en Oost-Europa. Tijdens de eerste in Rotterdam georganiseerde 'Polentop' stond vooral dit thema centraal. Er bestonden grote zorgen over zaken als overbewoning, uitbuiting en onveilige huisvesting (Snel et al. 2010). In dit hoofdstuk behandelen we achtereenvolgens zes thema's die te maken hebben met huisvesting: eigendomverhoudingen, de rol van netwerken bij het vinden van huisvesting, de aard en kwaliteit van de huisvesting, woonkosten en de woonsatisfactie. Zoals zal blijken doemt een rijk geschakeerd beeld op van de huisvesting van arbeidsmigranten uit Bulgarije, Roemenie en Polen. Opvallend daarbij is de relatieve tevredenheid van veel migranten met hun huisvesting. In de voorlaatste paragraaf proberen we daarvoor een verklaring te geven.

Huur of koop?

De grote meerderheid van de respondenten huurt een huis om in hun behoefte aan onderdak te voorzien. Dit geldt voor alle drie de groepen. Onderstaande tabel laat zien dat meer dan 90% van de respondenten een woning huurt. Van de drie groepen is onder Roemenen het percentage dat een huis heeft gekocht het hoogst, terwijl dit onder Polen heel gering is. Het kopen van een huis is een teken dat men op de lange termijn in Nederland wil blijven wonen, hoewel dit ook kan gelden voor degenen die een huis huren.

Tabel 49. Huren of kopen

<i>Huurt u of koopt u?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Huurder	347	98%	104	93%	151	94%	602	96%
Eigenaar	6	2%	8	7%	10	6%	24	4%
Totaal	353		112		164		629	

Onderstaande tabel laat zien dat er een duidelijk onderscheid bestaat tussen de Polen enerzijds en de Roemenen en Bulgaren anderzijds, als het gaat om de partij van wie ze hun huis huren. Het grootste gedeelte van de Poolse respondenten huurt via hun uitzendbureau, terwijl de Bulgaren en Roemenen zelf woonruimte op de private woningmarkt huren. Zij zijn voor hun woningzoektocht dus actief op de woningmarkt. Een en ander betekent dat werk en huisvesting voor de Poolse respondenten sterk met elkaar verweven en van elkaar afhankelijk zijn. Dit heeft zo zijn voordelen voor de werknemer: hij of zij hoeft zich niet druk te maken om huisvesting – het uitzendbureau handelt alle zaken die hiermee samenhangen af en de huur wordt in mindering gebracht op het salaris van de werknemer. Aan deze koppeling tussen huisvesting en werk zit echter ook een keerzijde: als de arbeidsmigrant zijn of haar baan kwijtraakt, betekent dit tevens dat de woning dient te worden verlaten. Het tegelijkertijd verliezen van een baan en huisvesting brengt een verhoogd risico op dakloosheid met zich mee, iets waar we verderop in dit rapport dieper op in zullen gaan. De Roemeense en Bul-

gaarse migranten hebben niet zonder meer recht op werk in Nederland en dus niet automatisch toegang tot een baan en huisvesting, zoals dit wel het geval is voor de Poolse arbeidsmigranten. Vandaar dat zij hiervoor gebruik maken van specifieke kanalen.

Tabel 50. Wie is uw verhuurder?

<i>Ik huur mijn huis van</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Woningbouwvereniging	15	4%	3	3%	5	3%	23	4%
Private verhuurinstantie	118	34%	49	45%	119	73%	286	46%
Werkgever	33	9%	35	32%	3	2%	71	11%
Uitzendbureau	145	41%	0	0%	0	0%	145	23%
Onderhuur	13	4%	5	5%	10	6%	28	4%
Anders	25	7%	10	9%	19	12%	54	9%
N.v.t.	3	1%	8	7%	8	5%	19	3%
Totaal	352		110		164		626	

Het belang van netwerken en persoonlijke contacten

Voor de Roemeense en Bulgaarse migranten zijn persoonlijke contacten van essentieel belang bij het vinden van onderdak in Nederland. Onderstaande tabel laat zien dat voor meer dan de helft van de Bulgaarse migranten die in Nederland leven, geldt dat ze een woonruimte hebben gevonden via vrienden of kennissen. Bij de Roemenen spelen persoonlijke contacten eveneens een belangrijke rol. Een groot deel van deze groep migranten heeft een verblijfplaats verkregen met hulp van hun werkgever (merk op dat er een verschil bestaat tussen *geholpen worden* door een werkgever bij het vinden van woonruimte en *daadwerkelijk een woning aangeboden krijgen* door een werkgever). Slechts een klein deel van de onderzoekspopulatie heeft een huurhuis verkregen via makelaars, krantenadvertenties of het internet. Dit zijn nu juist de manieren waarop de autochtone Nederlandse bevolking doorgaans aan een huurwoning komt. Ook dit wijst op het belang van sociale contacten en netwerken voor de integratie van deze nieuwkomers in Nederland. Er bestaat echter een belangrijk verschil tussen de Roemeense en Bulgaarse respondenten; dit verschil komt niet noodzakelijkerwijs naar voren in onderstaande tabel. De vrienden en kennissen die de Bulgaarse respondenten helpen bij het vinden van woonruimte in Nederland zijn voor het overgrote deel Bulgaren die al in Nederland wonen. Daarentegen worden de Roemenen vaak bijgestaan door hun werkgever in het vinden van woonruimte. Dit zou het gevolg kunnen zijn van de intensievere contacten die Roemeense werknemers hebben met hun werkgevers, iets wat ook opgaat voor Roemenen die hoger geschoolde arbeid in Nederland verrichten.

Tabel 51. Hoe hebt u uw woning gevonden?

<i>Hoe heeft men accommodatie gevonden</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Partner	7	2%	7	6%	10	6%	24	4%
Familie	15	4%	5	5%	6	4%	26	4%
Vrienden/kennissen	72	21%	26	23%	89	55%	187	30%
Werkgever	41	12%	43	38%	7	4%	91	15%
Gemeente	11	3%	1	1%	1	1%	13	2%
Makelaar	27	8%	11	10%	23	14%	61	10%
Andere tussenpersoon	1	0%	3	3%	0	0%	4	1%
Uitzendbureau	147	42%	0	0%	0	0%	147	23%
Krant/internet	20	6%	11	10%	16	10%	47	8%
Zelf rondgevraagd	7	2%	5	5%	7	4%	19	3%
Anders	3	1%	0	0%	4	3%	7	1%
Totaal	351		112		163		626	

Woningtypen, huisgenoten en voorzieningen

Van alle drie de groepen woont een aanzienlijk aandeel in een huis waar de badkamer en keuken met minimaal een ander persoon gedeeld wordt. Onder de Bulgaarse migranten is dit aandeel het grootst: meer dan 60% van deze groep huurt een kamer en deelt de badkamer en keuken met anderen. Dit geldt ook voor iets meer dan 40% van de Polen en Roemenen. Hoewel er onderlinge verschillen zijn, wonen de respondenten vaak in omstandigheden die voor veel autochtone Nederlanders onacceptabel zouden zijn. Deze omstandigheden variëren van een studio die door twee personen bewoond wordt tot een 4- of 5-kamerappartement dat door 10 personen wordt gedeeld. Laatstgenoemde situatie komt het meeste voor bij Poolse arbeiders in agrarische gebieden zoals het Westland en het Oostland (het overgrote deel van de arbeiders in de land- en tuinbouw in Nederland is van Poolse afkomst).

Tabel 52. Type woning

<i>Leefsituatie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
<i>Een kamer:</i>								
In een groot gebouw of appartementencomplex	7	2%	3	3%	2	1%	12	2%
In een hotel/hostel/pensioen	47	13%	0	0%	0	0%	47	7%
In een huis/ appartement	151	43%	50	45%	103	63%	304	48%
In een vakantiehuis of op een recreatiecomplex	1	0%	0	0%	0	0%	1	0%
Anders	6	2%	0	0%	0	0%	6	1%
<i>Woont zelfstandig:</i>								
In een huis	13	4%	18	16%	20	12%	51	8%
In een appartement	71	20%	27	24%	37	23%	135	21%
In een studio	15	4%	5	4%	1	1%	21	3%
Op een camping	36	10%	2	2%	0	0%	38	6%
Op het terrein van mijn werkgever	1	0%	0	0%	0	0%	1	0%
Anders	5	1%	0	0%	0	0%	5	1%
<i>Ander type accommodatie</i>	0	0%	7	6%	1	1%	7	1%
Totaal	353		112		164		628	

Onderstaande tabel laat, zoals verwacht, zien dat de overgrote meerderheid (70%) van de Poolse respondenten met landgenoten anders dan vrienden of familie samenwoont. Dit hangt samen met de eerdere constatering dat veel Poolse arbeiders in de land- en tuinbouw een woonruimte hebben die hen wordt aangeboden door hun uitzendbureau. Voor de Bulgaren geldt dat de groep respondenten die samenwoont met een partner of echtgenoot/echtgenote ongeveer even groot is als de groep die woonruimte deelt met landgenoten anders dan vrienden of familie (respectievelijk 41% en 40%). De groep met Roemeense respondenten vertoont een ander patroon: hier woont bijna de helft van de respondenten samen met landgenoten anders dan vrienden of familie (46%), terwijl slechts 32% met zijn of haar partner samenwoont.

Tabel 53. Met wie woont u samen? ¹⁸

<i>Leefsituatie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Alleen	18	5%	18	16%	14	9%	50	8%
Partner/echtgenoot/-genote	109	31%	36	32%	67	41%	212	34%
Partner en kinderen	6	2%	3	3%	14	9%	23	4%
Kinderen	33	9%	12	11%	36	22%	81	13%
Ouders	6	2%	6	5%	15	9%	27	4%
Autochtone Nederlanders	6	2%	4	4%	6	4%	16	2%
Niet-Nederlandse vrienden	10	3%	6	5%	18	11%	34	5%
Landgenoten	248	70%	51	46%	65	40%	364	6%
Anders	10	3%	3	3%	6	4%	19	3%
Totaal	353		112		164		629	

18. Vanwege het feit dat deze vraag in de vragenlijst meerdere antwoordmogelijkheden had, zijn de totalen opgeteld meer dan 100%. Dit vanwege de mogelijke combinaties tussen verschillende antwoorden. Zo konden respondenten aangeven samen te wonen met bijvoorbeeld partner/echtgenoot en landgenoten. In andere woorden: deze categorieën zijn niet wederzijds uitsluitend.

Dat veel van onze respondenten (een deel van) hun woonruimte delen met landgenoten hoeft niet automatisch te betekenen dat er sprake is van substantiële overbewoning. We hebben dit in kaart proberen te brengen door naar twee zaken te kijken: of de respondenten hun kamer delen met anderen en of zij hun woning delen met anderen. Als het gaat om het delen van een kamer, hebben we de gevallen waarbij men de kamer deelt met een partner buiten beschouwing gelaten. Van de Poolse respondenten deelt 42% een slaapkamer met iemand anders dan hun partner. Dit geldt voor 30% van de Bulgaren en 11% van de Roemenen. Kijkend naar het aantal mensen waarmee men een slaapkamer deelt, is voor alle groepen het percentage dat dit met niet meer dan één persoon doet, het grootst: 29%, 27% en 10% van respectievelijk de Roemenen, de Polen en de Bulgaren. Het delen van een slaapkamer met meer dan 4 personen komt alleen voor onder de groep Poolse respondenten. Dit geldt voor minder dan 2% van deze groep respondenten. Het is zeer goed mogelijk dat de migranten hierover zelf geen controle hebben, zeker als de woonruimte wordt aangeboden door het uitzendbureau waarvoor deze respondenten werken. Hoewel sommige respondenten die hun woning delen met iemand die geen familie is aangeven graag op zichzelf te willen wonen, zijn anderen tevreden over hun woonsituatie: zij zien hun verblijf in Nederland als een manier om te kunnen werken en sparen voor een beter leven in hun land van herkomst. Deze opvatting komt het meeste voor onder de Poolse respondenten.

Tabel 54. Met wie deelt u uw slaapkamer?

<i>Delen van slaapkamer met</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Niemand	202	57%	78	70%	146	89%	426	67%
1 persoon	94	27%	33	29%	17	10%	144	23%
2 personen	33	9%	1	1%	1	1%	35	6%
3 personen	18	5%	0	0%	0	0%	18	3%
4-6 personen	6	2%	0	0%	0	0%	6	1%
Totaal	353		112		164		629	

Als gekeken wordt naar de respondenten die een woonruimte delen met anderen, deelt een meerderheid van de respondenten zijn of haar woning met 2 tot 5 personen. Dit geldt voor alle drie de groepen, hoewel het percentage voor wie dit geldt het hoogste is onder de Poolse en Bulgaarse respondenten: bijna de helft (46%) van de Polen deelt een woning met 2 tot 5 personen.

Tabel 55. Met wie deelt u uw accommodatie?

<i>Delen van accommodatie met</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Niemand	20	6%	19	17%	14	9%	53	8%
Partner	49	14%	23	20%	24	15%	96	15%
1	57	16%	21	19%	44	27%	122	20%
2-5	161	46%	41	37%	68	42%	270	43%
6-10	58	16%	6	5%	11	7%	75	12%
11-15	7	2%	2	2%	0	0%	9	2%
Totaal	352		112		161		625	

Vrijwel iedere respondent heeft in zijn of haar woning toegang tot bepaalde basisvoorzieningen: elektriciteit, warm water en een eigen toilet.

Tabel 56. Aanwezigheid voorzieningen

<i>Voorziening</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Elektriciteit	352	99,7%	112	100%	164	100%	628	99,8%
Gas	301	85%	105	94%	161	98%	567	90%
Warm water	348	99%	111	99%	163	99%	622	99%
Eigen toilet	327	93%	91	81%	142	87%	560	86%
TV	338	96%	101	90%	155	95%	594	94%
Brandtrap	302	87%	85	77%	54	33%	441	70%

Voor wat betreft de basisvoorzieningen, scoren de woonruimtes het laagste op brandveiligheid: ongeveer 70% van de respondenten beschikt over een brandtrap. Het niet hebben van een brandtrap is ook het gevolg van het feit dat een deel van de respondenten woonachtig is in een caravan.

Woonkosten

38% van de respondenten betaalt gemiddeld tussen de 200 en 400 euro per maand aan woonkosten. Merk op dat de kostenindeling in de tabel de woonkosten betreft, dat wil zeggen de "kale huur" plus additionele kosten. Deze "servicekosten" kunnen ameublement, reparatiekosten, gas water, licht of andere voorzieningen bevatten. Veel van onze respondenten betalen een maandelijks bedrag dat zowel de kale huur als de servicekosten omvat, zonder dat zij weten hoeveel ze voor welk deel betalen.

Tabel 57. Maandelijks woonkosten

<i>Maandelijks woonkosten in euro's</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
0-200	51	15%	33	30%	21	13%	105	17%
201-400	149	43%	28	25%	58	37%	235	38%
401-600	78	22%	19	17%	28	18%	125	20%
601-800	36	10%	17	15%	25	16%	78	13%
801-1000	26	7%	6	5%	15	9%	47	8%
Meer dan 1000	10	3%	8	7%	11	7%	29	5%
Totaal	350		111		158		619	

Onderstaande tabel geeft de gemiddelde woonkosten weer, uitgesplitst naar de nationaliteit van de respondent en het type woning¹⁹. We zien dat de Bulgaarse migranten gemiddeld het meeste betalen voor een kamer – zo'n 100 euro meer dan de Poolse en Roemeense respondenten. De Roemenen betalen het minste voor hun appartement, terwijl Polen en Bulgaren ongeveer evenveel méér betalen voor een dergelijke woning. Voorts betalen de Polen meer voor een caravan dan de Roemenen.

Tabel 58. Gemiddelde kosten accommodatie

<i>In euro's:</i>	Polen	Roemenen	Bulgaren
Gemiddelde woonkosten voor een kamer	366.18	348.40	460.84
Gemiddelde woonkosten zelfst. woonruimte	663.27	591.55	640.16
Gemiddelde woonkosten caravan	218.81	150.00	-
Gemiddelde woonkosten andere accommodatie	-	185.71	-

Tevredenheid met de woning

Tot slot hebben we onze respondenten gevraagd in hoeverre ze tevreden zijn met hun leefsituatie, zowel op het gebied van comfort als in financieel opzicht. Onderstaande tabel doet vermoeden dat ze hierover redelijk positief zijn: meer dan de helft geeft aan "tevreden" of "zeer tevreden" te zijn met hun leefomstandigheden. Roemeense en Bulgaarse respondenten zijn tevredener met hun leefomstandigheden dan Poolse respondenten.

Tabel 59. Bent u tevreden met uw leefomstandigheden?

<i>Tevreden met leefomstandigheden</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Zeer ontevreden	11	3%	3	3%	6	4%	20	3%
Ontevreden	46	13%	10	9%	12	7%	68	11%
Noch tevreden, noch ontevreden	72	21%	16	14%	26	16%	114	18%
Tevreden	168	48%	55	49%	86	52%	309	49%
Zeer tevreden	53	15%	28	25%	34	21%	115	18%
Totaal	350		112		164		629	

Onze respondenten zijn dus over het algemeen tevreden met hun woning. Toch is er is nog ruimte voor verbetering: de meerderheid van de Poolse en Bulgaarse respondenten wil graag in een goedkopere woning wonen. Slechts 38% van de Roemeense migranten koestert deze wens. Voor 40% van de gehele onderzoekspopulatie geldt dat ze een grotere woning willen. Hieronder verstaan ze ook meer buitenruimte, zoals een balkon, terras of tuin. De Poolse en Bulgaarse migranten willen meer privacy: meer dan 50% geeft aan dat dit belangrijk is. Zelfs al hebben de Poolse respon-

19. De categorie 'andere accommodatie' is alleen van toepassing op een groep Roemenen die in zelfgebouwde woningen op het land van hun werkgever wonen.

denten over het algemeen meer huisgenoten dan de Roemenen en Bulgaren, dan nog zegt 44% het niet belangrijk te vinden met minder mensen in een huis te wonen. 40% van de Poolse respondenten vindt dit echter wel belangrijk. De meerderheid van de Poolse respondenten (48%) stelt het niet belangrijk te vinden een huis voor zichzelf en zijn of haar familie te hebben. Dat hun familie vaak nog in Polen is en er voornamelijk geen plannen zijn om met hen in Nederland te gaan wonen, zou hiervoor een verklaring kunnen zijn. Daartegenover staat dat de meerderheid van zowel de Bulgaarse als de Roemeense migranten aangeeft dat het belangrijk is een woning voor zichzelf en zijn of haar familie te hebben.

Duaal referentiekader

Hoe kan worden verklaard dat veel migranten schijnbaar tevreden zijn met hun huisvesting, terwijl deze vaak amper voldoen aan de woonwensen van de gemiddelde Nederlander? Volgens Suarez-Orozco (1987) beoordelen immigranten hun situatie (in ons geval die in Nederland) aan de hand van eerdere ervaringen in hun land van herkomst. Waldinger en Lichter (2003) gebruiken het concept van het 'duaal referentiekader' om te verklaren waarom migranten bereid zijn te werken tegen lonen die lager zijn dan die van de autochtone bevolking: de migranten beoordelen hun situatie aan de hand van ervaringen in hun thuisland. De laagbetaalde arbeid die ze in het bestemmingsland verrichten loont immers nog altijd meer dan vergelijkbaar of misschien wel hoger opgeleid werk in hun thuisland – als het al mogelijk is om aan een baan te komen. In het geval van deze studie geldt dat de respondent zijn of haar leefsituatie in Nederland vergelijkt met eerdere, veelal negatievere, ervaringen in het land van herkomst. Hoewel veel migranten zich ervan bewust zijn dat hun woonsituatie naar Nederlandse begrippen ondermaats is, is deze in veel gevallen nog altijd beter dan in het land van herkomst. Om dit fenomeen beter in kaart te brengen, hebben we gekeken naar Europese data over woonomstandigheden (data verkregen in februari 2011)²⁰. De overbewoningpercentages van zowel Roemenië (55,3%) als Polen (49,1%) zijn relatief hoog binnen de EU. Ter vergelijking: Nederland heeft een overbewoningspercentage van slechts 1,7%, één van de laagste percentages binnen de EU. Verder zijn er ook data verzameld over de zgn. mate van 'ernstig woonongemak' ('severe housing deprivation'). Deze maat is een uitdrukking van het percentage inwoners dat in een woning leeft die niet alleen overbewoond wordt, maar ook een badkamer en toilet moet ontberen, een lekkend dak heeft of te donker is. In Bulgarije heeft tussen de 20% en de 25% van de bevolking hiermee te maken, terwijl dit aandeel voor Roemenië 28,6% is. In Nederland leeft minder dan 1,2 % van de bevolking in een situatie waarin er sprake is van ernstig woonongemak. Deze verschillen in wooncomfort tussen Nederland enerzijds en Polen, Roemenië en Bulgarije anderzijds kunnen de relatief positieve houding van onze respondenten over hun woonomstandigheden verklaren.

Een tweede verklaring voor deze positieve houding is dat de migranten hun relatief slechte woonomstandigheden accepteren omdat ze hun huidige situatie als tijdelijk zien en er vooral op gericht zijn zoveel mogelijk geld te verdienen om te kunnen uitgeven in hun land van herkomst.

---

20. Eurostat Housing statistics, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Housing_statistics, bezocht op 21 juli 2011

Conclusies

De meerderheid van onze respondenten huurt hun onderkomen. Veel Poolse respondenten huren een huis via hun uitzendbureau, terwijl de Bulgaren en Roemenen vooral huren in de particuliere sector. Voor de Poolse respondenten is werk en huisvesting sterk met elkaar verbonden: voor beide zaken zijn zij afhankelijk van hun werkgever. Het grootste aandeel huiseigenaren vinden we bij de Roemeense respondenten. Voor de Roemeense en Bulgaarse migranten zijn persoonlijke contacten van groot belang bij het vinden van woonruimte; meer dan de helft van de Bulgaarse respondenten geeft aan woonruimte te hebben gevonden via vrienden of kennissen. Een groot deel van alle drie de groepen respondenten woont in een huis met een gedeelde badkamer en keuken. Van de Poolse respondenten heeft 70% één of meerdere landgenoten anders dan familie of vrienden als huisgenoot. Voor de Roemenen is dit percentage 46%; 32% van de Roemenen woont samen met een partner. Voor de Bulgaren is dit respectievelijk 40% en 41%.

Het overgrote deel van onze respondenten leeft in een woning die is uitgerust met bepaalde basisvoorzieningen: gas, water, licht en een eigen toilet. Veel respondenten delen hun slaapkamer met één of meerdere personen. Dit kan variëren van een studio waarin twee mensen wonen tot een 4- of 5-kamerappartement dat door 10 mensen bewoond wordt. Van onze respondenten betaalt 38% gemiddeld in totaal 200 tot 400 euro aan kale huur en servicekosten. Laatstgenoemde categorie behelst ameublement, reparatiekosten, gas, water, licht en andere voorzieningen. Veel respondenten betalen maandelijks een bedrag dat voorziet in zowel de kale huur als de servicekosten. Bulgaarse migranten betalen het meest voor een kamer – ongeveer 100 euro meer dan Polen en Roemenen. De Roemenen betalen het minste voor hun appartement. Meer dan een kwart van alle respondenten betaalt meer dan 600 euro aan kale huur en servicekosten en heeft relatief hoge woonlasten.

Het merendeel van de respondenten is tevreden over de woonsituatie. Deze tevredenheid kan worden verklaard uit het tijdelijke karakter van de huisvesting (men bezuinigt op huisvesting om zoveel geld over te houden om te investeren in het thuisland) en uit het duale referentiekader van migranten: de vergelijking van de Nederlandse woonomstandigheden met die van het thuisland valt in het voordeel uit van Nederland. Ondanks de tevredenheid over hun woning, is er ruimte voor verbetering. De meerderheid van de Poolse en Bulgaarse respondenten zou graag minder betalen voor hun woonruimte. Meer dan 40% van de totale onderzoekspopulatie wil graag meer woonruimte. Poolse en Bulgaarse migranten geven aan meer privacy te willen.

5. Integratie in de Nederlandse samenleving en banden met het herkomstland

Inleiding

De integratie van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in de Nederlandse samenleving dient anders te worden gezien dan de integratie van migranten buiten de EU. Op enkele uitzonderingen na mogen ingezetenen van Europese lidstaten namelijk in elke andere lidstaat wonen en werken, zonder dat ze een integratieprogramma dienen te doorlopen. Een belangrijke doelstelling van Europese economische eenwording is dan ook een flexibele interne arbeidsmarkt, waarbinnen werknemers in staat zijn snel te reageren op variaties in vraag naar en aanbod van arbeid.

Integratie kent twee centrale dimensies: economisch en sociaal-cultureel (Dagevos 2001). De economische integratie wordt bepaald door de positie van migranten op de arbeidsmarkt. In het hoofdstuk over de arbeidsomstandigheden hebben we hier bij stil gestaan; hier bleek dat sommige van onze respondenten een zwakke positie innemen op de Nederlandse arbeidsmarkt: ze hebben tijdelijke contracten, hebben geen werkvergunning, werken vaak in het informele circuit en verdienen minder dan het minimumloon. De migranten met een betere positie op de Nederlandse arbeidsmarkt hebben een contract voor onbepaalde tijd en krijgen hetzelfde loon uitbetaald als hun Nederlandse collega's.

Sociaal-culturele integratie heeft betrekking op de sociale contacten van de migranten met burgers uit het bestemmingsland, evenals op taalverwerving. In dit hoofdstuk geven we een analyse van de sociaal-culturele integratie van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in Nederland. We zullen stilstaan bij de contacten die de respondenten onderhouden met de Nederlandse samenleving op het werk en in de vrije tijd, de vriendschappen die worden aangegaan met autochtone Nederlanders, de verwerving van de Nederlandse taal en de getoonde interesse in de Nederlandse culturele gewoontes. Wel dient opgemerkt te worden dat economische en sociaal-culturele integratie niet los van elkaar staan. Onderzoek toont keer op keer aan dat deze twee dimensies nauw samenhangen. Migrant die een sterke economische positie innemen (een hoog opleidingsniveau, een stabiele werksituatie) hebben over het algemeen ook meer informeel contact met autochtone Nederlanders (Dagevos 2001; Odé 2002). Omgekeerd kunnen contacten met autochtone Nederlanders en het leren van Nederlands een positieve invloed uitoefenen op de positie op de arbeidsmarkt van migranten en zo hun economische situatie verbeteren.

Arbeidsmigranten uit andere Europese lidstaten die naar Nederland komen voor werk onderhouden op allerlei manieren en in verschillende mate contact met vrienden en familie in het thuisland. Deze contacten worden mede mogelijk gemaakt en in stand gehouden door de relatief korte afstanden tussen landen en een sterk geïntegreerd Europees vervoersnetwerk. Onderzoek naar transnationalisme en integratie door Snel et al. (2006) en Van Bochove et al. (2010) heeft laten zien dat integratie in de Nederlandse samenleving de banden met het thuisland vaak niet doet verzwakken. In dat onderzoek werd echter geen aandacht besteed aan arbeidsmigratie vanuit Midden- en Oost-Europa. In dit hoofdstuk gaan wij daarom uitvoerig in op de transnationale bindingen van onze respondenten.

Contacten met Nederlanders in de buurt en in de vrije tijd

Hoewel de meeste van onze respondenten (74%) op de werkvloer frequent contact hebben met autochtone Nederlanders, onderhouden minder respondenten contacten met autochtone Nederlanders buiten werktijd. Dit verschil is van belang: hoewel onze respondenten buiten het werk om de vrijheid hebben om te kiezen met wie ze willen omgaan, geldt dit niet voor de contacten met collega's. Kijken we naar de contacten in buurtverband, dan zien we dat de meerderheid van zowel de Polen als de Bulgaren contacten onderhoudt met autochtone Nederlandse buurtgenoten, terwijl de meerderheid van de Roemeense respondenten aangeeft bijna nooit contact te hebben met Nederlanders in hun directe omgeving. Het is interessant om te zien dat 71% van de Poolse respondenten en 62% van de Bulgaarse respondenten zeer frequent contact heeft met landgenoten die in de buurt wonen, terwijl dit voor 40% van de Roemeense respondenten geldt. Een mogelijke verklaring is dat de Poolse en Bulgaarse gemeenschappen langer in Nederland aanwezig zijn dan de Roemeense en dat ze daarom meer tijd hebben gehad om hun 'eigen' buurten te vormen. De Schilderswijk in Den Haag staat bijvoorbeeld bekend om zijn Poolse en Bulgaarse gemeenschappen.

Tabel 60. Hoe vaak hebt u contact met autochtone Nederlandse buurtgenoten en buurtgenoten met hetzelfde land van herkomst als uzelf?

<i>Contact met NL'se buurtgenoten</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
(Bijna) nooit	99	28%	47	42%	57	35%	203	32%
Soms	82	23%	32	29%	39	24%	153	24%
(Heel) vaak	171	48%	33	29%	66	40%	270	43%
N.v.t.	1	1%	0	0%	2	1%	3	1%
<i>Contact met landgenoten in de buurt</i>								
(Bijna) Nooit	47	13%	55	49%	30	18%	132	21%
Soms	54	15%	12	10%	32	20%	98	16%
(Heel) vaak	252	71%	45	40%	101	62%	398	63%
N.v.t.	0	0%	0	0%	1	1%	1	,2%
Totaal	353		112		164		629	

Kijken we naar met wie onze respondenten de vrije tijd doorbrengen, dan zien we dat de helft van alle respondenten aangeeft dit nooit met autochtone Nederlanders te doen. Tegelijkertijd geeft 82% aan de vrije tijd zeer vaak door te brengen met landgenoten. De Roemenen hebben het hoogste percentage respondenten dat aangeeft hun vrije tijd zeer vaak door te brengen met autochtone Nederlanders, terwijl dit percentage voor de Polen het laagst is.

Tabel 61. Hoe vaak hebt u in uw vrije tijd contact met autochtonen

<i>Contact met NL'ers in vrije tijd</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
(Bijna) nooit	195	55%	49	44%	75	46%	319	51%
Soms	80	23%	27	24%	39	24%	146	23%
(Heel) vaak	74	21%	36	32%	48	29%	158	25%
N.v.t.	4	1%	0	0%	2	1%	6	1%
<i>Contact met landgenoten in vrije tijd</i>								
(Bijna) Nooit	10	3%	18	16%	8	5%	36	6%
Soms	28	8%	16	14%	31	19%	75	12%
(Heel) vaak	315	89%	78	70%	123	75%	516	82%
N.v.t.	0	0%	0	0%	2	1%	2	0%
Totaal	353		112		164		629	

Als het gaat om de contacten met Nederlanders, dan zien we dat slechts de helft van de respondenten dit soort contacten heeft tijdens hun verblijf in Nederland. De Polen hebben het minste contact met Nederlanders. Opvallend is dat 61% van de Bulgaren aangeeft contact te hebben met Nederlanders; van alle drie de onderzochte groepen is dit het hoogste percentage. De meerderheid van de respondenten die vriendschappen zijn aangegaan met Nederlanders heeft 1 tot 5 Nederlandse vrienden.

Tabel 62. Heeft u over het algemeen contact met autochtone Nederlanders?

<i>Contact met NL'ers</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	152	43%	62	55%	100	61%	314	50%
Nee	201	57%	50	45%	64	39%	315	50%
Totaal	353		112		164		629	

De meeste van onze respondenten geven echter aan hun vrije tijd voornamelijk door te brengen met arbeidsmigranten uit hetzelfde land. Een andere groep waarmee onze respondenten aangeven veel vrije tijd mee door te brengen, zijn al gevestigde migranten uit het land van herkomst. Alleen een significant deel van de Roemenen brengt hun vrije tijd door met Nederlanders (32%). Voor de Polen is dit percentage vrij laag: slechts 9% geeft aan de vrije tijd met Nederlandse vrienden door te brengen.

Tabel 63. Met wie brengt u het grootste deel van uw vrije tijd door? ²¹

<i>Ik breng het meeste van mijn vrije tijd door met:</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Arbeidsmigranten uit het land van herkomst	289	82%	59	53%	82	50%	430	68%
Arbeidsmigranten uit andere landen	13	4%	11	10%	14	9%	38	6%
Reeds gevestigde migranten uit land van herkomst	79	22%	32	29%	59	36%	170	27
Gevestigde migranten uit andere landen	8	2%	22	20%	10	6%	40	6%
Autochtone NL'ers	33	9%	36	32%	30	18%	99	16%
Anders	8	2%	7	6%	13	8%	28	4%
Totaal	353		112		164		629	

Op de vraag of men graag contact zou willen hebben met autochtone Nederlanders antwoordde 80% van de ondervraagde respondenten echter "ja" (we hebben deze vraag alleen gesteld aan respondenten die aangaven in het algemeen geen contact te hebben met autochtone Nederlanders). De Poolse respondenten geven aan dat de belangrijkste reden dat ze geen Nederlandse vrienden of kennissen hebben het taalverschil is. Een andere belangrijke reden is het gebrek aan tijd en mogelijkheden om autochtone Nederlanders tegen het lijf te lopen. Zo werkt een typische Poolse arbeidsmigrant overdag vaak in een kas (soms ook op zaterdag) met uitsluitend Poolse collega's. De avond brengt hij of zij thuis door, wederom omringd door landgenoten. De mogelijkheden om Nederlanders te ontmoeten zijn dus behoorlijk beperkt. Ook de Roemenen en Bulgaren geven aan dat het gebrek aan beheersing van de Nederlandse taal en de beperkte tijd en mogelijkheden voor ontmoetingen de voornaamste redenen zijn dat zij geen contact hebben met Nederlanders. Daarnaast geeft een klein aantal respondenten aan de indruk te hebben dat Nederlanders niet op vriendschap met buitenlanders zitten te wachten.

Tabel 64. Zou u graag contact willen hebben met autochtone Nederlanders?

<i>Graag contact met autochtone NL'ers?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren	
Ja	114	57%	39	75%	50	78%
Nee	86	43%	13	25%	14	22%
Totaal	200		52		64	

21. Voor deze tabel geldt dat doordat dit een meerkeuzevraag was en de categorieën derhalve niet wederzijds uitsluitend zijn, de percentages niet optellen tot 100%.

Beheersing van de Nederlandse taal en het volgen van taalcursussen

Het merendeel van onze respondenten spreekt geen Nederlands: 57% geeft aan helemaal geen Nederlands te spreken of slechts een paar woorden te kennen. 30% van onze respondenten geeft echter aan een beetje Nederlands te kunnen spreken. Onder de Roemenen en Bulgaren is het percentage dat Nederlands spreekt het hoogste: voor beide groepen geldt dat 19% de taal vloeiend spreekt. Voor de Polen is dit slechts 8%. Dit zou kunnen samenhangen met de tijd die beide groepen aangeven door te brengen met Nederlanders: een flink aantal Roemeense en Bulgaarse migranten zegt tijd door te brengen met Nederlanders. Dit geldt slechts voor een klein deel van de Polen.

Tabel 65. Beheersing van de Nederlandse taal

<i>Spreekt u Nederlands?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, (behoorlijk) vloeiend	29	8%	21	19%	31	19%	81	13%
Ja, slechts een beetje	89	25%	40	36%	62	38%	191	30%
Nee, enkel een paar woorden	83	24%	25	22%	34	21%	142	23%
Nee, helemaal niet	152	43%	26	23%	37	23%	215	34%
Totaal	353		112		164		629	

43% Van alle respondenten spreekt in ieder geval een beetje Nederlands. 57% van de Bulgaren spreekt Nederlands, op de voet gevolgd door 55% van de Roemenen. Voor de Polen is dit 33%. De arbeidsmarktrestricties waarmee Roemenen en Bulgaren te maken hebben leiden ertoe dat zij eerder geneigd zijn om Nederlands te leren, opdat zij dan meer kans maken op een baan in Nederland.

Tabel 66. Heeft u een cursus Nederlands gevolgd?

<i>Heeft u een cursus Nederlands gevolgd?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, in land van herkomst	1	0%	4	4%	2	1%	7	1%
Ja, in NL	72	20%	35	31%	31	18%	138	22%
Ja, op het werk in NL	15	4%	2	2%	2	1%	19	3%
Ja, zelfstudie	59	17%	38	34%	63	38%	160	25%
Nee	207	58%	33	29%	70	42%	310	49%
Totaal	354		112		168		634	

De helft van onze respondenten heeft geen cursus Nederlands gevolgd. Van degenen die wel een taalcursus hebben gevolgd is het waarschijnlijk dat zij deze in Nederland hebben gevolgd en niet in het land van herkomst. De populairste manier is echter zelfstudie, zoals bovenstaande tabel laat zien: 25% van onze respondenten volgt op eigen houtje een cursus Nederlands. Een en ander geeft aan dat een groot deel van onze respondenten bereid is Nederlands te leren. Een groot deel van onze arbeidsmigranten leert op de een of andere manier Nederlands, of het nu een inburgeringcursus betreft of een (vaak dure) cursus waarvoor de respondenten zelf moeten betalen.

7% van onze respondenten (49 respondenten in totaal) volgt een inburgeringscursus. Dit lage inschrijvingscijfer komt overeen met de beschikbare cijfers op landelijk niveau: 1.439 Midden- en Oost-Europese migranten hebben zich in 2010 en de eerste helft van 2011 ingeschreven voor een inburgeringscursus (zie bijlage F). Onderstaande tabel laat echter zien dat de meeste van onze respondenten een cursus hebben gevolgd bij een commerciële instelling, die zij zelf hebben geregeld en waarvoor zij zelf hebben betaald; 42% van de respondenten die een cursus Nederlands hebben gevolgd, hebben dat op deze manier gedaan.

Tabel 67. Wie organiseerde de cursus Nederlands die u volgt of heeft gevolgd?

<i>Organisator</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Overheid	20	22%	13	30%	16	47%	49	29%
Migrantenorganisaties	1	1%	0	0%	2	6%	3	2%
Private instelling	37	41%	22	50%	12	35%	71	42%
Werk/uitzendbureau	27	30%	7	16%	1	3%	35	21%
Universiteit	4	4%	2	5%	3	9%	9	5%
Kerk	1	1%	0	0%	0	0%	1	1%
Totaal	90		44		34		168	

Onderstaande tabel geeft zelfs aan dat meer dan de helft van onze respondenten bereid is een cursus Nederlands uit eigen zak te betalen. Dit zou kunnen betekenen dat deze arbeidsmigranten niet verwachten dat de Nederlandse overheid de kosten betaalt die gepaard gaan met hun integratie in de Nederlandse samenleving; zij zijn bereid dit zelf te bekostigen.

Tabel 68. Bereidheid cursus Nederlands te betalen

<i>Zou u willen betalen voor het volgen van Nederlandse les?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	192	58%	61	57%	79	50%	332	56%
Nee	137	42%	45	43%	80	50%	262	44%
Totaal	329		106		159		594	

Hoe redden de respondenten die de taal niet spreken zich in Nederland? Uit de tabel hieronder blijkt dat de moedertaal van groot belang is op de werkvloer. Dit toont meteen ook de aard van het werk dat de verschillende migrantengroepen doen. Zo spreekt de overgrote meerderheid van de Polen de eigen taal op het werk. Dit komt omdat veel Polen in de kassen werken, waar het grootste deel van de werknemers uit laaggeschoolde Polen bestaat. Het percentage Roemenen dat op het werk in de moedertaal communiceert, is even groot als het percentage dat dit in het Engels doet. Laatstgenoemde taal wordt duidelijk door de hoogopgeleide Roemenen gebruikt, omdat dit de voertaal is van de *expat community* in Nederland. Eveneens noemenswaardig is dat het percentage respondenten dat op het werk de moedertaal

spreekt onder Bulgaren het laagste is. Om precies te zijn is er onder de Bulgaarse migranten geen taal die verregaand het meeste gesproken wordt. De 13% die Turks spreekt op de werkvloer, werkt voor een Nederlands-Turkse werkgever.

Tabel 69. Gesproken talen op de werkvloer

<i>Welke taal spreekt u voornamelijk met uw collega's op het werk?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Moedertaal	208	62%	33	35%	33	30%	274	51%
Nederlands	18	5%	17	18%	22	20%	57	11%
Engels	25	7%	33	35%	28	25%	86	16%
Combinatie van bovenstaande	75	22%	8	9%	13	12%	96	18%
Turks	9	3%	3	3%	14	13%	26	5%
Totaal	335		94		110		539	

Slechts 4% van de Bulgaarse respondenten spreekt echter Turks met vrienden: dit geeft aan dat hoewel de Turks-Bulgaarse gemeenschap gebruik maakt van Turks-Nederlandse contacten om aan een baan te komen, deze contacten niet van vriendschappelijke aard zijn. Bijna 70% van hen spreekt Bulgaars met vrienden – een duidelijk teken dat men zich vooral op de eigen etnische kring richt als het gaat om persoonlijke relaties; hetzelfde geldt overigens voor de Poolse respondenten. Alleen de Roemenen vertonen een ander patroon: ‘slechts’ de helft spreekt Roemeens met vrienden. Ook spreekt deze groep migranten vaak Engels met vrienden; dit geeft aan dat ze vaak beschikken over een deels internationale en/of Nederlandse vriendenkring. Onder de Roemeense respondenten is het percentage dat Nederlands spreekt met vrienden dan ook het hoogst: 9%.

Tabel 70. Gesproken talen met vrienden

<i>Welke taal spreekt u het meeste met vrienden?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Moedertaal	282	80%	55	49%	111	68%	448	71%
Nederlands	3	1%	10	9%	6	4%	19	3%
Engels	9	3%	22	20%	7	4%	38	6%
Combinatie van bovenstaande	58	16%	25	22%	33	20%	116	18%
Turks	0	0%	0	0%	7	4%	7	1%
Totaal	352		112		164		628	

Veel van onze respondenten willen echter Nederlands leren of zich er verder in bekwamen. Hun motivatie is vooral van praktische aard: ze hebben de behoefte beter te communiceren in het dagelijkse leven en willen verder integreren in de Nederlandse samenleving.

Tabel 71. Verlangen om de Nederlandse taal (beter) te leren spreken

<i>Wilt u de Nederlandse taal (beter) leren spreken?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, zeker wel	127	37%	49	44%	78	48%	254	40%
Ja	131	38%	43	38%	59	36%	233	37%
Nee	67	19%	16	14%	17	10%	100	16%
Nee, niet bepaald	21	6%	4	4%	10	6%	35	6%
Totaal	346		112		164		622	

Het is zelfs zo dat een groot deel van onze respondenten aangeeft behoefte te hebben aan voorzieningen die hun helpen bij het leren van de Nederlandse taal. Respondenten gaven aan behoefte te hebben aan diverse vormen van taalonderwijs. Onderstaande tabel geeft aan dat 50% van de totale populatie aangeeft sterke behoefte te voelen aan dit soort instanties. Onder de Bulgaren is deze behoefte het hoogst met 56%.

Tabel 72. Voorzieningen om de Nederlandse taal te kunnen leren

<i>In welke mate heeft u behoefte aan voorzieningen om de NL'se taal te kunnen leren?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Sterke behoefte	169	48%	54	49%	92	56%	315	50%
Enigszins behoefte	102	29%	34	30%	45	27%	181	29%
Geen behoefte	82	23%	24	21%	27	17%	133	21%
Totaal	353		112		164		629	

Hoewel er een praktische reden is voor (een betere) kennis van de Nederlandse taal, is die er niet in het geval van de Nederlandse cultuur. Toch zegt een aanzienlijk deel van onze respondenten (47%) graag meer hierover te willen leren. De Roemenen tonen de meeste interesse op dit gebied (59%), de Polen de minste (43%). 44% van de Polen zegt bovendien niet geïnteresseerd te zijn. De respondenten zijn minder geneigd het nut van meer kennis over de Nederlandse cultuur in te zien, zoals dit wel het geval is voor de Nederlandse taal: zo wordt betere beheersing van de taal gezien als een opstapje naar beter betaald werk. Ook geven enkele respondenten aan genoeg te weten te zijn gekomen door hun ervaringen in Nederland.

Tabel 73. Interesse in de Nederlandse cultuur

<i>Zou u graag meer te weten willen komen over de Nederlandse cultuur?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, zeer zeker	31	9%	13	12%	17	10%	61	10%
Ja	120	34%	53	47%	62	38%	235	38%
Nee	154	44%	32	29%	61	37%	247	39%
In de toekomst wellicht	45	13%	14	13%	24	15%	83	13%
Totaal	350		112		164		626	

Transnationale betrokkenheid

Integratie in het bestemmingsland sluit het onderhouden van intensieve en persoonlijke contacten met het land van herkomst niet uit. Dit geldt vooral voor landen binnen Europa, waar de grenzen relatief open zijn en waarbinnen men zich met relatief gemak kan bewegen. Prijsdalingen van vliegtickets en kanalen van massacommunicatie maken dat intra-Europese migranten hun leven in Nederland kunnen leiden, maar eveneens in contact kunnen blijven met het land van herkomst. Hierna zullen enkele indicatoren worden besproken van de banden die de ondervraagde arbeidsmigranten onderhouden met hun land van herkomst.

Een belangrijke indicator van banden met het thuisland is de financiële steun die wordt gegeven aan de familie aldaar.

Tabel 74. Het zenden van geld naar het thuisland

<i>Ondersteunt u anderen?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, familie of vrienden	179	51%	63	56%	74	45%	316	50%
Nee, geen familie of vrienden	173	49%	49	44%	90	55%	312	50%
Totaal	352		112		164		628	

De helft van onze respondenten geeft aan familie of vrienden in het thuisland financieel te ondersteunen. Voor de afzonderlijke drie onderzoeksgroepen geldt dat het hoogste percentage (56%) migranten dat familie of vrienden in het thuisland ondersteunt kan worden gevonden onder de Roemenen. Dit percentage is het laagste onder de Bulgaarse respondenten: 45%.

Tabel 75. Wie wordt ondersteund

<i>Wie ondersteunt u?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ouders	93	59%	32	55%	47	64%	172	60%
Mijn gezin (partner en kinderen)	17	11%	6	10%	23	32%	46	16%
Broer/zussen	34	21%	15	26%	3	4%	52	18%
Familie overig	6	4%	4	7%	0	0%	10	3%
Vrienden	8	5%	1	2%	0	0%	9	3%
Totaal	158		58		73		289	

Het grootste deel van de respondenten (60%) dat geld stuurt, doet dit naar de ouders. Het meeste van dit geld wordt gebruikt voor alledaagse zaken. Ook kan het zijn dat een deel van dit geld wordt besteed aan de kinderen van de migranten, die in het thuisland door hun grootouders worden verzorgd. Over het algemeen sturen de migranten geld naar familie en in veel mindere mate naar vrienden. Degenen die geld naar het thuisland sturen met het doel het daar te investeren, doen dit ofwel door het uit te geven aan de bouw van een huis ofwel door het opknappen van bestaand onroerend goed. Onder de categorie "anders" vallen medische kosten of de aanschaf van luxegoederen.

Tabel 76. Waar wordt het geld dat u terugstuurt voor gebruikt?

<i>Waar wordt geld voor gebruikt?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Geen geld	84	24%	16	14%	48	29%	148	23%
Dagelijkse behoeftes	165	47%	55	49%	67	41%	287	46%
Terugbetaling schuld	46	13%	18	16%	13	8%	77	12%
Investerings	7	2%	6	5%	0	0%	13	2%
Onderwijs	39	11%	14	13%	32	20%	85	14%
Anders	12	3%	3	3%	3	2%	18	3%
Totaal	353		112		163		628	

Het belang van dit soort financiële zendingen wordt geïllustreerd door het grote deel dat wordt gebruikt voor dagelijkse behoeftes. Het maakt duidelijk dat migranten dit geld gebruiken om hun familie in elementaire behoeftes te voorzien.

Hoeveel geld wordt er naar het land van herkomst gestuurd? Op jaarbasis stuurt 14% van onze respondenten meer dan 4800 euro naar het land van herkomst. Dit houdt in dat er iedere maand minstens 400 euro wordt overgemaakt. 21% van de Roemenen stuurt meer dan 4800 euro per jaar naar huis, het hoogste percentage van de drie groepen. De meeste van onze respondenten sturen kleine bedragen, die toch een groot verschil kunnen maken: delen van Roemenië, Bulgarije en Polen behoren tot de armste gebieden binnen de EU.

Tabel 77. Hoeveel geld stuurt u op jaarbasis naar uw land van herkomst?

<i>Totaal in euro's per jaar</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Geen geld	177	50%	54	48%	96	59%	327	52%
1-1200 euro	30	9%	10	9%	21	13%	61	10%
1201-2400 euro	38	11%	12	11%	16	10%	66	11%
2401-3600 euro	38	11%	9	8%	7	4%	54	9%
3601-4800 euro	22	6%	3	3%	9	6%	34	5%
>4800 euro	47	13%	24	21%	14	9%	85	14%
Totaal	352		112		163		627	

Om de bedragen die naar het land van herkomst worden gestuurd beter te kunnen contextualiseren, hebben we ook gekeken naar de verhouding tussen het gestuurde bedrag en het totale inkomen van de respondent. Dan zien we dat de grootste groep respondenten tussen de 21% en de 30% van het inkomen naar het land van herkomst stuurt, op de voet gevolgd door de groep die minder dan 10% van het inkomen stuurt. De groep die tussen de 21% en de 30% stuurt, is de grootste groep onder de Polen. Onder de Roemenen en Bulgaren is dit de groep die 10% of minder stuurt. Dit zou kunnen betekenen dat een groot deel van het inkomen van de migranten binnen Nederland wordt uitgegeven.

Tabel 78. Welk percentage van uw inkomen is het bedrag dat u naar uw land van herkomst stuurt?

<i>Percentage inkomen</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
0-10%	22	18%	7	32%	7	41%	36	23%
11-20%	20	17%	5	22%	5	29%	30	19%
21-30%	31	26%	3	13%	4	24%	38	24%
31-40%	16	13%	0	0%	0	0%	16	10%
41-50%	9	7%	2	9%	1	6%	12	8%
51-60%	3	2%	1	5%	0	0%	4	3%
61-70%	8	7%	1	5%	0	0%	9	6%
71-80%	8	7%	2	9%	0	0%	10	6%
81-90%	3	2%	1	5%	0	0%	4	3%
91-100%	1	1%	0	0%	0	0%	1	1%
Totaal	121		22		17		160	

Naast het sturen van geld aan naasten en vrienden, zijn er ook migranten die hun geld stoppen in investeringen in het land van herkomst. 16% Van onze respondenten doet op de een of andere manier investeringen in het land van herkomst; dit percentage is het hoogst onder Poolse respondenten (19%) en het laagste onder Bulgaarse respondenten (10%). De meeste Poolse migranten investeren in onroerend goed en financiële goederen als aandelen en obligaties. Ook zijn er Poolse migranten die investeren in ondernemingen, zoals winkeltjes. Ook Roemenen investeren in onroerend goed en financiële goederen; de Bulgaarse respondenten investeren vooral in onroerend goed.

Tabel 79. Investeert u in zaken of goederen in uw land van herkomst?

<i>Investeren in thuisland</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	66	19%	17	15%	17	10%	100	16%
Nee	285	81%	94	85%	147	90%	526	84%
Totaal	351		111		164		626	

De mate van binding met het land van herkomst komt tevens naar voren in het aantal bezoeken dat aan dit land wordt gebracht. Het contact met vrienden en familie krijgt door het gemis hiervan in het dagelijks leven een nieuwe betekenis voor arbeidsmigranten.

Tabel 80. Bezoeken aan het land van herkomst

<i>Hoe vaak per jaar bezoekt u uw land van herkomst</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
0	60	17%	14	12%	48	29%	122	19%
1-5	251	71%	96	86%	114	70%	461	73%
6-10	30	8%	2	2%	1	1%	33	5%
11-20	9	2.5%	0	0%	0	0%	9	1.4%
20-30	2	1%	0	0%	0	0%	2	0.3%
40	1	0.5%	0	0%	0	0%	1	0.1%
Totaal	353		112		163		628	

De meeste migranten die we hebben gesproken brengen 1 tot 5 keer per jaar een bezoek aan het land van herkomst. Dit geldt voor alle drie de nationaliteiten. Echter, waar de Roemeense en Bulgaarse respondenten maximaal 10 keer per jaar teruggaan (maar twee Roemenen en een Bulgaar uit dit onderzoek gingen 10 keer per jaar), doen Poolse migranten dit een stuk vaker. Zo gaat één van onze Poolse respondenten elk weekend naar Polen toe. De Poolse arbeidsmigranten hebben het voordeel dat Polen dichterbij Nederland ligt dan Roemenië en Bulgarije.

Tabel 81. De redenen voor terugkeer²²

<i>Reden voor terugkeer</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Werk	12	3%	2	1%	5	3%	19	3%
Vakantie	144	33%	49	35%	49	33%	242	34%
Bezoeken familie/vrienden	261	59%	88	63%	96	64%	442	64%
Anders	25	6%	0	0%	0	0%	25	4%
Totaal	353		112		164		629	

22. Voor deze tabel geldt dat doordat dit een meerkeuzevraag was en de categorieën derhalve niet wederzijds uitsluitend zijn, de percentages niet optellen tot 100%.

De meeste migranten reizen af naar het land van herkomst om familie en vrienden te bezoeken; dit is de meest gekozen reden door onze respondenten.²³ Sommige respondenten gebruiken hun vrije tijd om op vakantie te gaan naar het land van herkomst, al kan zo'n vakantie ook een hereniging zijn met familie en/of vrienden. Zo brengen veel van onze Bulgarse respondenten hun vakantie door aan de kust van de Zwarte Zee in Bulgarije. Voor de belangrijke feestdagen, zoals met Kerst en in minder mate met Pasen, reizen eveneens veel respondenten af naar hun land van herkomst. De meeste van onze respondenten (45%) blijven niet langer dan een maand in het land van herkomst en sommigen (24%) een tot twee maanden. Onder de Poolse respondenten is de groep die een tot twee maanden in het land van herkomst verblijft, het grootst: 29% verblijft 5 tot 8 weken in het land van herkomst. Wellicht dat dit komt omdat veel Polen een periode van rust inlassen tussen twee verschillende banen op uitzendbasis. Degenen die aangeven vanwege andere redenen naar het thuisland af te reizen, doen dit vaak om (bureaucratische of financiële) formaliteiten af te handelen. Een enkele respondent geeft aan naar het land van herkomst af te reizen voor een dokters- of tandartsbezoek.

Tevens vervullen de telefoon en andere moderne communicatiemiddelen een belangrijke rol voor de arbeidsmigranten. De respondenten zijn door het wijdverbreide gebruik van mobiele technologie en de lage kosten voor het gebruik ervan in staat op dagelijkse basis hun familie en vrienden in het land van herkomst te spreken. Om precies te zijn heeft meer dan 50% van de respondenten dagelijks contact met familie in het land van herkomst. Dit geldt het sterkst voor de Poolse respondenten: 63% spreekt zijn of haar familie op dagelijkse basis.

Tabel 82. Hoe vaak heeft u contact met familie?

<i>Contact met familie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Elke dag	223	63%	65	58%	84	51%	372	59%
Een keer per week	96	27%	34	27%	72	44%	202	32%
Een keer per maand	22	6%	8	6%	5	3%	35	6%
Minder dan een keer per maand	8	2%	1	1%	0	0%	9	1%
Nooit	2	1%	2	2%	2	1%	6	1%
<i>Contact met vrienden/kennissen</i>								
Elke dag	126	36%	21	19%	77	47%	224	36%
Een keer per week	121	34%	54	48%	49	30%	224	36%
Een keer per maand	53	15%	24	21%	20	12%	97	15%
Minder dan een keer per maand	29	8%	7	6%	9	6%	45	7%
Nooit	23	7%	6	5%	9	6%	38	6%
Totaal	353		112		164		629	

De contacten met vrienden zijn minder frequent. 36% van de respondenten heeft wekelijks contact met vrienden; een even groot percentage heeft eenmaal per werk contact met vrienden. Slechts 1% van onze respondenten heeft nooit contact met familieleden; 6% onderhoudt geen contacten met vrienden.

23. Merk op dat tabel 81 weergeeft hoe vaak bepaalde redenen zijn gekozen door de respondenten. Respondenten kunnen meerdere redenen hebben om naar het land van herkomst af te reizen.

Verblijfsintenties en mogelijke terugkeer

30% Van onze respondenten weet niet hoe lang zij in Nederland willen blijven. Het hoogste percentage migranten dat nog niet weet hoe lang zij in Nederland willen blijven, vinden we onder de Bulgaren: 40%. Voor wat betreft de Polen is het percentage dat nog niet weet hoe lang het verblijf in Nederland uiteindelijk zal zijn ongeveer net zo groot als het percentage dat aangeeft voorgoed te willen blijven. Overigens is het percentage dat aangeeft voorgoed in Nederland te willen blijven voor elke groep migranten ongeveer even hoog: tussen de 17% en de 20%. Enkele migranten geven aan op de korte termijn weer weg te willen uit Nederland: 17% geeft aan een jaar of minder lang in Nederland te willen blijven. De onzekerheid over de verblijfstijd van onze respondenten hangt samen met hun relatief zwakke positie op de arbeidsmarkt. Slechts 6% van onze respondenten heeft een vast contact.

Tabel 83. Hoe lang bent u van plan in Nederland te blijven?

<i>Verblijfsintentie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
0-3 maanden	27	8%	3	3%	3	2%	33	5%
4-6 maanden	23	7%	5	5%	4	2%	32	5%
7-12 maanden	30	9%	11	10%	6	4%	47	7%
2 jaar	38	11%	8	7%	16	10%	62	10%
3-5 jaar	46	13%	13	12%	20	12%	79	13%
5-10 jaar	22	6%	7	6%	10	6%	39	6%
Tot pensioen	18	5%	7	6%	11	7%	36	6%
Wil definitief in NL blijven	72	20%	21	19%	28	17%	121	19%
Weet niet	75	21%	36	32%	66	40%	177	28%
Geen antwoord	2	1%	1	1%	0	0%	3	0%
Totaal	353		112		164		629	

55% van de respondenten die in de toekomst niet in Nederland willen leven geeft aan na het verlaten van Nederland terug te gaan naar het land van herkomst. Voor de Polen is dit percentage het hoogst, voor de Roemenen en Bulgaren het laagst. Dit zou te maken kunnen hebben met de betere economische situatie in Polen: dit land kent meer werkgelegenheid en kansen voor ondernemers. De Roemeense economie heeft als gevolg van de economische crisis en de daaropvolgende recessie hulp van het IMF moeten krijgen om niet failliet te gaan. 24% van de Roemenen geeft dan ook aan naar een andere EU-lidstaat te gaan als ze niet in Nederland zouden blijven; het hoogste percentage van alle drie de groepen migranten.

Tabel 84. Indien u niet van plan bent in Nederland te blijven, naar welk land zou u dan willen gaan?

<i>Waarheen als men niet in NL wil blijven</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Terug naar herkomstland	218	62%	51	46%	74	45%	343	55%
Werken in ander EU land	31	9%	27	24%	31	19%	89	14%
Nog een keer naar NL	2	1%	4	4%	6	4%	12	2%
Weet niet	26	7%	12	11%	20	12%	58	9%
Wil niet antwoorden	2	1%	0	0%	4	2%	6	1%
Wil definitief in NL blijven	72	21%	18	16%	29	18%	119	19%
Totaal	351		112		164		627	

Als er gekozen moet worden voor een nieuw land om te wonen en werken, is werkgelegenheid van doorslaggevend belang. Daarbij gaat het niet zozeer om de hoogte van het loon gaat, maar om het vinden van werk *an sich*. Maar liefst 34% zegt dat hun beslissing om al dan niet in Nederland te blijven afhangt van de beschikbaarheid van werk en 12% zegt dat het te maken heeft met financiële zaken.

Tabel 85. Waar hangt uw beslissing al dan niet in Nederland te blijven vanaf?

<i>Waar hangt uw verblijf/permanente terugkeer van af</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Beschikbaarheid werk	85	24%	56	50%	70	43%	211	34%
Familie situatie	28	8%	6	5%	11	7%	45	7%
Geld	50	14%	7	6%	17	10%	74	12%
Voorzien in persoonlijke behoefte	32	9%	3	3%	4	2%	39	6%
Situatie in LVH	19	5%	4	4%	7	4%	30	5%
Betere baan in LVH	14	4%	1	1%	5	3%	20	3%
Meerdere redenen	14	4%	6	5%	6	4%	26	4%
Persoonlijke redenen/relatie in NL	14	4%	9	8%	9	6%	32	5%
Slechts tijdelijk in NL	18	5%	2	2%	3	2%	23	4%
Geen antwoord/geen mening	7	2%	0	0%	4	2%	11	2%
Wil definitief in NL blijven	72	20%	18	16%	27	17%	117	19%
Totaal	353		112		163		628	

Conclusies

We hebben de integratie van Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten in de Nederlandse samenleving op drie manieren geanalyseerd: (1) contacten met Nederlanders op het werk, in de buurt en in de vrije tijd, (2) beheersing van de Nederlandse taal, en (3) bindingen met het land van herkomst. Van de respondenten geeft 50% aan buiten het werk om contact te hebben met autochtone Nederlanders: de andere helft heeft buiten het werk om geen contact met autochtone Nederlanders. 61% van de Bulgaarse respondenten heeft contact met Nederlanders. Voor de Polen is dit percentage het laagste: 43%.

Van de Poolse respondenten heeft 48% en van de Bulgaarse respondenten heeft 40% contact met Nederlandse buurtgenoten; 42% van de Roemeense respondenten geeft aan zelden tot nooit contact te hebben met Nederlandse buurtgenoten. Als het gaat om de vrije tijd, geeft 51% van alle respondenten aan nooit tijd door te brengen met Nederlanders; ook geeft 82% aan zeer vaak de vrije tijd door te brengen met landgenoten die eveneens arbeidsmigrant zijn. Daarnaast brengt men graag de vrije tijd door met al gevestigde migranten uit het land van herkomst. Een significant deel van de Roemeense respondenten zegt hun vrije tijd door te brengen met autochtone Nederlanders. Voor de Polen is dit percentage duidelijk lager: slechts 9% geeft aan de vrije tijd te spenderen met Nederlandse vrienden. Toch geeft 80% van de respondenten aan buiten het werk om graag meer contact te willen met autochtone Nederlanders.

Op het gebied van taalvaardigheid zien we dat 57% van alle respondenten geen of slechts een paar woorden Nederlands spreekt. De Roemenen en Bulgaren geven het meest aan Nederlands te kunnen spreken: voor beide groepen geldt dat 19% de taal vloeiend spreekt. Voor de Polen is dit 8%. Toch wil het grootste deel van de respondenten (beter) Nederlands leren spreken en zijn zij bereid zelf voor de kosten op te draaien die daarmee gepaard gaan. Hoewel enkele respondenten een inburgeringscursus hebben gevolgd in Nederland, geeft 42% van de respondenten die een cursus Nederlands hebben gevolgd aan dit gedaan te hebben via commerciële instellingen. De reden om Nederlands taal te kunnen spreken is om beter te kunnen communiceren en te integreren in de Nederlandse samenleving. Verder verwacht men dat een betere beheersing van de Nederlandse taal de deur opent naar een betere baan in Nederland.

Richten we ons op de banden met het thuisfront en meer in het bijzonder de financiële bijdrages daaraan, dan zien we dat de helft van de respondenten enige vorm van financiële steun geeft aan vrienden of familie in het land van herkomst. 56% van de Roemeense migranten verleent financiële steun aan familie of vrienden; voor de Polen en Bulgaren is dit respectievelijk 51 en 45%. Het grootste deel van het gestuurde geld dient om in het dagelijks levensonderhoud te voorzien.

Van de respondenten die geld naar het land van herkomst sturen, is de groep die tussen de 21% en de 30% van het inkomen afstaat het grootst. Onder de Roemenen en Bulgaren die geld afdragen aan familie of vrienden in het land van herkomst, is de groep die 10% of minder overmaakt het grootst. 16% van de respondenten investeert in het land van herkomst: dit percentage is het hoogst onder de Poolse respondenten (19%) en het laagst onder Bulgaarse respondenten (10%). Dit geld wordt voornamelijk geïnvesteerd in financiële goederen en onroerend goed.

De meeste migranten brengen tussen de 1 en de 5 keer per jaar een bezoek aan het land van herkomst; de Polen gaan het vaakst, geholpen door de geringere afstand van Polen ten opzichte van Nederland. Lange-afstandscontacten (via de telefoon of anderszins) vinden ook regelmatig plaats: 50% van de respondenten spreekt minimaal een keer per dag met familie. Dit percentage is het hoogste bij de Poolse respondenten: 63% maar liefst.

Een groot deel van de respondenten weet nog niet hoe lang ze in Nederland wil blijven (ongeveer 30%). Van de Poolse arbeidsmigranten geeft 20% aan voorgoed in Nederland te willen blijven; voor de Roemenen en Bulgaren is dit respectievelijk 17% en 19%. Voor de migranten die niet te wens hebben in Nederland te blijven geldt dat 55% terug wil gaan naar het land van herkomst. Van de Roemeense respondenten geeft echter 24% aan liever naar een ander EU-land te gaan. De voornaamste reden om in Nederland te blijven is de werkgelegenheid. Voor 35% van de respondenten is de kans op werk van doorslaggevend belang voor de beslissing om al dan niet in Nederland te blijven.

6. Hoogopgeleide arbeidsmigranten

De laatste jaren is er steeds aandacht gekomen voor de concurrentiestrijd om hoogopgeleide arbeidskrachten tussen landen en regio's. De leden van de Europese Unie streven er allemaal naar competitieve en dynamische kennis-economieën te worden; om dit doel te bereiken is het voor hen van cruciaal belang om hoogopgeleide migranten aan te trekken. Dit gebeurt niet alleen door het werven van hoogopgeleide migranten van buiten de EU (bijvoorbeeld door middel van de 'blue card' voor de EU), maar ook door gebruik te maken van geschikte arbeidskrachten uit de nieuwe lidstaten. Dit hoofdstuk handelt over hoogopgeleide migranten uit Polen, Bulgarij en Roemenie die werkzaam zijn in de Nederlandse kenniseconomie.

Volgens de IND zijn arbeidsimmigranten in Nederland op te delen in twee hoofdcategorieën: immigranten die een werkvergunning nodig hebben om te mogen werken in Nederland, en immigranten die niet aan die eis hoeven te voldoen. De hoogopgeleide Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten behoren tot de eerste categorie. Kennismigranten hebben makkelijker toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt dan andere arbeidsmigranten. Een hoogopgeleide migrant die vanwege een arbeidscontract naar Nederland komt en een bruto jaarsalaris van 50.183 euro of meer – 36.801 euro als hij of zij jonger is dan 30 jaar – verdient, wordt gezien als een kennismigrant. De inkomensdrempel is niet van toepassing als de werkgever in Nederland een onderzoek- of onderwijsinstelling is. Een Roemeense of Bulgaarse migrant hoeft niet over een werkvergunning te beschikken als hij of zij aan deze voorwaarden voldoet. Dit maakt de rekrutering van dergelijke hoogopgeleiden een stuk eenvoudiger voor Nederlandse werkgevers. Poolse migranten hebben direct toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt, met inbegrip van hoogopgeleide banen.

Om ons louter te kunnen richten op de hoogopgeleide respondenten, hebben we ook hier gebruik gemaakt van het "EGP occupational class scheme" van Erikson et al. (1979 & 1983, zie bijlage A; zie ook tabel 19 in hoofdstuk 3). Voor dit hoofdstuk zullen we ons louter richten op de respondenten die in categorie I (hoger dienstverlenend) en II (lager dienstverlenend) vallen.

Persoonlijke kenmerken

Onderstaande tabel laat zien dat de meerderheid van de hoogopgeleide migranten vrouw is en 30 jaar oud of jonger, hoewel er verschillen zijn als we de drie migrantengroepen apart bekijken. De Roemenen vormen met 43% de grootste van deze drie groepen.

Tabel 86. Geslacht en leeftijd van hoogopgeleide migranten

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Geslacht								
Man	4	33%	11	42%	12	67%	27	47%
Vrouw	10	67%	15	58%	6	33%	31	53%
Leeftijd								
t/m 30	13	93%	18	69%	3	16%	34	54%
31-40	1	7%	5	19%	13	68%	18	33%
40+	0	0%	3	12%	3	16%	6	12%
Totaal	14		26		18		58	

Onderstaande tabel laat duidelijk zien dat deze hoogopgeleide migranten zeer sterk geconcentreerd zijn in Rotterdam en Den Haag: bijna 90% van de hoogopgeleide migranten uit ons onderzoek woont in één van deze twee gemeentes (merk op dat we geen veldwerk in Amsterdam hebben gedaan). Gegeven het aanbod van banen (voor hoogopgeleiden) in deze twee steden is dit geen verrassing.

Tabel 87. Gemeentes waar de hoogopgeleide migranten wonen

Woonplaats	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Amsterdam	0	0%	1	4%	0	0%	1	2%
Breda	3	21%	0	0%	0	0%	3	5%
Den Haag	7	50%	10	38%	10	56%	27	47%
Hillegom	1	7%	0	0%	0	0%	1	2%
Rotterdam	3	21%	14	54%	7	39%	24	41%
Dordrecht	0	0%	1	4%	0	0%	1	2%
Zoetermeer	0	0%	0	0%	1	6%	1	2%
Totaal	14		26		18		58	

Een overgrote meerderheid van deze groep respondenten heeft een diploma behaald aan een universiteit. Met uitzondering van de Bulgaarse respondenten heeft 80% van onze respondenten hoger onderwijs gevolgd.

Tabel 88. Opleidingsniveau hoogopgeleide migranten

Opleidingsniveau	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Hogeschool	1	7%	1	4%	3	17%	5	9%
Universiteit	12	86%	23	88%	13	72%	48	83%
Studeert nog	1	7%	0	0%	1	6%	2	3%
Anders	0	0%	2	8%	1	6%	3	5%
Totaal	14		26		18		58	

De meeste Poolse hoogopgeleide arbeidsmigranten hebben een opleiding gevolgd op het gebied van de exacte, technische of economische wetenschappen of hebben een artistieke opleiding gevolgd. De Roemeense groep is overwegend gespecialiseerd in de exacte en technische wetenschappen, de IT, de medische wetenschappen of heeft een opleiding gevolgd op het gebied van architectuur. De Bulgaren hebben overwegend een opleiding in de IT of hebben zich gespecialiseerd in de economische of exacte wetenschappen. De technische en exacte wetenschappen zijn dus sterk vertegenwoordigd onder onze hoogopgeleide respondenten.

Tabel 89. Redenen om voor Nederland te kiezen

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Werk/salariëring	17	40%	31	36%	23	52%	71	41%
Familie en vrienden in Nederland	3	7%	12	14%	7	16%	22	13%
Kwaliteit van leven in Nederland	19	44%	36	42%	14	32%	69	40%
Anders	4	9%	7	8%	0	0%	11	6%
Totaal	43		86		44		173	

Bovenstaande tabel toont dat het werk en het daarbij horende salaris en de kwaliteit van leven de voornaamste redenen zijn voor kennismigranten om naar Nederland te komen.²⁴ Dit toont aan dat Nederland een aantrekkelijk land is voor kennismigranten, niet alleen op professioneel gebied (werk en inkomen), maar ook als het gaat om niet-werkgerelateerde zaken (kwaliteit van leven). Deze bevindingen komen overeen met die van een recent SEO onderzoek.²⁵ Uit dat onderzoek kwam naar voren dat Nederland een van de meest populaire OESO-landen is onder hoger opgeleide migranten. De arbeidsmarkt, salariëring en infrastructuur voor kennis worden onder andere genoemd als redenen voor hoogopgeleide migranten om voor Nederland te kiezen.

In hun keuze voor Nederland lijken Poolse en Bulgaarse migranten vooral gemotiveerd te zijn door het werk en de beloning daarvoor, terwijl de Roemeense migranten vooral de kwaliteit van leven lijken te verkiezen boven werk en salariëring. Vergeleken met de andere respondenten lijken familierelaties en sociale contacten een minder belangrijke rol te spelen voor hoogopgeleide migranten. Nog een reden dus om aan te nemen dat voor kennismigranten professionele voldoening een cruciale rol speelt in de keuze van het land van bestemming. Wat verder een rol speelt, is dat 80% van de hoogopgeleide migranten geen kinderen heeft en dat 40% alleenstaand is.

Tabel 90. Burgerlijke staat

<i>Wat is uw burgerlijke staat?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Getrouwd	0	0%	9	35%	12	67%	21	36%
Partner, ongetrouwd	5	36%	7	27%	2	11%	14	24%
Alleenstaand	9	64%	10	38%	4	22%	23	40%
Totaal	14		26		18		58	

24. Het gaat hier om het aantal keren dat een bepaalde reden is gekozen en niet om de verdeling van het aantal respondenten over de verschillende redenen. Een persoon kan immers meerdere redenen aanvoeren om naar Nederland te komen.

25. <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2010/05/31/nederland-in-top-drie-van-kennismigranten.html>

Alleen onder de Bulgaarse respondenten is het aantal respondenten dat kinderen heeft gelijk aan het aantal respondenten dat geen kinderen heeft. Zowel de Poolse als de Roemeense hoogopgeleide respondenten hebben geen kinderen. Een vergelijkbaar patroon valt waar te nemen als we kijken naar de burgerlijke staat van deze groep respondenten: waar een groot deel van de Poolse en Roemeense respondenten alleenstaand is, is het merendeel van de Bulgaarse respondenten getrouwd. Voor bijna alle getrouwde respondenten geldt dat ze samen met hun partner in Nederland wonen. Voor alle respondenten met kinderen geldt dat deze bij hem of haar in Nederland wonen.

Tabel 91. Heeft u kinderen?

<i>Kinderen</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	0	0%	0	0%	9	50%	9	15%
Nee	14	100%	26	100%	9	50%	49	85%
Totaal	14		26		18		58	

Positie op de arbeidsmarkt

Er bestaat een aantal verschillen tussen de groepen respondenten. Zo hebben we gezien dat uitzendbureaus een belangrijke rol spelen in de arbeidssituatie van Poolse migranten. Hoewel dit in mindere mate geldt voor de hoogopgeleide Poolse migranten, werkt 20% nog steeds via een uitzendbureau. Dit is het hoogste percentage van alle drie de onderzochte groepen: slechts één Roemeense hoogopgeleide respondent werkt via een uitzendbureau; geen enkele van onze Bulgaarse hoogopgeleide respondenten geeft aan via een uitzendbureau te werken. De meeste van de kennismigranten hebben een tijdelijk (45%) of een vast contract (43%). Dit geeft duidelijk aan dat de arbeidsmarktpositie van de kennismigranten veel sterker is dan die van de overige respondenten in dit onderzoek.

Tabel 92. De arbeidssituatie van hoogopgeleide arbeidsmigranten

<i>Arbeidssituatie</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Uitzendbureau	3	21%	1	4%	0	0%	4	7%
Tijdelijk contract	4	29%	13	50%	9	50%	26	45%
Vast contract	6	43%	11	42%	8	44%	25	43%
Zelfstandig	1	7%	0	0%	0	0%	1	2%
Anders	0	0%	1	4%	1	6%	2	3%
Totaal	14		26		18		58	

Hoogopgeleide Poolse arbeidsmigranten werken als onderzoeker, accountant, onderwijzer, administratief medewerker, makelaar, ingenieur of manager. De Roemenen zijn werkzaam als softwareontwikkelaar, ingenieur, onderzoeker, administratief medewerker, architect, onderwijzer, tandarts, webdesigner of advocaat of werken in de zakelijke of financiële wereld of de marketing. De Bulgaarse kennismigranten zijn IT specialist, ingenieur, administratief medewerker,

advocaat, onderwijzer, accountant of manager of vervullen een andere rol in het zakenleven. Onderstaande tabel laat zien in welke economische sectoren de hoogopgeleide respondenten zoal werkzaam zijn. Voor alle drie de groepen geldt dat het grootste deel van de respondenten actief is in de zakelijke dienstverlenende sector, gevolgd door de industriële sector.

Tabel 93. Economische sectoren waarin hoogopgeleide respondenten actief zijn

<i>Sector</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Industrieel	2	14%	6	24%	5	28%	13	23%
Zakelijke dienstverlening	9	64%	11	44%	9	50%	29	51%
Onderwijs	2	14%	2	8%	2	11%	6	11%
Kunst, cultuur en entertainment	1	7%	0	0%	0	0%	1	2%
Land- en tuinbouw, veeteelt	0	0%	1	4%	0	0%	1	2%
Bouwnijverheid	0	0%	1	4%	0	0%	1	2%
Anders	0	0%	4	16%	2	11%	6	11%
Totaal	14		25		18		57	

De manier waarop de respondenten aan hun baan in Nederland zijn gekomen is eveneens een weergave van hun positie op de arbeidsmarkt als hoogopgeleide werknemers. De grootste groep respondenten heeft werk gevonden door online werving (36%). 12% heeft direct contact gezocht met hun gewenste werkgever en 10% is direct benaderd door de werkgever. De manieren waarop deze respondenten aan hun baan in Nederland zijn gekomen zijn een weergave van de zelfstandige wijze waarop naar een baan in de hogere segmenten van de arbeidsmarkt wordt gezocht; dit contrasteert dan ook behoorlijk met de wijze waarop de andere onderzochte arbeidsmigranten aan hun baan in Nederland zijn gekomen – namelijk door middel van persoonlijke contacten in Nederland (familie, vrienden of landgenoten) of via uitzendbureaus.

Tabel 94. Hoe bent u aan uw huidige baan gekomen?

<i>Baan gevonden via</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Familie, vrienden of bekenden in NL	3	21%	0	0%	2	11%	5	9%
Internet	4	29%	11	42%	6	33%	21	36%
Uitzendbureau in NL	3	21%	1	4%	1	6%	5	9%
Uitzendbureau in land van herkomst	1	8%	0	0%	0	0%	1	2%
Ben direct benaderd	3	21%	3	11%	0	0%	6	10%
Eigen bedrijf begonnen	0	0%	0	0%	3	16%	3	5%
Advertentie in openbare ruimte	0	0%	2	8%	1	6%	3	5%
Advertentie in krant	0	0%	1	4%	1	6%	2	3%
Heb bedrijf direct benaderd	0	0%	3	12%	4	22%	7	12%
Anders	0	0%	5	19%	0	0%	5	9%
Totaal	14		26		18		58	

Onderstaande tabel laat zien dat bijna 80% van de hoogopgeleide respondenten aangeeft een baan op hetzelfde niveau als hun opleiding en ervaring te hebben. Ter vergelijking: dit gold slechts voor 27% van onze totale onderzoekspopulatie. De meeste van de hoger opgeleide respondenten hebben hun baan pas gekregen na aankomst in Nederland en hebben daarom moeten wedijveren met autochtone hoogopgeleiden.

Tabel 95. Huidige baan hoogopgeleide migranten versus opleiding/professionele ervaring

<i>Komt uw baan overeen met training/ervaring</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Nee, werk is op hoger niveau	1	8%	0	0%	0	0%	1	2%
Nee, werk is op lager niveau	0	0%	4	15%	3	17%	7	12%
Nee, ben opgeleid voor iets anders	0	0%	3	12%	2	11%	5	9%
Ja, gelijk niveau	12	92%	19	73%	13	72%	44	77%
Totaal	13		26		18		57	

Voor de meeste van onze hoogopgeleide migranten geldt dat hun huidige baan in Nederland niet hun eerste baan is. Iets meer dan de helft heeft een tijdelijk of vast contract in het land van herkomst gehad voor hun komst naar Nederland. 22% Van de hoogopgeleide respondenten was student voordat hij of zij naar Nederland kwam, wat aangeeft dat hun baan in Nederland hun eerste is. De helft van de Poolse hoogopgeleide migranten studeerde nog toen zij de Nederlandse arbeidsmarkt betraden. Dit gegeven weerspiegelt de flexibiliteit van deze migranten; zij kijken verder dan de arbeidsmarkt in eigen land. 5% Van onze respondenten had geen baan in het land van herkomst, wat aangeeft dat het werken in een andere EU-lidstaat een manier kan zijn om te ontsnappen aan werkloosheid.

Tabel 96. Arbeidssituatie in het land van herkomst, vóór komst naar Nederland

<i>Arbeidssituatie in herkomstland</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Tijdelijk contract	1	7%	2	8%	5	28%	8	14%
Vast contract	1	7%	12	46%	9	50%	22	38%
Informele overeenkomst	1	7%	0	0%	0	0%	1	2%
Werkloos	2	14%	1	4%	0	0%	3	5%
Student	7	50%	4	15%	2	11%	13	22%
Anders	0	0%	1	4%	0	0%	1	2%
Zelfstandige	0	0%	0	0%	1	6%	1	2%
Gegevens ontbreken	2	14%	6	23%	1	6%	9	16%
Totaal	14		26		18		58	

Kijken we naar de salarissen van deze groep arbeidsmigranten, dan zien we dat meer dan de helft (54 %) meer dan 2000 euro per maand verdient. De meest voorkomende inkomenscategorie onder de Roemeense en de Poolse kennismigranten is die tussen 1500 en 2000 euro per maand. Onder de Bulgaarse migranten is de groep die meer dan 3000 euro per maand verdient het grootste (35%).

Tabel 97. Maandlijks inkomen hoogopgeleide migranten

<i>Maandloon</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
<999	2	14%	1	3%	1	7%	4	8%
1000-1499	1	7%	2	8%	1	7%	4	8%
1500-1999	5	36%	8	33%	3	21%	16	31%
2000-2999	4	29%	6	25%	4	29%	14	27%
3000+	2	14%	7	29%	5	35%	14	27%
Totaal	14		24		14		52	

Integratie in Nederland, taalvaardigheid en banden met het land van herkomst

Deze paragraaf behandelt de integratie in Nederland van hoogopgeleide migranten, evenals de banden die de respondenten onderhouden met het land van herkomst.

Op de werkvloer worden de meeste hoogopgeleide migranten omringd door Nederlandse collega's en in mindere mate door landgenoten. Voor de Poolse migranten geldt echter dat ze in bedrijven werken waar ook andere Poolse arbeidsmigranten werkzaam zijn. Voor de Roemenen en Bulgaren geldt dit over het algemeen niet. Buiten het werk om en in buurtverband hebben deze migranten minder vaak contact met Nederlanders: 40% heeft in deze situaties contact met de autochtone bevolking. Dit is echter niet vanwege het feit dat deze respondenten wonen in wijken waar veel landgenoten wonen. Bijna de helft heeft geen contact met landgenoten in de directe leefomgeving.

Kijken we naar met wie de vrije tijd wordt doorgebracht, dan zien we dat meer dan de helft deze doorbrengt met autochtone Nederlanders en meer dan 60% deze (op regelmatige basis) doorbrengt met landgenoten. Ongeveer 12% van de hoogopgeleide respondenten gaat in de vrije tijd in het geheel niet om met Nederlanders. Van de respondenten voor wie dat wel geldt, heeft de meerderheid tussen de 1 en de 5 Nederlandse vrienden.

Tabel 98. Contact met Nederlanders en landgenoten op de werkvloer, in buurtverband en in de vrije tijd

<i>Contact met</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
<i>NL'ers op werk</i>								
(Bijna) nooit	0	0%	1	4%	3	17%	4	7%
Soms	1	7%	1	4%	1	6%	3	5%
(Heel) vaak	13	93%	24	82%	14	77%	51	88%
<i>Landgenoten op werk</i>								
(Bijna) nooit	5	36%	16	61%	11	61%	32	55%
Soms	2	14%	4	15%	2	11%	8	14%
(Heel) vaak	7	50%	6	23%	5	28%	18	31%
<i>NL'se buurtgenoten</i>								
(Bijna) nooit	2	14%	9	35%	2	11%	13	22%
Soms	4	29%	11	42%	5	28%	20	34%
(Heel) vaak	8	57%	6	23%	11	61%	25	43%
<i>Buurtgenoten uit land van herkomst</i>								
(Bijna) nooit	4	28%	18	70%	5	28%	27	47%
Soms	4	28%	4	15%	3	17%	11	19%
(Heel) vaak	6	44%	4	15%	10	55%	20	34%
<i>NL'ers in vrije tijd</i>								
(Bijna) nooit	1	7%	4	15%	2	11%	7	12%
Soms	6	43%	9	35%	5	28%	20	34%
(Heel) vaak	7	50%	13	50%	11	61%	31	54%
<i>Landgenoten in vrije tijd</i>								
(Bijna) nooit	0	0%	6	23%	1	6%	7	12%
Soms	4	29%	5	19%	4	22%	13	22%
(Heel) vaak	10	71%	15	58%	13	72%	38	66%
Totaal	14		26		18		58	

De meeste van de hoogopgeleide respondenten spreken Nederlands: meer dan 70% spreekt in ieder geval een beetje Nederlands. Bijna dertig procent spreekt (bijna) vloeiend Nederlands. Slechts een paar respondenten spreekt helemaal geen Nederlands. Een van de redenen dat sommige van de hoogopgeleide respondenten geen Nederlands spreken is dat Engels voor hen de voertaal op de werkvloer is. Bijna 80% spreekt dan ook Engels met directe leidinggevenden en collega's. Hoewel het dus voor de hoogopgeleide respondenten niet nodig is de Nederlandse taal te spreken, heeft een groot deel van deze arbeidsmigranten Nederlands geleerd om in zich in het dagelijkse leven te kunnen redden. Dit is eveneens de reden dat veel van deze migranten aangeven hun beheersing van de Nederlandse taal te willen verbeteren.

Tabel 99. Beheersing van het Nederlands onder hoogopgeleide migranten.

<i>Spreekt u Nederlands?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja, (behoorlijk) vloeiend	5	35%	8	31%	4	22%	17	29%
Ja, slechts een beetje	6	43%	13	50%	8	44%	27	47%
Nee, enkel een paar woorden	3	22%	3	11%	6	33%	12	21%
Nee, helemaal niet	0	0%	2	8%	0	0%	2	3%
Totaal	14		26		18		58	

Voor wat betreft de banden met het land van herkomst geldt voor de hoogopgeleide respondenten hetzelfde als voor de overige arbeidsmigranten: men treedt vaak in contact met familie en vrienden in het thuisland. 60% heeft iedere dag wel contact met het thuisfront; voor de Poolse groep respondenten is dit zelfs 86%. De Roemeense en Bulgaarse hoogopgeleide kennismigranten hebben over het algemeen minder vaak contact met de familie in het land van herkomst dan de Poolse hoogopgeleide arbeidsmigranten. Het intense contact met de familie in het thuisland vertaalt zich niet naar een grootschalige financiële ondersteuning van diezelfde familie: de meerderheid van de hoger opgeleide arbeidsmigranten (66%) verleent geen financiële steun aan familie of vrienden in het land van herkomst. Terwijl voor de andere arbeidsmigranten geldt dat 50% geld naar het thuisfront stuurt, stuurt slechts iets meer dan 30% van de hoogopgeleide migranten geld naar familie en/of vrienden in het land van herkomst. Dit is in lijn met inzichten waaruit blijkt dat hoogopgeleide migranten minder sterk geneigd zijn financiële ondersteuning te bieden aan vrienden en/of familieleden in het thuisland dan lager opgeleide migranten.²⁶

Tabel 100. Het zenden van geld naar het land van herkomst door hoogopgeleide arbeidsmigranten

<i>Biedt u volledige of gedeeltelijke financiële ondersteuning aan familieleden en/of vrienden in uw land van herkomst?</i>	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	3	21%	9	35%	8	44%	20	34%
Nee	11	79%	17	65%	10	56%	38	66%
Totaal	14		26		18		58	

Een verklaring hiervoor is dat kennismigranten minder sterk geneigd zijn om terug te keren naar het land van herkomst en dat daarom het sturen van geld als middel om de banden met het land van herkomst te onderhouden minder belangrijk is. Ook het percentage respondenten met een hoog opleidingsniveau dat investeert in het land van herkomst is laag (13%). Onderstaande tabel laat zien dat bijna 30% van de hoogopgeleide kennismigranten voorgoed in Nederland wil blijven; voor de gehele onderzoeksgroep is dit percentage een stuk lager (19%).

26. Bollard et al. (2011) *Remittances and the Brain Drain Revisited*

Tabel 101. Hoe lang zijn de hoogopgeleide migranten van plan in Nederland te blijven?

Verbljfsintentie	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
< 1 jaar	0	0%	3	12%	2	11%	5	9%
2 jaar	2	14%	2	8%	0	0%	4	7%
3-5 jaar	2	14%	1	4%	3	17%	6	10%
> 5 jaar	2	14%	3	12%	0	0%	5	9%
Wil definitief in Nederland blijven	3	21%	9	34%	5	28%	17	29%
Weet niet	5	36%	8	30%	8	44%	21	36%
Totaal	14		26		18		58	

Nog eens 36% weet nog niet hoe lang zij in Nederland zullen blijven. Voor hen hangt de beslissing wel of niet in Nederland te blijven af van hun professionele mogelijkheden in Nederland. Hoogopgeleide migranten zijn pas van plan terug naar hun land van herkomst te gaan als de werkomstandigheden daar hetzelfde zijn of beter dan in Nederland.

Conclusies

Hoewel het in het publieke debat in Nederland vaak gaat om laagopgeleide arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa, zijn dit niet de enige migranten die ervoor kiezen hier te komen werken. Hoogopgeleide Midden- en Oost-Europese migranten zijn over het algemeen jonge, hoogopgeleide mensen die naar Nederland zijn gekomen om hun professionele aspiraties te verwezenlijken. Zij zijn overwegend actief in de IT-industrie en aanpalende industrieën, hoewel er ook een aantal respondenten werkzaam is als architect, tandarts of manager. Hun beheersing van de Engelse taal maakt dat ze toegang hebben tot hoogwaardige functies. Het merendeel van de hoogopgeleide Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten geeft er de voorkeur aan hun tijd door te brengen met landgenoten of andere niet-Nederlanders. Een derde van hen wil zich niettemin voorgoed in Nederland vestigen. Hun toekomstplannen hangen vooral af de professionele mogelijkheden die zij de komende jaren in Nederland hebben.

7. Dakloze Roemenen en Bulgaren?

Inleiding

In hoofdstuk 3 van deze studie zagen we dat vooral Bulgaarse arbeidsmigranten in vergelijking met zowel de Roemeense als de Poolse respondenten een relatief slechte arbeidspositie hebben. Bijna drie kwart (72 procent) van de Bulgaarse respondenten zei geen door de werkgever ondertekend arbeidscontract te hebben (tegen 21 procent van de Roemeense en 11 procent van de Poolse respondenten). 41 procent van de geïnterviewde Bulgaren vertelde op informele basis werkzaam te zijn ('met een mondeling contract') en nog eens ruim 10 procent van hen had ten tijde van het interview geen werk of was alleen werkzaam in het eigen huishouden. Verder zagen we dat 40 procent van de geïnterviewde Bulgaren werkzaam was als ongeschoolde handarbeider en dat daarnaast één op de twintig Bulgaren geld verdiende met wat wij aanduiden als 'overlevingsstrategieën' (zoals straatmuzikant, straatveger en krantenverkoper op straat). Bij de Roemeense en Poolse respondenten lag het aandeel dat ongeschoold werk verricht aanzienlijk lager, de genoemde overlevingsstrategieën kwamen bij deze groepen eigenlijk niet voor. Deze betrokkenheid bij overlevingsstrategieën doet vermoeden dat er juist bij de Bulgaarse groep sprake is van een probleem van dakloosheid. De enige kranten die in Nederland op straat worden verkocht zijn immers daklozenkranten zoals Straatnieuws.

Een andere reden om hier naar het vraagstuk van dakloze Midden- en Oost-Europeanen te kijken, is de ophef hierover in de (lokale) politiek en media. Vooral in de gemeente Den Haag is men verontrust over het toenemende aantal dakloze Midden- en Oost-Europeanen in de stad en de overlast die zij veroorzaken. Toen bijvoorbeeld de Haagse wethouder Norder zijn (nadien veel bekritiseerde) uitspraak deed over de "tsunami van Oost-Europeanen" in zijn stad, wees hij onder meer op de groeiende problematiek van dakloosheid: "Het aantal Oost-Europeanen dat gebruik maakt van de dagopvang van het Leger des Heils in Den Haag is in drie jaar tijd verzesvoudigd, van honderd naar zeshonderd".²⁷ De overlast door dakloze Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag zou vooral veroorzaakt worden door twee factoren: enerzijds het (naar verluid) extreme drankgebruik van de betrokkenen en anderzijds dat velen van hen genoodzaakt zijn om in de openbare ruimte (op straat, in portieken en zelfs op een kerkhof) te slapen omdat ze doorgaans geen toegang hebben tot de nachtopvang voor daklozen in Den Haag (vgl. Snel et al. 2011c). Opmerkelijk genoeg is er in Rotterdam in de media en politiek veel minder consternatie over overlast door dakloze Midden- en Oost-Europeanen in de stad.

Toch is er niet alleen in Den Haag sprake van dakloosheid onder arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Hierna zullen we zien dat deze kwestie ook wel in Nederlandse grote steden (waaronder Rotterdam) speelt, maar ook uit buitenlandse steden komen berichten over aanzienlijke aantallen dakloze Midden- en Oost-Europese migranten (vooral Polen). Groot-Brittannië kreeg veel eerder dan Nederland te maken met een grote toestroom van Poolse arbeidsmigranten. Enkele jaren na de EU-uitbreiding in 2004 woonden naar schatting 400.000 Polen in Groot-Brittannië. In 2006 kwamen er (onbevestigde) berichten dat "thousands of Poles have ended up on the streets". Onderzoek liet verder zien, dat ruim 600 Midden- en Oost-Europeanen in dat jaar contact hadden met opvanginstellingen voor daklozen in Londen.²⁸

27. Trouw, 'Meer problemen met Oost-Europeanen', <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1818615/2010/11/01/Meer-problemen-met-Oost-Europeanen.dhtml>, bezocht op 21 juli 2011; Elsevier, 'Haagse PvdA-wethouder: Tsunami van Oost-Europeanen', (<http://www.elsevier.nl/web/Nieuws/Politiek/280018/Haagse-PvdAwethouder-Tsunami-van-OostEuropeanen.htm>), bezocht op 21 juli 2011

28. The Guardian, 'Homeless Poles too ashamed to leave UK. Rising number who fail to find work are forced to live on the streets', (<http://www.guardian.co.uk/society/2006/sep/10/homelessness.asylum>), bezocht op 21 juli 2011; Homeless Link (2006) *A8 Nationals in London Homelessness Services* (http://www.homeless.org.uk/sites/default/files/2006_A8_research%20_full_report.pdf); McNaughton (2008).

Ander onderzoek laat zien dat er in de Belgische hoofdstad Brussel gemiddeld 50 tot 100 Poolse daklozen ('rough sleepers') op straat overnachten (Mostowska 2009). Opmerkelijk is, dat er in al deze berichten sprake is van Poolse daklozen in de West-Europese steden en niet van Roemenen en Bulgaren, hoewel men dat – gegeven hun zwakke arbeidsmarktpositie – eerder bij deze laatste categorie zou verwachten.

Dit hoofdstuk gaat in op drie thema's. We beginnen met na te gaan wat er bekend is over het aantal dakloze Midden- en Oost-Europeanen in Rotterdam en Den Haag. Vervolgens gaan we (op basis van eerder in Den Haag verricht onderzoek) in op de achtergronden en oorzaken van dakloosheid bij deze categorie en tot slot reflecteren we op de vraag waarom er vooral sprake is van Poolse daklozen in beide steden en niet, of in veel mindere mate, van Roemeense of Bulgaarse.

Aantallen dakloze Midden- en Oost-Europeanen in Rotterdam en Den Haag

Wat is bekend over het aantal dakloze Midden- en Oost-Europeanen in de Nederlandse steden? Ten eerste is het altijd moeilijk om de omvang van een fluïde en vaak onzichtbare categorie als daklozen in te schatten, zeker als het ook nog eens gaat om – vaak niet geregistreerde – migranten (vgl. Van Doorn 2002: 43). Ten tweede wordt het inzicht in deze kwestie extra bemoeilijkt door het gegeven dat Midden- en Oost-Europese daklozen veelal geen toegang hebben tot de daklozenvoorzieningen in de steden. De reden voor dit laatste is de institutionele organisatie van de daklozenopvang in Nederland. In 2006 lanceerden de vier grote steden het Plan van Aanpak Maatschappelijke Opvang. Het doel van dit plan was om zichtbare dakloosheid tegen te gaan door daklozen onderdak te bieden en hen het liefst in een traject te plaatsen gericht op re-integratie in de 'normale' samenleving. Het Plan van Aanpak is een groot succes. Zo is men er in Rotterdam in geslaagd bijna 3000 en in Den Haag bijna 2000 daklozen van de straat te halen en in een traject te plaatsen (Trimbos Instituut 2010: 10). Dit was mede het resultaat van aanzienlijke investeringen in de daklozenopvang. Hierbij stuitte men echter op een klassiek probleem, namelijk hoe te voorkomen dat goede voorzieningen voor een maatschappelijk kwetsbare categorie een aanzuigende werking hebben op nieuwe probleemgevallen waardoor de problematiek in feite alleen maar groter wordt.²⁹ Om dit probleem te voorkomen, besloten de steden in het Plan van Aanpak het criterium van regiobinding in te voeren. Dit betekent dat de daklozenopvang alleen toegankelijk is voor personen die aantoonbaar minimaal twee jaar in de betreffende stad of regio wonen.³⁰ Aangezien dakloze Midden- en Oost-Europeanen doorgaans niet aan dit criterium voldoen, zijn zij veelal genoodzaakt om op straat of elders in de publieke ruimte te overnachten. Behalve dat dit vaak een bron van overlast is, versterkt dit ook de onzichtbaarheid van deze categorie.

In 2009 liet de toenmalige staatssecretaris Bussemaker een quick scan uitvoeren om in diverse Nederlandse steden na te gaan hoeveel dakloze Midden- en Oost-Europeanen er zijn. Aanleiding voor dit onderzoek was een uitzending van het televisieprogramma *Netwerk* over de groeiende 'overlast van Poolse zwervers in de grote steden'. In Rotterdam zou sprake zijn van 100 tot 120 dakloze en veelal aan alcohol verslaafde Polen, die overnachten in kraakpanden, garageboxen,

---

29. De socioloog A. de Swaan (1989) beschreef dit dilemma m.b.t. de lokaal georganiseerde armenzorg in de 19de, vroege 20ste eeuw.

30. In Rotterdam wordt dit criterium als volgt geformuleerd: "u moet de laatste drie jaar, twee jaar in de regio Rotterdam (Alblasserwaard, Barendrecht, Capelle aan den IJssel, Krimpen aan den IJssel, Ridderkerk en Rotterdam) gewoond hebben", http://www.rotterdam.nl/pdc:centraal_onthaal_slaapplaatsen, bezocht op 21 juli 2011. Daklozen kunnen regiobinding aantonen doordat ze bijvoorbeeld ingeschreven zijn bij het GBA of een uitkering of andere zorg hebben ontvangen.

leegstaande panden of 'gewoon' op straat.³¹ Het onderzoek kwam tot de geruststellende uitkomst "dat er – voor wat betreft het gebruik van opvangvoorzieningen – geen sprake is van een kwantitatief probleem". In de vier grote steden zouden slechts "enkele tientallen Midden- en Oost-Europeanen gebruik [maken] van de maatschappelijke opvang".³² Het in Rotterdam genoemde aantal dakloze Polen zou een 'indicatief aantal' zijn waarbij personen dubbel zijn gesteld. De vraag is echter wat het gebruik van opvangvoorzieningen zegt over het aantal dakloze Midden- en Oost-Europeanen omdat deze categorie zoals gezegd veelal geen toegang heeft tot deze voorzieningen. Dit voorbeeld laat zien hoe moeilijk het is om inzicht te krijgen in de omvang van de daklozenproblematiek onder Midden- en Oost-Europeanen.

In het navolgende bespreken we wat hierover bekend is in Rotterdam en Den Haag. In Rotterdam wordt de daklozenopvang georganiseerd door het Centrum voor Dienstverlening en het Leger des Heils. Bij beide instellingen is de toegang tot de nachtopvang beperkt tot personen die in het bezit zijn van een pasje dat wordt uitgegeven door Centraal Onthaal, het 'loket' van waaruit alle opvang en begeleiding van daklozen wordt georganiseerd en dat verantwoordelijk is voor de registratie van daklozen in de stad. Het pasje wordt alleen afgegeven aan personen die voldoen aan de criteria, waaronder regiobinding. De meeste Midden- en Oost-Europese daklozen voldoen niet aan dit criterium en hebben daarom geen toegang tot de reguliere nachtopvang. Volgens gegevens van de gemeente hebben in 2010 slechts 7 daklozen uit Midden- en Oost-Europa toestemming gekregen om in de nachtopvang te slapen, naast 21 arbeidsmigranten uit andere EU-landen. Eveneens in 2010 hebben 18 Midden- en Oost-Europeanen een afwijzing gekregen om in de nachtopvang te slapen.³³

In geval van extreme kou tijdens de wintermaanden geldt echter de zgn. winterregeling. Gedurende de winterregeling wordt extra capaciteit in de daklozenopvang gecreëerd en die is voor iedereen toegankelijk (met of zonder pas). Dit zou een goede gelegenheid bieden om inzicht te krijgen in de omvang van de daklozenpopulatie, incl. de niet-geregistreerde daklozen uit Midden- en Oost-Europa. Afgelopen winter (2010/2011) was de winterregeling 46 dagen van kracht in Rotterdam. In deze periode hebben 59 personen uit Midden- en Oost-Europa gebruik gemaakt van de nachtopvang, dit was 6 procent van alle gebruikers in deze periode. De gemeente meldt erbij dat niet alle gebruikers uit Midden- en Oost-Europa echt dakloos waren. Sommigen van hen bleken ook andere mogelijkheden tot overnachten te hebben.³⁴ Behalve nachtopvang hebben het Rotterdamse Centrum voor Dienstverlening en het Leger des Heils ook een dagvoorziening voor daklozen. In 2010 maakten 161 personen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa gebruik van deze voorzieningen. Daarnaast maakten 124 Midden- en Oost-Europeanen gebruik van de soepbus van het Leger des Heils. De gemeente Rotterdam benadrukt echter dat niet bekend is hoeveel van deze gebruikers daadwerkelijk dakloos zijn. Tot slot meldt men: Rotterdamse veldwerkers 'nemen zelden op straat slapende EU-arbeidsmigranten waar'.³⁵ Al met al kan geconcludeerd worden dat in Rotterdam sprake is van ongeveer 60 tot 100 daklozen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa, althans voor zover ze gebruik maken van daklozenvoorzieningen en daardoor bij de gemeente in beeld zijn.

In de gemeente Den Haag is de daklozenopvang iets anders geregeld dan in Rotterdam. In Den Haag is er geen centrale registratie en een pasjessysteem voor daklozen. In Den Haag houden twee instellingen zich bezig met daklozenopvang, de Kessler Stichting en het Leger des Heils (LdH). De Kessler Stichting hanteert het criterium van regiobinding (nog) niet. De nachtopvang van deze instelling biedt plaats aan 75 personen en wordt elke nacht door ongeveer 25 Mid-

---

31. <http://www.netwerk.tv/uitzending/2009-09-23/overlast-door-poolse-zwervers-grote-steden>, bezocht op 21 juli 2011

32. Maatschappelijke opvang. Brief van de staatssecretaris van VWS aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, d.d. 29 sept. 2009 (Kamerstuk 29 325, nr. 44). De uitkomsten van de quick scan staan vermeld in Kamerstuk 29325, nr. 43).

33. Gemeente Rotterdam (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen 2010*, p. 12.

34. Gemeente Rotterdam (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen 2010*, p. 12.

35. Gemeente Rotterdam (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen 2010*, p. 12.

den- en Oost-Europeanen bezocht. Gedurende de winterregeling wordt deze capaciteit tijdelijk verhoogd tot 100 bedden. Afgelopen winter maakten 30 tot 40 Midden- en Oost-Europeanen gebruik van deze opvang, voornamelijk Polen.³⁶ De reguliere nachtopvang van het LdH hanteert het criterium van regiobinding wel en is daarom veelal niet toegankelijk voor Midden- en Oost-Europeanen. Alleen tijdens de winterregeling stelt ook het LdH opvang beschikbaar voor daklozen die niet voldoen aan het criterium van regiobinding. Het LdH biedt op twee plaatsen winteropvang aan, op de Binckhorstlaan en de St. Barbaraweg. Vooral de tweede locatie wordt bezocht door personen uit Midden- en Oost-Europa, mede omdat hier ook de dagopvang voor daklozen is gevestigd waarvan veel Midden- en Oost-Europeanen gebruik maken (zie hierna). In de winter 2009/2010 was bij de locatie St. Barbaraweg sprake van in totaal 1876 overnachtingen door personen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa. Let wel: het betreft hier het totaal aantal overnachtingen, dus niet om personen. Gemiddeld maakten per nacht 15 tot 32 Midden- en Oost-Europeanen gebruik van de nachtopvang aan de St. Barbaraweg. Bij de locatie Binckhorstlaan maakten tijdens de winterregeling gemiddeld nog eens 4 tot 5 Midden- en Oost-Europeanen gebruik van de nachtopvang. Het betrof steeds merendeels Polen.³⁷ Geconcludeerd kan worden dat in de winter 2009/2010 in totaal 50 tot 77 Midden- en Oost-Europeanen, vooral Polen, gebruik hebben gemaakt van de winteropvang. Over gebruikers van de winteropvang in 2010/2011 is nog weinig bekend. Alleen is bekend dat in december 2010 in totaal 84 Midden- en Oost-Europeanen, waarvan 61 Polen, gebruik hebben gemaakt van de nachtopvang in Den Haag (alle locaties) (GGD Den Haag 2011: 7). Dit zou kunnen duiden op een lichte toename van het aantal dakloze Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag.

Dan is er nog de al gememoreerde dagopvang voor daklozen aan de St. Barbaraweg in Den Haag. Daklozen kunnen hier een goedkoop kopje koffie en een broodje krijgen, gebruik maken van sanitaire voorzieningen en van internet en elkaar ontmoeten. Bij deze dagopvang vindt ook wekelijks het zgn. Polenspreekuur plaats, dat wordt verzorgd door de Stichting Den Haag en Midden-Europa. Bij dit spreekuur kunnen Midden- en Oost-Europeanen die in Den Haag in de problemen zijn geraakt aankloppen voor steun en advies. Een enkele keer kan op vrijwillige basis terugkeer naar het herkomstland geregeld worden. Bij de dagopvang geldt niet het criterium van regiobinding: iedereen kan er gebruik van maken. De uitvoerende instelling, het LdH, probeert bij te houden door wie de voorziening wordt bezocht en houdt met iedereen een intake-gesprek. Of dit lukt, is niet helemaal duidelijk. Iedereen kan zonder problemen in en uit het gebouw lopen. Volgens de opgave van het LdH is het aantal Midden- en Oost-Europese gebruikers van deze voorziening de afgelopen jaren sterk gestegen (van 100 tot 600). Voorheen was er een vaste groep gebruikers die kampte met dakloosheid, geen werk, geen dagbesteding en vooral met alcoholverslaving. Deze 'harde kern' is er nog steeds, maar daarnaast ook anderen: er komen meer jongeren (tussen 20 en 30 jaar) en ook vrouwen naar de dagopvang. Deze nieuwere gebruikers komen minder vaak naar de dagopvang en hebben ook minder te maken met alcoholproblemen.³⁸

Achtergronden en oorzaken van dakloosheid

Behalve de omvang van dakloosheid bij Midden- en Oost-Europeanen is ook de vraag relevant hoe het komt dat mensen, die als arbeidsmigrant naar Nederland zijn gekomen in een situatie van dakloosheid zijn terechtgekomen.

---

36. Interview Marcella Been, Kessler Stichting Den Haag

37. Gemeente Den Haag (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag 2010*, p. 32-34.

38. Gemeente Den Haag (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag 2010*, p. 29. Men meldt er echter bij dat deze beschrijving van het aantal en soort gebruikers van de dagopvang gebaseerd is op tellingen en schattingen van medewerkers van het LdH en niet op feitelijke registraties.

Wat zijn de oorzaken van dakloosheid bij deze categorie? In de literatuur is veel gediscussieerd over de oorzaken van dakloosheid, waarbij veelal twee visies – structurele en individuele verklaringen – tegen over elkaar staan. Structurele verklaringen zoeken de oorzaken van dakloosheid in armoede, werkloosheid en tekort aan adequate huisvesting. Individuele verklaringen richten zich eerder op individuele kenmerken en problemen van daklozen zoals verslaving, psychische stoornissen, traumatische gebeurtenissen en misbruik, enzovoort. Inmiddels wordt echter onderkend dat beide verklaringen elkaar niet uitsluiten: juist mensen in een kwetsbare maatschappelijke positie lopen in geval van individuele crises een groot risico op dakloosheid (vgl. McNaughton 2008: 6).

Daarnaast lopen migranten in sommige gevallen een extra risico op dakloosheid vanwege hun zwakke positie op de arbeids- en de woningmarkt, het niet spreken van de taal en hun soms onzekere verblijfsstatus (wachtend op asielprocedures of verblijfsvergunning) (Van Doorn 2002). Zeker als migranten, zoals het geval is bij veel Midden- en Oost-Europeanen, geen toegang hebben tot bijstand of sociale zekerheid kan een individuele crisis (verlies van werk of relatie, ziekte, enz.) gemakkelijk tot werkloosheid leiden. Tenslotte zou specifiek voor Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten kunnen spelen dat het veelal tijdelijke of circulaire migranten zijn. Zij vestigen zich niet in Nederland, maar willen in korte tijd zoveel mogelijk verdienen. Daarom willen ze ook zo min mogelijk uitgeven voor huisvesting en nemen ze genoegen met goedkope, maar preciaire en slechte huisvesting. Bij dit type huisvesting loopt men tevens een groter risico de woonruimte te verliezen en dakloos te worden (Mostowska 2009).

Om meer zicht te krijgen op de redenen waarom Poolse migranten dakloos worden, hebben we in Den Haag vijftien Poolse daklozen geïnterviewd. De gesprekken zijn gedaan door Pools-sprekende interviewers. De meeste gesprekken vonden plaats bij de dagopvang van het LdH, enkele gesprekken zijn gevoerd bij de nachtopvang van de Kessler Stichting in Den Haag. De respondenten waren veertien mannen en één vrouw. Veertien respondenten kwamen uit Polen, de vijftiende respondent was Bulgaar. Vijf van de vijftien respondenten waren hooguit drie jaar (2008-2010) in Nederland, maar vier van hen wonen al sinds 2004 of langer in Nederland. Bijna alle respondenten zijn pas in Nederland dakloos geworden, slechts één persoon was al eerder dakloos (in de Verenigde Staten). Onze interviews gingen vooral om de vraag waarom deze personen dakloos zijn geworden. Grofweg zijn er drie verschillende patronen in de verhalen van respondenten waarom ze in een situatie van dakloosheid zijn terechtgekomen.³⁹

Een eerste patroon is dat dakloosheid een direct gevolg is van het verlies van werk. Dit geldt voor ruim de helft (8 van de 15) van de respondenten. Overigens geldt voor slechts één persoon dat hij na ontslag direct door de werkgever op straat werd gezet. Dit wordt vaak genoemd als reden waarom Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten dakloos worden. Hun huisvesting is geregeld door de werkgever, dus bij ontslag verliezen ze ook hun woonruimte. Dit kwam echter slechts eenmaal naar voren. De andere respondenten waren op straat terechtgekomen omdat ze na verlies van werk op den duur geen geld meer hadden voor onderdak, mede omdat men geen aanspraak kon doen op bijstand of sociale zekerheid. Het verlies van werk had op zich weer verschillende oorzaken: sommige respondenten werden ontslagen, anderen verloren hun werk door gezondheidsproblemen en drie respondenten namen zelf ontslag – een keuze met onvoorziene gevolgen.

Een tweede patroon waarom arbeidsmigranten dakloos worden, is dat vrienden of familie gemaakte afspraken niet nakomen. Mensen beslissen te migreren omdat anderen hen zouden helpen of werk of onderdak te vinden. Bij vier van de vijftien respondenten liepen dergelijke afspraken echter mis en dat was de belangrijkste reden om dakloos te worden.

---

39. Zie voor een uitgebreide analyse: Snel et al. (2011: 19-24). Hier volgt slechts een korte samenvatting.

Eén van hen werkte in Nederland voor een uitzendbureau dat ook zijn onderdak had geregeld. Hij nam ontslag omdat hij via kennissen beter werk zou kunnen krijgen, maar zag deze persoon vervolgens niet meer terug. Een derde patroon is dat migranten dakloos worden vanwege individuele problemen (verslaving, psychische stoornissen) die men ook al had voordat men naar Nederland kwam. Zo was één man min of meer naar Nederland gevlucht omdat hij bang was dat men hem in Polen wegens zijn psychische stoornis in een inrichting zou stoppen.

Als laatste spraken we één persoon die van de daklozenopvang gebruik maakt omdat het goedkoop onderdak is. Sleutelpersonen in Den Haag noemen deze reden ('opvang als goedkoop hotel') vaak als reden voor dakloosheid onder Polen, maar wij kwamen dit motief slechts eenmaal tegen.

De afwezigheid van Roemeense en Bulgaarse daklozen

Tot slot buigen we ons over twee opmerkelijke bevindingen uit deze verkenning: aan de ene kant dat er in Den Haag kennelijk meer dakloze Midden- en Oost-Europeanen zijn dan in Rotterdam (of in ieder geval dat er in Den Haag meer politieke ophef is over deze categorie en de door hen veroorzaakte overlast dan in Rotterdam) en aan de andere kant dat het vooral om dakloze Polen gaat en nauwelijks om Roemenen en Bulgaren. Heeft Den Haag meer te maken met het probleem van dakloze Polen dan Rotterdam? Door het geschetste gebrek aan adequate gegevens over daklozen uit Midden- en Oost-Europa kan deze vraag nauwelijks beantwoord worden. In ieder geval kunnen we vaststellen dat het probleembesef in Den Haag over deze kwestie veel sterker is dan in Rotterdam. Dat geldt niet alleen voor wethouder Norder die herhaaldelijk in het nieuws kwam met ferme uitspraken over problematische 'MOE-landers' en de plaatselijke PVV, maar zeker ook de politie en andere beleidsuitvoerders in Den Haag (zie voor een uitvoerige beschrijving van dit probleembesef: Snel et al. 2011c). Aan de andere kant hoort men in Rotterdam weinig over dakloosheid van Midden- en Oost-Europeanen, wel over andere problemen bij deze categorie. Zo zagen we dat de Rotterdamse Monitor over *Midden- en Oost-Europeanen* cijfers over daklozen sterk relativeerde (bijv. door te stellen dat niet alle gebruikers van de winteropvang, de dagopvang en de soepbus daadwerkelijk dakloos zijn), terwijl in Den Haag dezelfde gegevens werden aangegrepen om de ernst van de situatie duidelijk te maken. Kijken we hoeveel daklozen uit Midden- en Oost-Europa gebruik maakten van de winteropvang (waarschijnlijk de beste indicator van de omvang van het probleem), dan zien we dat het in beide steden gaat om enkele tientallen en tot hooguit honderd personen. Wat niet wegneemt dat tachtig tot honderd "straatslapers", zeker in combinatie met excessief drankgebruik, veel overlast in de stad kunnen veroorzaken.

De tweede kwestie is waarom het in beide steden (en ook in buitenlandse steden zoals Londen en Brussel) vooral om Poolse daklozen gaat, en niet – of veel minder – om Roemenen en Bulgaren. Dit terwijl we eerder constateerden dat juist de Bulgaarse groep in vergelijking met zowel de Polen en de Roemenen een zeer zwakke arbeidsmarktpositie heeft (veel laaggekwalificeerd en veelal informeel werk). Hierbij kunnen een aantal redenen een rol spelen. De meest voor de hand liggende reden is, dat de groep Poolse arbeidsmigranten in Nederland in absolute aantallen veel groter is dan de groep arbeidsmigranten uit Roemenië en Bulgarije. Ook bij een gelijke kans op dakloosheid in deze drie migrantengroepen, zouden er veel meer Poolse dan Roemeense en Bulgaarse daklozen zijn. Dat er relatief weinig Roemeense daklozen zijn is gezien hun betere arbeidsmarktpositie minder verwonderlijk, maar hoe zit het met de Bulgaren? Een bijkomende verklaring voor het geringe aantal Bulgaarse daklozen in de Nederlandse steden is misschien dat zij meer dan Polen en Roemenen gebruik kunnen maken van de ondersteuning door etnische netwerken in Nederland. We zagen hiervoor dat

veel Bulgaarse respondenten in ons onderzoek in eigen land tot de Turks-sprekende minderheid behoren. Ook zagen we dat diverse Bulgaarse respondenten, met name in Rotterdam (Snel et al. 2010), werk bij Nederlands-Turkse werkgevers hadden gevonden. Wellicht dat deze informele ondersteuning vanuit de Turkse gemeenschap in steden als Rotterdam en Den Haag voor Bulgaarse arbeidsmigranten ook een zekere bescherming biedt tegen het gevaar van dakloosheid.

Voor de Roemenen gelden waarschijnlijk andere verklaringen. In de eerste plaats zagen we hiervoor dat Roemeense arbeidsmigranten veelal een wat betere arbeidsmarktpositie hebben dan de Poolse en zeker de Bulgaarse groep (al geldt dit niet voor alle Roemeense respondenten) en daardoor een geringere kans op dakloosheid. In de tweede plaats zou ook kunnen meespelen dat Roemeense arbeidsmigranten, zeker de beter gekwalificeerden onder hen, vaker het perspectief van langdurige of permanente vestiging in Nederland hebben. Als dit zo is, zijn ze ook bereid om meer geld uit te geven aan betere en meer zekere huisvesting – zeker als ze de financiële middelen daartoe hebben. Aan de andere kant zien veel Poolse arbeidsmigranten zich als tijdelijke of circulaire migranten: zij willen in korte tijd zoveel mogelijk geld verdienen in Nederland, maar vestigen zich niet. Ze hebben immers ook hun huishouden en familie in Polen. Vanuit deze instelling zouden veel Poolse migranten bereid zijn zwaar werk, lange werkdagen en slechte en soms onzekere huisvestingsomstandigheden te accepteren om snel veel geld te verdienen om naar huis te sturen (Mostowska 2009). Wellicht dat men hierdoor ook een grotere kans loopt om de huisvesting te verliezen en dakloos te worden. Migrantten die zich permanent in een land willen vestigen, zoeken wellicht naar minder precare en betere huisvesting en zijn ook bereid daar meer voor te betalen.

Conclusie

In de Nederlandse media en politiek wordt de laatste jaren geregeld aandacht gevraagd voor het verschijnsel van daklozen afkomstig uit Midden- en Oost-Europa; uit andere Europese steden (Londen, Brussel) komen vergelijkbare berichten. In Nederland wordt vooral in Den Haag aandacht gevraagd voor dit vraagstuk. Er zou sprake zijn van grote overlast door daklozen uit Midden- en Oost-Europa, mede vanwege het (naar verluid) extreme drankgebruik van de betrokkenen én het feit dat zij veelal geen toegang hebben tot de nachtopvang voor daklozen en daarom genoodzaakt zijn om op straat te slapen. De reden voor dit laatste is dat alleen daklozen die een aantoonbare binding met een gemeente hebben toegang krijgen tot voorzieningen van maatschappelijke opvang. Midden- en Oost-Europeanen voldoen veelal niet aan dit criterium. Dit is ook de reden waarom het moeilijk is inzicht te krijgen in de omvang van het probleem. Alleen tijdens winterse koudeperiodes heeft iedere dakloze toegang tot nachtopvang. In de winter 2010/2011 maakten in Rotterdam 59 Midden- en Oost-Europeanen gebruik van deze winterregeling. Daarnaast maakten 124 Midden- en Oost-Europeanen gebruik van de dagopvang voor daklozen in Rotterdam. In Den Haag is de situatie iets anders. Eén Haagse instelling stelt de nachtopvang wel beschikbaar voor dakloze Midden- en Oost-Europeanen. Gemiddeld per nacht maken 25 personen hiervan gebruik. Tijdens de winter van 2009/2010 maakten gemiddeld 50 tot 77 Midden- en Oost-Europeanen per nacht gebruik van nachtopvang. Voor de afgelopen winter zijn zulke gegevens niet bekend. Wel weten we dat alleen in december 2010 in totaal 84 Midden- en Oost-Europeanen, merendeels Polen, gebruik maakten van de nachtopvang in Den Haag. Daarnaast zouden Haag 600 Midden- en Oost-Europeanen gebruik maken van de dagopvang voor daklozen in Den Haag. Het is echter niet gezegd dat al deze personen dakloos zijn. Al met al blijkt uit registraties van de daklozenopvang dat in beide steden sprake is van enkele tientallen tot maximaal honderd daklozen

afkomstig uit Midden- en Oost-Europa. In beide steden (en ook in Londen) betreft het merendeels Polen en maar weinig Roemenen en Bulgaren, terwijl we juist bij deze laatste categorie daklozen zouden kunnen verwachten (vanwege een geringere arbeidsmarktpositie). Een reden kan zijn dat er in absolute aantallen veel meer Polen dan Roemenen en Bulgaren zijn in Nederland. Een andere reden is misschien dat (Turks-sprekende) Bulgaren gebruik kunnen maken van opvang in de Nederlands-Turkse gemeenschap en daarom minder kans op dakloosheid lopen.

8. Migratiepatronen en integratie.

Een pleidooi voor gedifferentieerd beleid

Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is een cijfermatig beeld gepresenteerd van de positie van Bulgaren en Roemenen in de Nederlandse samenleving. Daarbij zijn deze groepen systematisch vergeleken met de Polen. Omdat het om relatief nieuwe arbeidsmigratiepatronen gaat is het moeilijk om definitieve uitspraken te doen over de specifieke aard van de migratie. Enerzijds zien we patronen van tijdelijke, seizoensmigratie, anderzijds is duidelijk dat bepaalde migrantengroepen zich (willen) vestigen. De vraag naar de aard van de migratiepatronen van Midden- en Oost-Europeanen is een terugkerende vraag in de internationale migratieliteratuur. Die vraag is echter niet alleen om wetenschappelijke redenen relevant, maar ook om beleidsmatige redenen. De kenmerken van arbeidsmigratie hebben immers gevolgen voor de manieren waarop migranten integreren. Daarmee kan in lokaal en nationaal beleid rekening worden gehouden. In dit slothoofdstuk benaderen we de thematiek van MOE-landers vanuit een ander perspectief dan in de vorige empirische hoofdstukken. Eerst gaan we kort in op een aantal buitenlandse inzichten over arbeidsmigratie. Vervolgens confronteren we deze bevindingen met onze eigen data. De centrale doelstelling van dit hoofdstuk is om middels een typologie nader inzicht te krijgen in de aard van migratie- en integratiepatronen van Polen, Bulgaren en Roemenen. Een gefundeerde typologie is een eerste vereiste voor meer verklarende analyses van migratie, en is ook een eerste vereiste om te komen tot een rationeel beleid voor deze groepen arbeidsmigranten.

Ten behoeve van onze analyse hebben we op grond van de analyse van de schatting van Van der Heijden et al. (2011) besloten om gebruik te maken van een wegingsfactor, waarbij niet GBA-geregistreerde respondenten relatief veel gewicht hebben gekregen, zodanig dat GBA-registratiegraad na weging overeenkwam met de (geschatte) registratiegraad onder Polen, Bulgaren en Roemenen in Nederland. Een dergelijke weging heeft niet plaatsgevonden bij de empirische hoofdstukken 2 tot en met 6.

Arbeidsmigratie in vieren

Na de uitbreiding van de EU in mei 2004 heeft een beperkt aantal landen, waaronder Engeland en Ierland, direct hun arbeidsmarkten opengesteld voor burgers van de nieuwe lidstaten (vgl. Black et al. 2010). Dat heeft geleid tot een grote toestroom van voornamelijk Polen naar Engeland en Ierland. Deze nieuwe arbeidsmigratie en de hierbij horende processen van integratie zijn onderwerp geweest van diverse studies, vooral in Engeland, maar ook in Polen. Door het probleem van non-registratie van arbeidsmigranten zijn de meest interessante inzichten afkomstig uit kleinschalige, etnografische studies. Uit al deze studies komt één centrale bevinding, namelijk de *diversiteit* aan migratiepatronen.

Wie de literatuur overziet stuit steeds op vier archetypische migratiepatronen. Ten eerste het patroon van *circulaire- en seizoensmigratie*. Dit patroon tekent zich vooral af bij laag- of lager geschoolde arbeiders die elk jaar een tijd in het buitenland verblijven. Ze worden ook wel 'oievaarders' genoemd. Verder worden ook arbeidsmigranten onder deze categorie geschaard die eenmalig of een paar keer migreren en in die periode zoveel mogelijk geld proberen te verdienen dat in

het thuisland wordt geïnvesteerd. Zij worden ook wel 'hamsters' of 'target earners' genoemd (Eade et al 2006; Düvell & Vogel 2006).

Ten tweede is er het patroon van *transnationale of bi-nationale migratie*. Het betreft arbeidsmigranten die – net als *expats* – middellang in een bestemmingsland verblijven. Zij hebben een relatief gevestigde arbeid- en huisvestingspositie in het bestemmingsland, maar onderhouden nog sterke banden met het thuisland. Ze worden 'transmigranten' of 'long-term residence' migranten genoemd (Düvell & Vogel 2006).

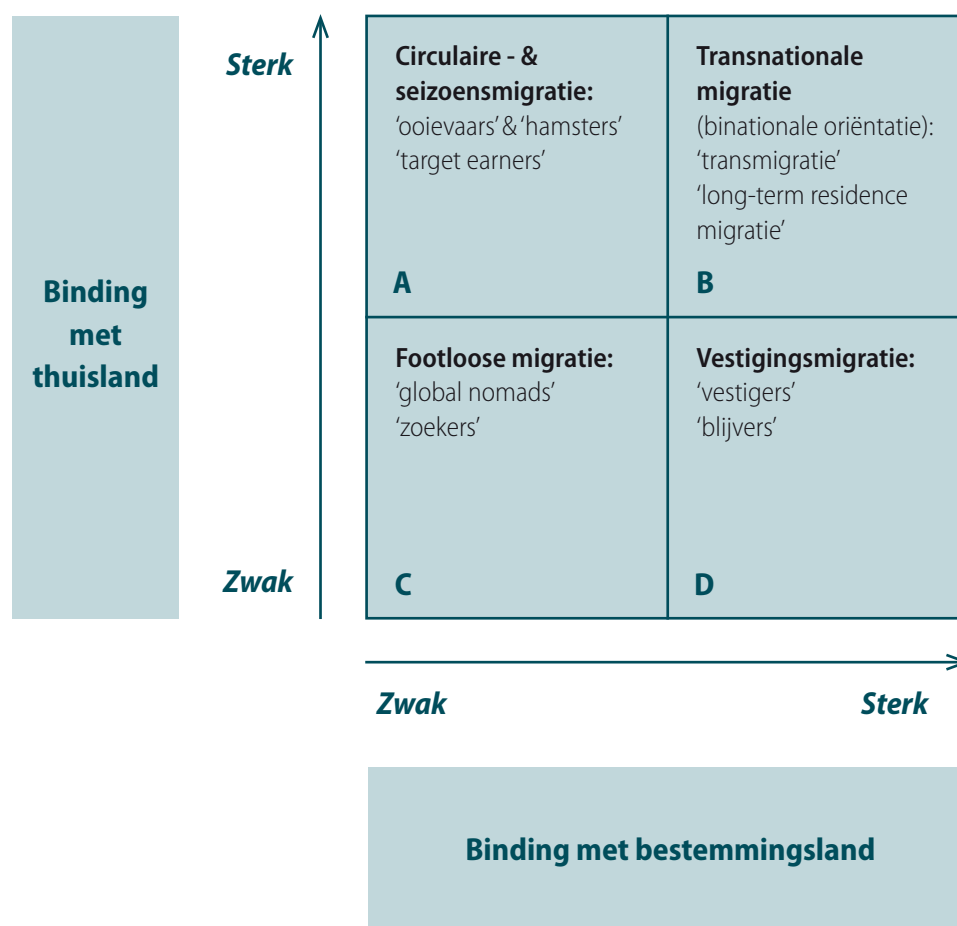
Ten derde tekent zich een patroon van *vestigingsmigratie* af. Het gaat dan om arbeidsmigranten die zich vestigen in het bestemmingsland. Zij hebben een partner en (eventueel) kinderen in het bestemmingsland en zijn er in geslaagd een stabiele arbeid- en huisvestingspositie te realiseren. Zij worden 'blijvers' of 'vestigers' genoemd (Grabowska-Lusinska & Okólski 2009).

En ten vierde wordt melding gemaakt van een categorie migranten die ongebonden is. We zouden dit patroon kunnen aanduiden met *footloose migratie*. Het gaat deels om hoogopgeleide migranten - *global nomads* (Bauman 1998) - die een tijdje in het buitenland willen wonen en werken, maar nog niet precies weten of ze daar willen blijven dan wel teruggaan of doormigreren naar een ander land. Hieronder vallen ook studenten of jongeren die net zijn afgestudeerd. Zij zijn nog zoekende. Ook hebben zij weinig verplichtingen tegenover familieleden in het thuisland. Hun migratieaspiraties worden wel aangeduid met het begrippenpaar 'intentional unpredictability' (Eade et al. 2006).

Naar onze overtuiging liggen aan deze vier migratiepatronen twee dimensies ten grondslag. De eerste dimensie is *de mate waarin migranten verbonden zijn met het bestemmingsland*. Die binding kan zwak of sterk zijn. Indicatoren voor deze binding zijn bijvoorbeeld ingeschreven staan in de GBA, kennis van Nederlandse taal en contacten met de Nederlandse bevolking (sociaal-culturele integratie), als ook de aard van de arbeidsrelatie: vast contract, tijdelijk contract, geen contract (economische integratie). De tweede dimensie is *de mate waarin migranten verbonden blijven met het thuisland*. Ook deze dimensie loopt van zwak naar sterk. Indicatoren voor deze binding zijn bijvoorbeeld financiële en sociale verplichtingen in het thuisland, economische investeringsplannen, en het hebben van partner en kinderen in het thuisland.

Wanneer we deze twee dimensies combineren ontstaat een twee bij twee tabel met vier kwadranten: zwakke binding bestemmingsland – sterke binding thuisland (A), sterke binding bestemmingsland - sterke binding thuisland (B), zwakke binding bestemmingsland - zwakke binding thuisland (C), sterke binding bestemmingsland - zwakke binding thuisland (D). Deze vier combinaties zijn ideaaltypen. De continuïteit van deze twee dimensies maakt allerlei intermediaire vormen mogelijk. Het is mogelijk om de in de literatuur beschreven typen in de onderstaande figuur te plaatsen (zie figuur 3). In deze figuur worden vier patronen van arbeidsmigratie onderscheiden met bijbehorende typen migranten: *circulaire- en seizoensmigratie* (A), *transnationale migratie* (B), *vestigingsmigratie* (C) en *footloose migratie* (D) (zie meer uitgebreid Engbersen et al. 2011).

Figuur 3: Patronen van arbeidsmigratie en corresponderende typen Poolse arbeidsmigranten na de uitbreiding van de EU in mei 2004

Het schema dient niet al te statisch worden gebruikt. Bindingen met het thuisland en het bestemmingsland kunnen in de tijd veranderen. Figuur 3 moeten we daarom ook in een *dynamisch perspectief* zien. Migranten kunnen in de tijd van het ene in het andere kwadrant terechtkomen. Het is daarom van groot belang om nader onderzoek te doen naar migratielooibanen van arbeidsmigranten.

Vier ideaaltypen van arbeidsmigratie

Een belangrijke vraag die uit figuur 3 oprijst, is of de twee onderliggende dimensies zichtbaar zijn in het in dit rapport gepresenteerde databestand. Deze vraag geldt ook voor de vier onderscheiden kwadranten. Een volgende vraag is dan wat de determinanten zijn die bepalen in welk kwadrant de arbeidsmigranten terechtkomen. Ten slotte is er de specifieke vraag waar de Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten precies terecht komen.

Om een antwoord te geven op de bovenstaande vragen zijn diverse analyses uitgevoerd. Ten eerste werd voor elke respondent de mate van 'bindingen met Nederland' en 'bindingen met het land van herkomst' vastgesteld. Dit gebeurde via zogeheten factoranalyses (zie bijlage C voor details). **'Bindingen met Nederland'** werd afgeleid van de volgende elf indicatoren: (1) de mate waarin men het Nederlands beheerst, (2) mate van contact met Nederlands, (3) aantal Nederlandse vrienden, (4) het spreken van Nederlands in de vrije tijd, (5) het volgen van het Nederlandse nieuws, (6) al dan niet een Nederlandse bankrekening hebben, (7) Nederlands in de buurt spreken, (8) al dan niet een BSN nummer hebben, (9) al dan niet GBA-geregistreerd zijn, (10) het aantal verschillende organisaties in het Nederlandse maatschappelijke middenveld waarvan men lid is (zoals sportverenigingen en kerkelijke gemeenten of parochies) en (11) de mate van gevestigdheid op de Nederlandse arbeidsmarkt (werkloos, tijdelijk informeel contract, tijdelijk formeel contract, vast formeel contract). De score op **'bindingen met het land van herkomst'** werd afgeleid van de volgende zeven indicatoren: (1) aantal weken per jaar in herkomstland, (2) omvang van gestuurde 'remittances' per jaar, (3) aantal bezoeken per jaar aan het land van herkomst, (4) het al dan niet bezitten of huren van huisvesting in het land van herkomst (5) het volgen van nieuws over het herkomstland, (6) het al dan niet investeren in het land van herkomst en (7) het aantal maandelijkse contacten met familie en vrienden in het land van herkomst.

Vervolgens werden de respondenten via clusteranalyses ingedeeld in een van de vier ideaaltypen die in figuur 3 zijn onderscheiden. Het is belangrijk om te vermelden dat er geen precieze definitie is gebruik van wat iemand 'circulaire migrant', 'transnationale migrant', 'footloose migrant' of 'vestiger' maakt. Een respondent is veeleer tot een cluster gerekend als hij/zij relatief sterk lijkt op de respondenten met de sterkste *tendensen* naar een van de vier veronderstelde migratietypen.

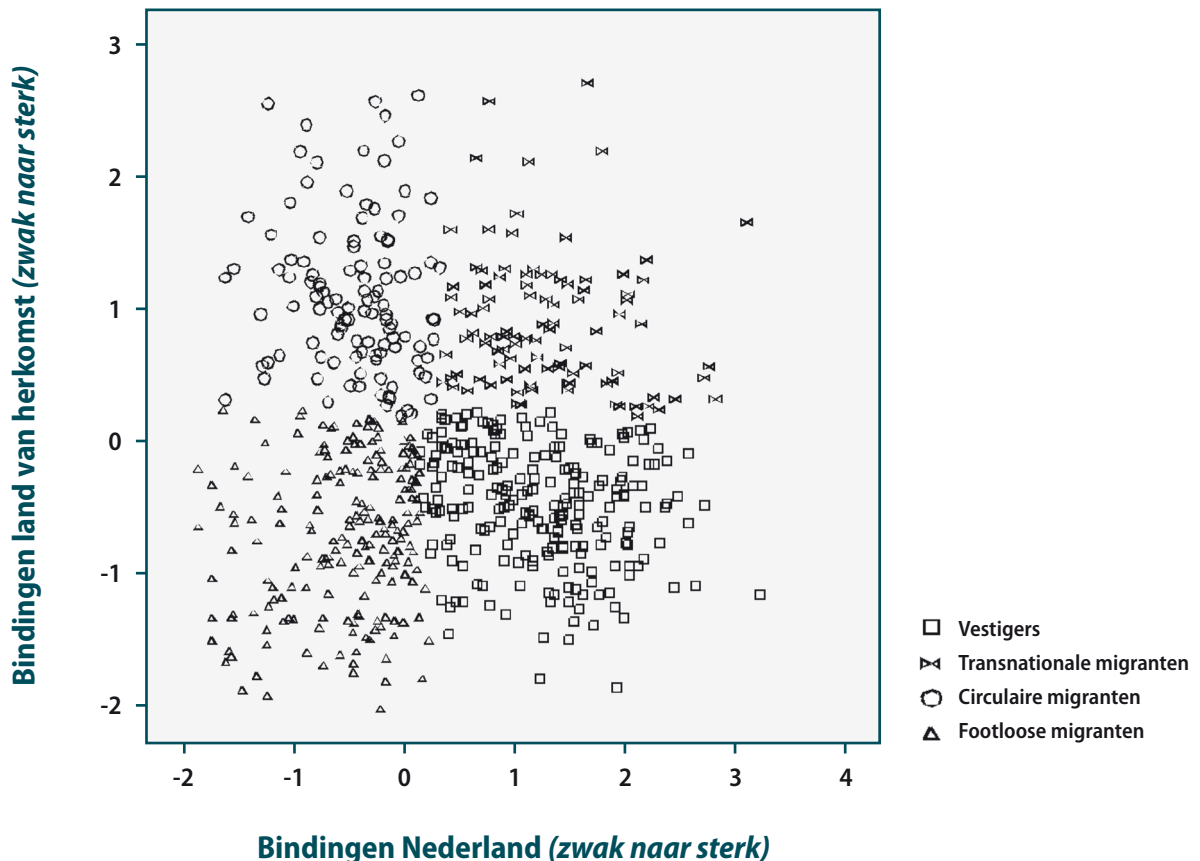
Tabel 102 vermeldt hoe de verschillende clusters gemiddeld scoren op de genoemde indicatoren voor de binding met Nederland en de binding met het land van herkomst. Deze tabel maakt duidelijk dat we te maken hebben met arbeidsmigranten die van elkaar verschillen in de sterkte van hun bindingen met Nederland en het herkomstland. Deze verschillende bindingen komen tot uitdrukking in verschillende patronen van integratie. Jaarlijks blijken circulaire migranten gemiddeld bijvoorbeeld €5447, - naar familie of vrienden in het land van herkomst te sturen, terwijl dat bij vestigers gemiddeld €742, - is. Ook zien we dat de transnationale migranten en de vestigers beter Nederlands spreken en veel meer contacten met Nederlanders hebben dan de twee andere categorieën.

Tabel 102. Gemiddelde binding met Nederland en het land van herkomst naar cluster

	Circulaire migranten (23%)	Transnationale migranten (13%)	Footloose migranten (41%)	Vestigers (22%)
Binding Nederland				
Spreekt Nederlands (0=nee...3=nagenoeg vloeiend)	0,44	1,89	0,46	1,80
Heeft contact met Nederlanders	8%	79%	7%	70%
Aantal Nederlandse vrienden	0,28	1,65	0,24	1,38
Spreekt Nederlands in vrije tijd (0=nooit...4=erg vaak)	1,88	3,21	1,82	3,16
Volgt het Nederlandse nieuws (0=nooit...4=dagelijks)	1,45	2,78	1,39	2,51
Heeft Nederlandse bankrekening	40%	88%	39%	82%
Spreekt Nederlands in de buurt (0=nooit...4=erg vaak)	2,75	4,11	2,69	3,74
Heeft BSN nummer	67%	88%	52%	96%
Is GBA geregistreerd	14%	35%	13%	55%
Deelname Nederlandse 'civil society' (lidmaatschap aantal verschillende organisaties, zoals sportverenigingen en kerklidmaatschappen)	0,48	1,25	0,50	1,22
Arbeidsmarktpositie (0=werkloos...3=vast contract)	1,78	2,07	1,45	2,09
Bindingen herkomstland				
Aantal weken per jaar in herkomstland	8,25	7,34	1,97	3,22
'Remittances' per jaar	€5447,-	€3854,-	€805,-	€742,-
Percentage inkomen gespendeerd aan 'remittances'	44%	24%	7%	5%
Aantal bezoeken per jaar naar land van herkomst	3,83	4,57	1,29	1,97
Bezit of huurt huisvesting in land van herkomst	69%	55%	40%	28%
Volgt nieuws over herkomstland (0=nooit...4=dagelijks)	2,22	2,63	1,81	2,10
Investeert in land van herkomst	31%	43%	11%	9%
Aantal maandelijkse contact met familie en vrienden in land van herkomst	68,5	110,8	51,1	75,7

Tabel 102 maakt opnieuw duidelijk dat er duidelijke verschillen bestaan tussen de clusters als het gaat om de bindingen met Nederland en de bindingen met het land van herkomst. Tegelijkertijd moeten deze verschillen ook weer niet te absoluut worden genomen. Zelfs 'footloose' migranten hebben de nodige bindingen met Nederland (de meeste migranten in deze groep hebben bijvoorbeeld werk) en met het land van herkomst (bijvoorbeeld 11% investeert in het land van herkomst). De andere respondenten hebben deze bindingen echter veelal in *sterkere* mate.

Figuur 4. Positie van de respondenten naar hun bindingen met Nederland en bindingen met het land van herkomst

De positie van de respondenten op de genoemde dimensies – bindingen met Nederland en bindingen met het land van herkomst – is nog eens weergegeven in figuur 4. De figuur bevestigt dat de verschillen tussen de respondenten niet te absoluut moeten worden genomen. Er zijn veel respondenten die, hoewel ze tot een bepaald cluster zijn gerekend, relatief dicht bij een ander cluster liggen. De omvang van de clusters is daarmee enigszins arbitrair. Het gaat om *tendensen* en *relatieve* verschillen tussen de respondenten. De grenzen tussen de groepen zouden ook iets anders kunnen worden getrokken, zodat de verdeling tussen de migratietypen anders zou komen te liggen. Dat gezegd hebbende, blijkt 23% van de respondenten te bestaan uit ‘circulaire migranten’, 13% uit ‘transnationale migranten’, 41% uit ‘footloose migranten’ en 22% uit ‘vestigers’.

Waar het vooral om gaat is dat er onder de respondenten grote verschillen bestaan als het gaat om hun bindingen met Nederland, bindingen met het herkomstland en de mate waarin deze bindingen al dan niet in onderlinge combinatie voorkomen. Polen, Roemenen en Bulgaren gebruiken als het ware de totale ‘migratieruimte’ die hen ter beschikking staat: van sterk geïntegreerd in Nederland en/of in het thuisland tot het hebben van een marginale positie. Wel blijkt, zoals de volgende paragraaf laat zien, de positie die arbeidsmigranten in deze ‘migratieruimte’ innemen niet willekeurig te zijn.

De determinanten van de vier ideaaltypen

Als laatste stap in de analyse is geprobeerd om clusterlidmaatschap te voorspellen op basis van enkele kenmerken van de respondenten, zoals het herkomstland, de leeftijd van migratie en het opleidingsniveau (zie bijlage D voor de uitkomsten van de verrichte logistische regressieanalyses). De volgende patronen worden dan zichtbaar.

Het patroon van *circulaire migratie* zien we vooral onder Roemenen (39%) en Polen (24%) en minder onder Bulgaren (9%). Het betreft vooral mensen die op wat latere leeftijd zijn gemigreerd en in het land van herkomst een partner en/of kinderen hebben. Het patroon lijkt overigens niet uitsluitend voor te komen onder laagopgeleiden. Het gaat relatief vaak om personen die seizoenswerk verrichten in de land- en tuinbouw, maar ook om personen die meer geschoolde manuele arbeid verrichten. Het betreft *niet* uitsluitend personen die, ten opzichte van andere respondenten, kort in Nederland verblijven. Gemiddeld verblijven zij zelfs al wat langer in Nederland dan de andere respondenten (zij verblijven even lang in Nederland als de andere respondenten wanneer 'footloose migranten' buiten beschouwing worden gelaten). Wel geven dergelijke respondenten vaker dan andere respondenten aan dat zij nog maximaal vijf jaar in Nederland willen blijven.

Het patroon van *transnationale migratie* komt vooral voor bij hoogopgeleide respondenten en, in wat mindere mate, bij respondenten met een middelbare opleiding. Het gaat vooral om personen die in Nederland werkzaam zijn in een middelbaar beroep en een goed inkomen hebben. Zij zijn vaak al wat langer in Nederland en hebben er vaak een partner, maar (nog) geen kinderen. Transnationale migranten zien we wat meer bij Polen (16%) dan bij Roemenen (10%) en Bulgaren (9%).

Het patroon van *vestigingsmigratie* tekent zich vooral af bij hoger opgeleiden, die al langere tijd in Nederland zijn, en die tijdens het interview aangaven voor onbepaalde tijd (terugkeerintentie: 'weet niet') of langere tijd (meer dan 5 jaar) in Nederland te willen blijven. Het betreft vooral personen die kinderen in Nederland hebben en waarbij de partner niet (meer) in het land van herkomst woont. Het gaat vooral om personen die in relatief hogere beroepen werkzaam zijn, maar ook wel om personen – vrouwen zijn daarbij iets oververtegenwoordigd – die juist in lagere beroepen werken of werkloos zijn. Middelbare beroepen zijn ondervertegenwoordigd. Ook het gemigreerd zijn op jonge leeftijd vergroot de kans op dit patroon. Vestigers komen iets meer voor onder de Polen (24%) dan onder de Roemenen (18%) en Bulgaren (20%), maar deze verschillen zijn niet significant.

Het patroon van *footloose migratie* zien we vooral bij personen die nog relatief kort in Nederland zijn. Het betreft vooral, maar niet uitsluitend, mensen met een lage opleiding. Het patroon komt meer voor onder Bulgaren (60%) dan onder Polen (34%) en Roemenen (31%). Footloose migranten zijn relatief vaak single en op wat jongere leeftijd naar Nederland gekomen. Ze geven wat vaker dan de andere respondenten aan korter dan vijf jaar in Nederland te willen blijven. Er zijn wat meer footloose migranten (28%) dan circulaire migranten (25%) die aangeven nog niet te weten hoe lang zij in Nederland zullen blijven, maar dat verschil is niet significant. Uit deze beschrijving kan worden opgemaakt dat we de in de literatuur besproken *'global nomads'* niet zijn tegengekomen in ons onderzoek. De hoger opgeleiden ontwikkelen in ons onderzoek vooral patronen van transnationale migratie en vestigingsmigratie.

De vier ideaaltypen in dynamisch perspectief

Omdat we geen longitudinaal onderzoek gedaan hebben is het moeilijk om de effecten van verblijfsduur in te schatten. We hebben immers alleen een cross sectionele analyse verricht. Niettemin zijn er aanwijzingen dat naarmate arbeidsmigranten langer in Nederland verblijven zij vooral tot de typen van de ‘vestigers’ of ‘transnationale migranten’ kunnen worden gerekend. ‘Footloose migranten’ en ‘circulaire migranten’ vertrekken uit Nederland of worden op en duur ‘blijver’ dan wel ‘bi-nationale’ migrant. Verder blijkt dat migranten die in het verleden naar Nederland zijn gemigreerd eerder als ‘blijver’ dan wel ‘bi-nationale’ migrant worden geclassificeerd dan de meer recente arbeidsmigranten. De meer recente arbeidsmigranten zijn vooral ‘footloose’ migranten: van de respondenten die ten tijde van het interview korter dan 1 jaar in Nederland waren, kon 67% tot deze categorie worden gerekend (zie tabel 103). Het is van belang om nader onderzoek te doen naar deze categorie. Een deel van hen is nog zoekende, en een deel van hen loopt het risico op dakloosheid als men geen werk (meer) heeft. Er is een zeker verband tussen de in hoofdstuk 7 beschreven daklozen en werklozen ‘footloose’ migranten die ongeworteld in de Nederlandse samenleving zijn.

Het is in theorie denkbaar dat migranten uit andere kwadranten tot het ‘footloose’ type kunnen gaan behoren, bijvoorbeeld als zij hun werk en/of een relatie met een (Nederlandse) partner verliezen. Dit zou vooral het geval kunnen zijn bij vestigingsmigranten. Bij circulaire en transnationale migranten, die sterkere bindingen hebben met het land van herkomst, lijkt het aannemelijker dat zij Nederland in dat geval verlaten.

Tabel 103. Type migratiepatronen naar verblijfsduur (N=552)

	<i>Footloose migratie</i>	<i>Circulaire migratie</i>	<i>Vestigingsmigratie</i>	<i>Transnationale migratie</i>	Totaal
< 1 jaar	67%	18%	10%	4%	100%
1-5 jaar	30%	25%	28%	17%	100%
> 5 jaar)	9%	32%	32%	27%	100%

Het is van groot belang om de dynamiek van arbeidsmigratie systematisch in kaart te brengen. Daartoe is longitudinaal onderzoek vereist. Daaruit kan duidelijk worden in welke mate en op welke manier migratiepatronen elkaar kunnen opvolgen.

Gedifferentieerd beleid en lokaal maatwerk

Keren we terug naar de Roemenen en Bulgaren die in deze studie centraal staan dan zien we dat ze verbonden zijn met alle vier de migratiepatronen. Wel zien we dat Bulgaren oververtegenwoordigd zijn bij de ‘footloose’ migranten. Een andere bevinding is – die in dit rapport nog niet is uitgewerkt – dat deze migratiepatronen in verschillende verhoudingen voorkomen. In de gemeente Westland zien we vooral het patroon van circulaire migratie, terwijl in Den Haag en Rotterdam ‘footloose migratie’ en vestigingsmigratie’ relatief vaak voorkomen.

De diversiteit aan migratiepatronen vraagt om een *gedifferentieerd beleid*. De Nederlandse samenleving dient met deze diversiteit rekening te houden. Nu zien we dat in het publieke debat vaak een van de vier patronen centraal staat: bijvoorbeeld dat van 'footloose migratie' (vooral waar het daklozen betreft) of dat van 'vestigingsmigratie'. De realiteit is dat de vier patronen *tegelijkertijd* en *naast elkaar* voorkomen. Dat impliceert de noodzaak van een gedifferentieerd beleid met betrekking tot arbeidsomstandigheden, huisvesting en inburgering. De vier ideaaltypen kunnen als leidraad dienen voor zo'n gedifferentieerd beleid waarin lokaal 'maatwerk' centraal zou moeten staan. Daarnaast verdient het aanbeveling om arbeidsmigratie zo goed mogelijk te registeren. Daarbij is het ook van belang om zicht te hebben op arbeidsmigranten die kortstondig in Nederland verblijven.

1. De aanwezigheid van tijdelijke, circulaire arbeidsmigranten vraagt om een flexibele infrastructuur om deze groep tijdelijk te incorporeren in de Nederlandse samenleving. Adequate, tijdelijke huisvesting is daarvoor vooral essentieel. Op dit moment doen zich nog allerlei problemen voor met huisvesting, vooral in steden als Rotterdam en Den Haag. Daar heeft men soms te maken met onveilige, overbewoonde panden. In de voorbije jaren is op allerlei manieren geïmproviseerd om huisvesting te bieden aan tijdelijke arbeidsmigranten: van huisvesting op campings tot huisvesting in corporatiewoningen die op de nominatie staan om gesloopt te worden. Daarnaast zijn in verschillende gemeenten 'hotels' gerealiseerd voor arbeidsmigranten. Deze studie laat zien dat tijdelijke, arbeidsmigranten vooral goedkope, sobere huisvesting verwachten met wat meer woonruimte en aandacht voor privacy. De uitdaging is om dit type huisvesting te realiseren. Ook corporaties kunnen daarin een rol vervullen. In zijn algemeenheid kan men stellen dat voor arbeidsmigranten die heel kort verblijven vooral 'hotel'- en pensionachtige constructies relevant zijn.

Naast aandacht voor huisvesting, is het van belang om adequaat op te treden tegen malafide uitzendbureaus en werkgevers. Hetzelfde geldt voor de aanpak van 'schijn-zelfstandigen' of de aanpak van het 'schijn-posten' van arbeidsmigranten (het fenomeen van *posted workers*). Ook is het van belang om scherper zicht te krijgen op de omvang van tijdelijke arbeidsmigratie. Daartoe is nadere registratie van belang. De maatregelen die de minister heeft aangekondigd in zijn recente brief aan de Tweede Kamer plus de initiatieven van de gemeenten op dit terrein bieden daarvoor aanknopingspunten. Zo krijgt men zicht op de omvang van tijdelijke arbeidsmigratie en daarmee verbonden vraagstukken, bijvoorbeeld indien arbeidsmigranten (tijdelijk) ook hun kinderen meenemen (vraagstuk van onderwijs). Als het gaat om inburgering is vooral praktische wijsheid geboden. Voor groepen die kort in Nederland verblijven zijn uitgebreide inburgeringprogramma's niet nodig.

2. Naast de aanwezigheid van tijdelijke arbeidsmigranten is er ook een groep die zich zal vestigen in Nederland. Zij wensen gangbare huisvesting. Deze vestiging gaat in belangrijke mate *vanzelf*. Opvallend is dat veel vestigers een cursus Nederlands hebben gevolgd via commerciële instellingen. Zij betalen daarvoor zelf. De reden om de Nederlandse taal te willen spreken is om beter te kunnen communiceren en daarmee betere kansen te hebben op de Nederlandse arbeidsmarkt. Als het gaat om deze groep kan vooral nagedacht worden over een betere inzet van vrijwillige inburgeringcursussen of inburgeringcursussen door werkgevers.

3. Een groep arbeidsmigranten zal middellang in Nederland wonen. Ook hier gaat het om een groep die zich goed kan redden, en geïntegreerd is en wil zijn in de Nederlandse samenleving. Vrijwillige inburgeringcursussen kunnen dienstbaar zijn aan dat proces van integratie. Anderzijds zou deze groep ook onderdeel kunnen zijn van het nationale

kennismigratiebeleid en het lokale expatbeleid waarbij enerzijds geprobeerd wordt om deze groep (de hoogopgeleide Polen, Bulgaren en Roemenen) te behouden voor de Nederlandse kenniseconomie en anderzijds getracht wordt om hun integratie in Nederland te faciliteren (Van Bochove et al. 2010).

4. Ten slotte is er een grote groep van relatief ongebonden arbeidsmigranten. Deels gaat het om jonge avonturiers die hun opties open houden. En deels gaat het om een meer problematische groep die geen werkvergunning heeft en vooral actief is in de informele economie. De Turks sprekende Bulgaren zijn daarvan een voorbeeld. De laatste groep wordt deels gediscrimineerd in eigen land en heeft mede daardoor beperktere bindingen met het thuisland. Het is van belang om deze groep van 'footloose' migranten' nauwgezet te monitoren: wie blijft en wie niet? Wie krijgt een voet aan de grond in Nederland en wie blijft in een marginale positie zitten? Net als bij de eerste categorie van circulaire migratie is het van belang om zorg te dragen voor adequate tijdelijke huisvesting voor deze groep. Ook is het van belang om mafafide praktijken op de terreinen van arbeid en huisvesting te bestrijden. Dat laatste zal door de informaliteit van het werk en de huisvesting overigens geen gemakkelijke zaak zijn. Ten slotte is van belang om vormen van (vrijwillige) terugkeer te organiseren voor hen die niet in staat zijn een zelfstandig bestaan in Nederland op te bouwen.

Geen tewerkstellingsvergunning voor Bulgaren en Roemenen?

Een fundamenteel vraagstuk heeft betrekking op het Nederlandse beleid om het overgangsregime van Bulgaren en Roemenen te laten gelden tot 1 januari 2014 en terughoudend te zijn in het afgeven van werkvergunningen aan beide groepen. Uit ons onderzoek blijkt overduidelijk dat veel Bulgaren en Roemenen zonder werkvergunning naar Nederland komen en actief worden in de informele economie. Dit gegeven zou een argument kunnen zijn om minder belemmeringen op te werpen voor Bulgaren en Roemenen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Een bijkomend argument zou kunnen zijn dat Duitsland en Oostenrijk recentelijk hun arbeidsmarkten hebben geopend voor werknemers uit de acht landen die in mei 2004 zijn toegetreden tot de EU (waaronder Polen). Het is denkbaar dat we in de toekomst meer Bulgaarse en Roemeense arbeidskrachten nodig hebben omdat Poolse arbeidsmigranten zullen gaan werken in nabij gelegen arbeidsmarkten.

Anderzijds levert de participatie van Bulgaren en Roemenen in de informele economie juist ook een argument op om terughoudend te zijn in het volledig openstellen van de Nederlandse arbeidsmarkt. De economische vraag naar buitenlandse arbeidskrachten op de reguliere arbeidsmarkt is niet onbegrensd. De vraag in hoeverre het Nederlandse beleid zwart werk in de hand werkt dan wel op een rationele wijze de Nederlandse arbeidsmarkt reguleert kan op grond van deze studie niet worden beantwoord. Daarvoor is aanvullend economisch en sociologisch onderzoek nodig.

Literatuur

Bauman, Z. (1998) *Globalisation: The Human Consequences*. Oxford: Polity Press.

Black, Richard, Godfried Engbersen, Marek Okólski & Cristina Panțîru (eds.) (2010) *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Bochove, van Marianne., Katja Rusinovic & Godfried Engbersen (2010) *Over de rode loper. Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag*. Den Haag: Nicis Institute.

Bollard, A.Iber, McKenzie, David, Morten, Melanie, Rapoport Hillel (2011) *Remittances and the Brain Drain Revisited*, The World Bank Economic Review
<http://wber.oxfordjournals.org/content/early/2011/05/11/wber.lhr013.full>

Boom, J. de, A. Weltevrede, S. Rezai en G. Engbersen (2008) *Oost-Europeaanen in Nederland. Een verkenning van de maatschappelijke positie van migranten uit Oost-Europa en voormalig Joegoslavië*. Rotterdam: Risbo.

Boom, Jan de, Afke Weltevrede, Erik Snel, Tim Konrad & Godfried Engbersen (2010) Dutch SOPEMI Report 2009. *Migration and migration policies in the Netherlands 2009*. Rotterdam: Risbo/Erasmus University

Burgers, J., S. van de Pol, E. Snel, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij, en K. Rusinovic (2011) *Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in West-Brabant: Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*. Den Haag: Nicis Institute

CBS Statline, Het aantal inwoners ingeschreven in het GBA uit Polen, Roemenië en Bulgarije (1996-2010)

Dagevos, J. (2001) *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Doorn, L. van (2002), *Een tijd op straat. Een volgstudie naar (ex-)daklozen in Utrecht (1993-2000)*. Utrecht: NIZW

Düvell F. and D. Vogel (2006) Polish Migrants: Tensions between Sociological Typologies and State Categories, in: Anna Triandafyllidou (ed), *Contemporary Polish Migration in Europe. Complex Patterns of Movement and Settlement*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, pp. 267-289.

Eade J., Drinkwater S., Garapich M. (2006) *Class and Ethnicity – Polish Migrants in London*, CRONEM. Guildford: University of Surrey.

Engbersen, G., E. Snel & J. de Boom (2009), 'A Van full of Poles': Liquid Migration from Central and Eastern Europe', in R. Black, et al. (eds.) *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 115-140

Engbersen, Marek Okólski & Cristina Panțiru (eds.) (2010) *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 115-140

Engbersen, G., Izabela Grabowska-Lusinska and Arjen Leerkes (2011) The rise of liquid migration? Old and new patterns of migration after EU Enlargement Paper presented at the Interdisciplinary Conference on Migration, Economic Change, Social Challenge. April 6th-9th, 2011, University College London

Engbersen, G., Pol van de, S., Burgers, J., Snel, E., Ilies, M., Meij, van der, R., Rusinovic, K., (2011), Poolse arbeidsmigranten in Westland, Den Haag: Nicis Institute

Erikson, Robert, John H. Goldthorpe & Lucienne Portocavero (1979) Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden *British Journal of Sociology*. Vol. 30:4, pp. 415-441

Erikson, Robert, John H. Goldthorpe & Lucienne Portocavero (1983) Intergenerational Class Mobility and the Convergence Thesis: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*. Vol. 34:3, pp. 303-343

Favell, Adrian (2008) The new face of East-West migration in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 34 (5): 735-752

Friberg, Jon Horgen (2010) Working conditions for Polish construction workers and domestic cleaners in Oslo: Segmentation, inclusion and the role of policy, in: R. Black, et al. (eds.) *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Gemeente Den Haag (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag 2010*

Gemeente Rotterdam (2010), *Monitor Midden- en Oost-Europeanen 2010*

GGD Den Haag (2011), *Winterkoudeonderzoek 2010-2011. Tussenrapportage*. Den Haag: GGD.

Grabowska, Izabela-Lusinska & Marek Okólski (2009), *Emigracja Ostatnia?* Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar

Guentcheva, R., P. Kabakchieva & P. Kolarski (2003), 'The social impact of seasonal migration', Country Report to EC Project 'Sharing experience: Migration trends in selected applicant countries and lessons learned from the "new countries of immigration" in the EU and Austria', Volume I. Vienna: IOM.

Heijden, van der. Peter G.M., Maarten Cruyff en Ger van Gils (2011) Aantallen geregisteerde en niet-geregisteerde burgers uit Moe-landen die in Nederland verblijven (concept). Utrecht

Hesseling, R. *Midden- en Oost-Europeanen in Haaglanden 2010*. Den Haag 2010

Leerkes, Arjen, Godfried Engbersen en Marion van San (2004) *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*, Den Haag: Sdu uitgevers, 2004

Leerkes, Arjen, Godfried Engbersen and Marion van San (2007) Shadow Places. Patterns of Spatial Concentration and Incorporation in the Netherlands, *Urban Studies* Vol. 44 (8): 1491-1516.

Markova, Eugenia (2010), Optimising migration effects: A perspective from Bulgaria in Engbersen, Marek Okólski & Cristina Panțiru (eds.) (2010) *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 207 - 230

McNaughton, C. (2008), Homelessness among A8 Nationals in the UK. Paper presented at: Housing Studies Association Annual Conference, 2 - 4 April 2008 University of York (<http://www.york.ac.uk/inst/chp/hsa/spring08/presentations/McNaughton.doc>).

Mostowska, M. (2009), Polish homeless in Brussels. European Network for Housing Research Conference, Prague 2009 (http://www.soc.cas.cz/download/920/paper_mostowska_W12.pdf).

OECD (2010) 'International Migration Outlook 2010'

Odé, A. (2002) *Ethnic-cultural and socio-economic integration in the Netherlands: a comparative study of Mediterranean and Caribbean minority groups*, Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Richtlijn 96/71/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 december 1996 betreffende de terbeschikkingstelling van werknemers met het oog op het verrichten van diensten

Ruhs, M. (2007), Changing status, changing fortunes? The impact of acquiring EU status on the earnings of East European migrants in the UK, mimeo, Oxford: COMPAS.

Salt J. and J. Millar (2006) *Foreign labour in the United Kingdom: current pattern and trends*. Labour Market Trends, Office for National Statistics, October.

Snel, Erik, Godfried Engbersen and Arjen Leerkes (2006) Transnational Involvement and Social Integration. In: *Global Networks. A Journal of Transnational Affairs*, Vol. 6 (2): 285-308

Snel, Erik, Jack Burgers, Godfried Engbersen, Maria Ilies, Robbert van der Meij & Katja Rusinovic (2010) *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam. Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*. Den Haag: NICIS

Snel, E., S. van de Pol, J. Burgers, G. Engbersen, M. Ilies, R. Van der Meij, R. en K. Rusinovic (2011a) *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Den Haag: Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief*. Den Haag: Nicis Institute

Snel, E., Engbersen, G., Ilies, M., van der Meij, R., Hamberg, J. (2011c) *De schaduwzijde van de nieuwe arbeidsmigratie. Dakloosheid en overlast van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten in Den Haag*. Rotterdam: EUR.

Suarez-Orozco, Marcelo M., (1987) *Becoming Somebody: Central American Immigrants in U.S. Inner-City Schools*, Anthropology & Education Quarterly, Vol. 18: 4, pp. 287–299

Swaan, A. de (1989), *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.

Trimbos Instituut (2011), *Monitor Plan van Aanpak Maatschappelijke Opvang: Rapportage 2010: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht*. Utrecht: Trimbos Instituut.

Van Bochove, Marianne, Katja Rusinovic & Godfried Engbersen (2010) The Multiplicity of Citizenship: Transnational and Local Practices of Middle-Class Migrants. *Global Networks* 10(3): 344-364.

Waldinger, Roger David, and Lichter, Michael Ira (2003), *How the Other Half Works*, University of California Press

Weltevrede, A.M., J. de Boom, S. Rezai, L. Zijderwijk en G. Engbersen (2009). *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Een profielschets van recente arbeidsmigranten uit de MOE-landen*. Rotterdam: Risbo

Internet links

Agentia Nationala pentru Ocuparea Fortei de Munca, <http://www.muncainstrainatate.anofm.ro/elemente-de-interes-privind-prezen-lucr-torilor-rom-ni-n-italia-conform-anuarului-statistic-imigrare>, bezocht op 21 juli 2011

Arbeidsinspectie Jaarverslag 2009,
http://www.arbeidsinspectie.nl/Images/Jaarverslag%202009_tcm290-278348.pdf, bezocht op 21 juli 2011

De Telegraaf, 'Nieuwe Turk is Bulgaar',
http://www.telegraaf.nl/binnenland/4445005/___Nieuwe_Turk_is_Bulgaar___.html, bezocht op 21 juli 2011

Elsevier, 'Haagse PvdA-wethouder: Tsunami van Oost-Europeanen',
<http://www.elsevier.nl/web/Nieuws/Politiek/280018/Haagse-PvdAwethouder-Tsunami-van-OostEuropeanen.htm>, bezocht op 21 juli 2011

EU Observer, <http://euobserver.com/9/27339>, bezocht op 21 juli 2011

Europese Commissie, Werkgelegenheid, Sociale Zaken en Inclusie,
<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=508&langId=en>, bezocht op 21 jui 2011

Eurostat Housing Statistics
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Housing_statistics, bezocht op 21 juli 2011

Homeless Link (2006) *A8 Nationals in London Homelessness Services*
http://www.homeless.org.uk/sites/default/files/2006_A8_research%20_full_report.pdf; McNaughton (2008)

Kamer van Koophandel (2011) Rapport Startersprofiel 2010,
http://www.kvk.nl/download/startersprofiel%202010_tcm14-232540.pdf, bezocht op 21 jui 2011

<http://www.netwerk.tv/uitzending/2009-09-23/overlast-door-poolse-zwervers-grote-steden>, bezocht op 21 juli 2011

OECD Glossary of Statistical Terms, <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1986>, bezocht op 21 jui 2011

<http://www.nicis.nl/>

Roemeens Ministerie van Buitenlandse Zaken, <http://www.dprp.gov.ro>, bezocht op 21 jui 2011

Roemeense Nationale Bureau voor Werkzekerheid, <http://www.muncainstrainatate.anofm.ro/elemente-de-interes-privind-prezen-lucr-torilor-rom-ni-n-italia-conform-anuarului-statistic-imigrare>, bezocht op 21 jui 2011

Een tewerkstellingsvergunning aanvragen,
https://www.werk.nl/werk_nl/werkgever/meerweten/werkvergunning/aanvragentwv, bezocht op 25 jui 2011

http://www.rotterdam.nl/pdc:centraal_onthaal_slaapplaatsen, bezocht op 21 juli 2011
The Guardian, 'Homeless Poles too ashamed to leave UK. Rising number who fail to find work are forced to live on the streets', (<http://www.guardian.co.uk/society/2006/sep/10/homelessness.asylum>), bezocht op 21 juli 2011

Trouw, 'Meer problemen met Oost-Europeanen', <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1818615/2010/11/01/Meer-problemen-met-Oost-Europeanen.dhtml>), bezocht op 21 juli 2011

Bijlage A

Het klassenschema van Erickson, Goldthorpe en Portocarero (EGP)

I	Higher-grade professionals, administrators, and officials; managers in large industrial establishments; large proprietors
II	Lower-grade professionals, administrators, and officials, higher-grade technicians; managers in small industrial establishments; supervisors of non-manual employees
III	Routine non-manual employees
IVa	Small proprietors, artisans, etc., with employees
IVb	Small proprietors, artisans, etc., without employees
IVc	Farmers and smallholders; other self-employed workers in primary production
V	Lower-grade technicians; supervisors of manual workers
VI	Skilled manual workers
VIIa	Semi-skilled and unskilled manual workers (not in agriculture, etc.)
VIIb	Agricultural and other workers in primary production

Bijlage B

Steekproefkenmerken en (geschatte) populatiekenmerken

	Populatie			Steekproef			Steekproef na weging		
	Pools	Roe-meens	Bul-gaars	Pools	Roe-meens	Bul-gaars	Pools	Roe-meens	Bul-gaars
Aandeel	58%	26%	16%	58%	17%	25%	58%	17%	25%
<i>Waarvan:</i>									
GBA geregistreerd	27%	11%	30%	57%	71%	65%	27%	11%	30%
Man	72%	58%	37%	61%	56%	50%	66%	63%	52%
Vrouw	28%	42%	63%	39%	44%	50%	34%	37%	48%
15-24 jaar	23%	33%	34%	32%	14%	20%	35%	18%	22%
25-34 jaar	47%	44%	35%	43%	53%	38%	43%	47%	32%
35-50 jaar	24%	19%	27%	22%	26%	35%	19%	30%	37%
50-65 jaar	6%	3%	4%	3%	7%	7%	4%	6%	9%
Verblijfsduur < 4 maanden	11%	14%	15%	17%	6%	2%	19%	14%	4%
Verblijfsduur 5-12 maanden	21%	20%	21%	19%	24%	27%	21%	29%	38%
Verblijfsduur 1-2 jaar	26%	25%	29%	20%	20%	24%	18%	21%	28%
Verblijfsduur 2-4 jaar	30%	27%	28%	38%	48%	38%	37%	36%	24%
Verblijfsduur > 5 jaar	12%	14%	7%	6%	2%	8%	6%	0%	6%
Woonachtig veldwerkgebied Erasmus Universiteit	40%	32%	52%						
<i>Waarvan:</i>									
Haaglanden	35%	31%	60%	48%	28%	35%	50%	20%	27%
Rotterdam Rijnmond	23%	25%	27%	7%	28%	59%	7%	48%	6%
Hollands Midden	15%	9%	4%	13%	0%	0%	14%	0%	0%
Zuid-Holland-Zuid	5%	6%	2%	13%	31%	3%	7%	20%	3%
Midden en West-Brabant	23%	28%	8%	19%	13%	3%	13%	48%	6%

Bijlage C

Factoranalyse op basis van indicatoren voor bindingen Nederland en bindingen land van herkomst (factor-ladingen)

Spreekt Nederlands (0=nee...3=nagenoeg vloeiend)	0,74
Heeft contact met Nederlanders	0,74
Aantal Nederlandse vrienden	0,64
Spreekt Nederlands in vrije tijd (0=nooit...4=erg vaak)	0,59
Volgt het Nederlandse nieuws (0=nooit...4=dagelijks)	0,64
Heeft Nederlandse bankrekening	0,59
Spreekt Nederlands in de buurt (0=nooit...4=erg vaak)	0,53
Heeft BSN nummer	0,55
Is GBA geregistreerd	0,47
Deelname Nederlandse 'civil society' (lidmaatschap aantal verschillende organisaties, zoals sportverenigingen en kerklidmaatschappen)	0,45
Arbeidsmarktpositie (0=werkloos...3=vast contract)	0,40
Eigenwaarde	3,80
Verklaarde variantie	35%
<i>Bindingen land van herkomst</i>	
Aantal weken per jaar in herkomstland	0,70
'Remittances' per jaar	0,67
Percentage inkomen gespenderd aan 'remittances'	0,66
Aantal bezoeken per jhaar aan land van herkomst	0,65
Bezit of huurt huisvesting in land van herkomst	0,32
Volgt nieuws over herkomstland (0=nooit...4=dagelijks)	0,33
Investeert in land van herkomst	0,34
Aantal maandelijkse contact met familie en vrienden in land van herkomst	0,34
Eigenwaarde	2,23
Verklaarde variantie	28%

Bijlage D

Determinanten van cluster lidmaatschap. Vier logistische regressiemodellen

	Circulair		Transnationaal		Footloose		Vestiger	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Leeftijd van migratie	0,06***	1,06	-0,01	0,99	-0,02	0,98	-0,04**	0,96
Sexe (1=man)	0,17	1,19	-0,1	0,90	0,08	1,08	0,09	1,09
Bulgaars (ref)		1,00		1,00		1,00		1,00
Pools	1,85	6,36	0,33	1,39	-0,83*	0,44	-0,72	0,49
Roemeens	1,78	5,93	-0,28	0,76	-0,8**	0,45	-0,39	0,68
Jaren sinds eerste migratie naar NL	0,14**	1,15	0,21***	1,23	-0,53***	0,59	0,20***	1,22
Blijftententie <1 jaar (ref)								
Blijftententie 1-5 jaar	-0,19	0,83	-0,27	0,76	-0,22	0,80	1,21	3,35
Blijftententie >5 jaar	-0,63*	0,53	0,1	1,11	-0,54*	0,58	1,77	5,87
Blijftententie 'weet niet'	-0,69**	0,50	-0,05	0,95	-0,18	0,84	1,59	4,90
Opleiding tot middelbare school (ref)								
Middelbare school	0,33	1,39	1,10**	3,00	-1,42***	0,24	1,72***	5,58
HBO / universiteit	-0,52	0,59	1,40**	4,06	-0,9**	0,41	1,55***	4,71
Inkomen	-0,25	0,78	0,38**	1,46	-0,12	0,89	0,1	1,11
Spreekt Engels nagenoeg vloeiend (1=ja)	-0,27	0,76	0,21	1,23	-0,48*	0,62	0,62**	1,86
Laag beroep of werkloos (ref)								
Middelbaar beroep (EGP 5 /6)	0,79**	2,20	1,21	3,35	-1,34***	0,26	-1,02***	0,36
Hoog beroep (EGP 1,2,3,4a)	-0,21	0,81	-0,27	0,76	-0,73	0,48	0,37	1,45
Mag in NL werken	-0,55	0,58	0,55	1,73	-0,37	0,69	0,57	1,77
Single (ref)								
Partner in herkomstland	0,85***	2,34	0,37	1,45	-0,62***	0,54	-0,73**	0,48
Partner in NL	-0,42	0,66	0,72**	2,05	-0,02	0,98	-0,08	0,92
# Minderjarige kinderen in herkomstland	0,41***	1,51	-0,51**	0,60	-0,01	0,99	-0,17	0,84
# Minderjarige kinderen in NL	-0,67	0,51	-1,11**	0,33	-0,25	0,78	1,20***	3,32
Constant	-4,62***	0,01	-4,62	0,01	4,22	68,03	-3,56***	0,03
Nagelkerke r-2								
	0,34		0,23		0,37		0,32	

Bijlage E

Beschrijvende statistieken afhankelijke en onafhankelijke variabelen

	N	Minimum	Maximum	Average	SD
Circulaire migranten	654	0	1	0,23	0,42
Binationale migranten	654	0	1	0,13	0,34
Footloose migranten	654	0	1	0,40	0,49
Vestigers	654	0	1	0,22	0,41
Migratieleeftijd	652	16,6	64,0	30	9,17
Sexe (1=man)	652	0	1	0,62	0,48
Pools	654	0	1	0,58	0,49
Roemeens	654	0	1	0,17	0,38
Jaren sinds eerste migratie NL	654	0,0	29,3	2,17	2
Blijftententie 1-5 jaar	651	0	1	0,26	0,44
Blijftententie >5 jaar	651	0	1	0,27	0,44
Blijftententie 'weet niet'	651	0	1	0,33	0,47
Middelbare school	653	0	1	0,64	0,48
HBO / Universiteit	653	0	1	0,17	0,38
Maandinkomen (x € 1.000)	610	0,0	6,3	1,37	0,79
Spreekt English nagenoeg vloeiend (1=ja)	654	0	1	0,33	0,47
Werkt in middelbaar beroep	654	0	1	0,2	0,4
Works in hoog beroep	654	0	1	0,07	0,25
Mag in NL werken	654	0	1	0,66	0,47
Partner in herkomstland	654	0	1	0,41	0,49
Partner in NL	654	0	1	0,34	0,47
# Minderjarige kinderen in herkomstland	654	0	4	0,31	0,71
# Minderjarige kinderen in NL	654	0	4	0,1	0,41

Bijlage F

Aantal MOE landers dat gebruik maakt van inburgeringsvoorzieningen

Brom: Ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Gemeente	Aantal Moellanders
Bellingwedde	1
Delfzijl	1
Groningen	18
Hoogezand-Sappemeer	7
Stadskanaal	3
Veendam	1
Boarnsterhim	2
Franekeradeel	1
Harlingen	3
Leeuwarden	9
Opsterland	1
Smallingerland	4
Assen	3
Coevorden	1
Emmen	8
Hoogeveen	3
Almelo	3
Dalfsen	6
Deventer	13
Enschede	19
Hardenberg	2
Hengelo (O)	11
Kampen	3
Oldenzaal	3
Ommen	3
Zwolle	3
Aalten	1
Apeldoorn	17
Arnhem	25
Brummen	1
Doetinchem	1
Ede	6
Elburg	1
Epe	1

*

Vervolg van *

Geldermalsen	1
Heumen	2
Maasdriel	3
Nijmegen	13
Renkum	2
Tiel	6
Voorst	1
Wageningen	2
Westervoort	1
Winterswijk	1
Wijchen	4
Zevenaar	2
Dronten	5
Amersfoort	6
Baarn	6
De Bilt	3
Houten	1
Rhemen	2
Utrecht	68
Veenendaal	3
Woudenberg	1
IJsselstein	4
Zeist	17
Nieuwegein	6
Alkmaar	4
Amstelveen	10
Amsterdam	196
Bussum	1
Diemen	9
Haarlem	18
Haarlemmermeer	26
Heemstede	1
Heerhugowaard	5
Den Helder	2

**

Vervolg van **

Hilversum	9
Hoorn	4
Langedijk	1
Medemblik	1
Oostzaan	1
Ouder-Amstel	4
Schagen	1
Velsen	1
Weesp	1
Zaanstad	24
Alphen aan den Rijn	21
Bergambacht	6
Drechterland	1
Boskoop	1
Capelle aan den IJssel	10
Delft	1
Gorinchem	1
Gouda	5
's-Gravenhage	108
Hellevoetsluis	6
Katwijk	2
Leerdam	3
Leiden	4
Maassluis	1
Nieuwkoop	2
Oegstgeest	2
Oud-Beijerland	1
Binnenmaas	2
Ridderkerk	3
Rotterdam	290
Rijswijk	3
Schiedam	2
Spijkernisse	4
Albrandswaard	2
Vlaardingingen	2
Zoetermeer	13
Middelburg	2
Giessenlanden	
Liesveld	1

***

Vervolg van ***

Tholen	2
Vlissingen	6
Asten	1
Boekel	4
Boxmeer	2
Boxtel	3
Breda	3
Deurne	1
Dongen	5
Eindhoven	17
Gilze en Rijen	
Helmond	4
's-Hertogenbosch	8
Heusden	2
Loon op Zand	3
Oosterhout	7
Oss	16
Someren	3
Steenbergen	1
Tilburg	6
Waalwijk	13
Wormerland	1
Onderbanken	1
Brunssum	3
Gennep	1
Heerlen	18
Kerkrade	2
Maastricht	5
Roermond	10
Venlo	13
Venray	7
Weert	9
Lelystad	16
Horst aan de Maas	11
Oude IJsselstreek	1
Teylingen	1
Utrechtse Heuvelrug	1
Oost Gelre	1
Lansingerland	1

****

Vervolg van ****

Gemert-Bakel	6
Halderberge	1
Maasdonk	2
Rijnwoude	2
Roosendaal	5
Aa en Hunze	1
Noord-Beveland	1
Wijdmeren	3
Lingewaard	3
Moerdijk	1
Overbetuwe	1
Hof van Twente	4
Neder-Betuwe	1
Berkelland	5
Sittard-Geleen	2
Kaag en Braassem	2
Zuidplas	
Oldambt	8
Súdwest Fryslân	1
Bodegraven-Reeuwijk	6
Stichtse Vecht	2
Menameradiel	4
Leidschendam-Voorburg	5
Montferland	1
TOTAAL	1439

